

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Ajalooteaduskond

Eripedagoogika kateeder

▲ N ▲ K O N T O R

KÄÄNAMISE KÄSITLEMISE ÜHEST VÕIMALUSEST

ABIKOOLI IV KLASSIS.

Diplomitöö

Juhendaja: pedagoogika-

kandidaat

Karl Karlep

T a r t u, 1974

S I S U K O R D.

Sissejuhatus	lk. 2
I. Abikooli õpilaste kõne grammatilisest struktuurist ja grammatika õpetamisest abikoolis.	lk. 5
II. Töö eesmärk ja metoodika.	
1. Probleemi püstitamine ja uurimuse eesmärk	lk. 22
2. Metoodika.	lk. 23
III. Grammatilised väljendusvahendid abikooli vanemate klasside ja üldharidusliku kooli õpilaste kirjandites.	lk. 32
1. Lauseliikmete esinemissagedus.	lk. 32
2. Lause pealiikmed.	lk. 35
3. Lause kõrvalliikmed.	lk. 38
4. Vead lauseliikmete kasutamisel.	lk. 47
5. Järeldused kirjandite analüüsist.	lk. 52
IV. Käändsõna käsitlemine abikooli IV klassis	
1. Õpilaste oskused enne õpetavat eksperimenti.	lk. 57
2. Metoodika põhjendus ja õpetamise sisu.	lk. 82
3. Õpetava eksperimenti tulemused.	lk. 91
Kokkuvõte.	lk. 107
Venekeelne resüme.	lk. 111
Lisa 1.	lk. 112
Kasutatud kirjandus.	lk. 198

S i s s e j u h a t u s .

On teada, et kõne eeldab peale sõnavara valdamise veel sõnavormide mõistmist ja kasutamist ning sõnaühendite, lausete ja konteksti moodustamise oskust. Abikooli õpilaste kõne erineb mõneti normist. Nimetatud õpilastel on aktiivne sõnavara piiratud ja ebatäpne. Passiivne sõnavara on küll laiem, kuid samuti konkreetne ja ebatäpne. Väimselt alaarenenud laste kõne grammatilist külge iseloomustab agrammatism, ebaõige sõnajärg ja puudulikud laused. Raskusi valmistab vajaliku grammatilise vormi leidmine tekstis või nõutava vormi moodustamine ka siis, kui lapsed seda vormi kõnes kasutavad. Harilikult abikooli õpilased saavad aru grammatilise vormi põhilisest tähendusest, raskem on aga ülekantud tähendusega sõnavormide mõistmine.

Abikoolide programmi seletuskirjas on üeldud, et "emakeele õpetus abikoolis on üldhariduse aluseks", seega grammatika aspektid peavad asuma eesti keele õpetamisel võrdsõiguslikul kohal hääliku- ja tähendusõpetuse kõrval. Kahjuks mõistetakse grammatika õpetamise ülesandeid abi-

4

koolis sageli valesti. Elementaarset morfoloogiakursust käsitletakse algklassides harilikult kui õigekirjaõpetust, mis on küll vajalik, kuid mitte ainuke ülesanne. Paralleelselt eelnevaga oleks vajalik õpetada ka sõnavormide tundmist ja kasutamist aktiivses kõnes. Sellest kasvab välja abikoolis emakeele õpetamise üks tähtsamaid korrektsioonilisi eesmärke: lähtudes grammatiliste kategooriate tähendusest ja avaldusvormidest, tuleb õpetajal organiseerida keele sisu ja vormi ühtsuse "avastamine" õpilase poolt. Käenapistabeli mehaaniline õppimine annab selleks võimalusi minimaalselt. Järelikult on vaja leida sellised keelelised harjutused, mis varustaksid õpilasi keeleliste väljendusvahenditega ja võimaldaksid kõnet paremini mõista.

Seega on õpetaja ees 2 probleemi:

- 1) kuidas teha õpilane teadlikuks sõnas peituvast informatsioonist;
- 2) kuidas õpetada last iseseisvas kõnes teadlikult sõnavorme valima ja kasutama.

Käesolev diplomitöö ongi üheks loiguks nimetatud probleemide lahendamisel.

I. AGRAMMATISMIST VAIMSELT ALAARENENUD ÕPILASEEL JA GRAMMATIKA ÕPETAMISEST ABIKOOLIS.

Kõne on üks kõrgema närvitugevuse funktsioone, mis on omane ainult inimesele. Kõne abil vahetatakse mõtteid, avaldatakse tundeid, tänu, soove jne. Arenenud rahvastel on kasutusel nii kõne suuline kui ka kirjalik vorm.

Kõne normaalne areng eeldab mitmete tingimuste kooskõla : 1) eale vastavalt kehalist ja vaimset arengut, 2) õigesti arenenud meeleorganeid kuulmis-, nägemis- ja kinesteetiliste aistingute vastuvõtuks, 3) korras tsentraalset ja perifeerset kõneaparaati, 4) tervet kõnekeskkonda .(6 lk. 38)

Kõne peamiseks funktsiooniks on kommunikatsioonifunktsioon, s.t. oma mõtete edasiandmine ja teiste mõistmine keele abil. See eeldab eelkõige sõnavara valdamist, sõnavormide mõistmist ja kasutamist ning sõnaühendite , lausete ja konteksti moodustamise oskust.(4).

Nagu teada, omandatakse kõik nimetatud oskused ja vilumused praktilise suhtlemise käigus, kusjuures on vajalikud teatud bioloogilised, psüühilised ja sotsiaalsed eeldused. Abikooli õpilasele omane kõne alaareng, kaasa arvatud üks selle komponent - agrammatism, tuleneb kõigepealt esmasest defektist - psüühika arenematusesest.

Agrammatism võib esineda nii impressiivses kui ka ekspressiivses kõnes. Eelkõige on vaimselt alaarenenud õpilastele iseloomulik impressiivne agrammatism, s.t. nad ei saa aru grammatilistest vormidest ja kategooriatest, õpilane orienteerub esmajoonel sõna põhitähendusele, sõna lõppe mõistetakse väga ligikaudselt või sageli ei mõisteta üldse. Ekspressiivne agrammatism väljendub oma kõne ebaõiges kujundamises, mitmesuguste vormide passiivses kasutamises.

Tavaliselt ei esine kumbki agrammatismi vorm eraldi (v.a. mõnede afaasia liikide puhul), vaid mõlemad koos , ja rääkides agrammatismist üldse, mõtleme selle all nii impresiivset kui ka ekspresiiivset vormi.

R. Belova-David märgib, et debiilsed lapsed võivad jõuda olukorrani, mil nende impresiivse kõne defekt jääb ümbritsevatele inimestele vähe märgatavaks ning esiplaanile tõuseb ekspresiiivse kõne puudulikkus. Nende laste kõne lähemal uurimisel selgub, et ekspresiiivse kõne puudulikkusele kaasneb alati ka märgatav impressiivne agrammatism (15).

Abikooli algklasside õpilaste kõne grammatilist struktuuri on lähemalt uurinud L.Smirnova, kes järeldas, et vaimselt alaarenenud õpilased mõistavad puudulikult sõna leksikaalse ja grammatilise tähenduse ühtsust ning valdavad piiratult sõnavariante. (27).

M. Feofanov on uurinud võrdlevalt abikooli ja üldharidusliku kooli IV, V ja VI klasside õpilaste ekspressiivset kõnet. Ta järeldatakse, et abikooli õpilased tulevad suhteliselt hästi toime otsesed ruumisuhteid tähistavate grammatiliste vormide kasutamisega, raskusi tekitab aga ajaliste suhete ning ülekantud tähenduses esinevate ruumisuhete väljendamine kõnes. Puudulikult väljendavad abikooli õpilased oma kõnes põhjuslikke suhteid. Autor märgib, et ühe ja sama grammatilise kategooria abil suudavad abikooli õpilased kõnes edasi anda vähem suhteid kui üldharidusliku kooli õpilased. Arvestades nimetatud puudust, soovib M. Feofanov õpetamisel pöörata rohkem tähelepanu ühe ja sama grammatilise kategooria erinevatele funktsioonidele. (29)

M. Gnezdilov juhib tähelepanu sellele, et abikooli õpilased väljendi tajumisel ning grammatilise nähtuse lahtimõtestamisel ei tee vahet ega arvesta sõna formaalsete tunnuste leksikaalse tähenduse vastavust ning seost ja opereerivad sageli ainult esimesega. (17)

Käändevormidest arusaamist eesti abikooli algklassides uuris S. Vaher. (11). Katse esimeses osas kontrolliti suulise instruksiooni mõistmist (korralduse täitmine eeldas käändefunktsiooni mõistmist).

Instruktsioonid täideti õigesti abikooli õpilaste poolt ainult 82,9 % juhtudel. (IV klass 87,4 %, III klass 85,8 %, II klass 84,6 %, I klass 73,6 %). Samas aga täideti üldharidusliku kooli õpilaste poolt instruktsioonid õigesti 97,2 % juhtudel. Suhteliselt hästi mõistsid õpilased kohakäändeid (kohamääruslikus funktsioonis) ning kaasaütlevat käänat; raskemateks osutusid aga ilmaütlev, omastav ja osastav kääne ning kohakäänete sihitismääruslikud funktsioonid. Esitatud andmetest võib järeldada, et suur osa informatsioonist, mis antakse edasi grammatiliste kategooriatega, jääb abikooli õpilastele arusaamatuks. Abikooli õpilastel on kalduvus orienteeruda esmajoonel harjumuspärasele sõnade järjekorrale lauses. Samuti selgus, et õpilased mõistavad erinevalt analüütilisi ja sünteetilisi käändevorme.

Katsete teises osas uuriti lausete koostamise oskust antud käändevormis sõnaga, mille eesmärgiks oli selgitada erinevate käändefunktsioonide kasutamine aktiivses kõnes. Selgus, et kõige õigemini kasutavad abikooli õpilased kaasolu- ja abinõumäärust (91,7 %) ning omajamäärust (86,7%), järgnevad kohamääruse (77,3 %) ja ilmaolumääruse (73,3 %) kasutamine.

Kõige rohkem raskusi on valmistanud aga sihitismääruse (47,1 %), ajamääruse (66,3 %) ning öeldistämääruse (62,8%) kasutamine. Katse käigus ilmnisid ka

mõned iseärasused lausete moodustamisel : suur osa abikooli õpilastest alustab lauset antud sõnavormiga, mistõttu sõnade järjekord lauses on ebaõige. Sageli jäävad laused poolikuks, s.t. nondega väljendatud mõte jääb ebaselgeks.

V. Petrova märgib, et õpetamise tulemusena agrammatism küll väheneb tunduvalt, kuid ilmneb alati juhul, kui õpilasel on raskusi oma mõtete formuleerimisega, erutuse korral jne. (25).

Grammatiliste väljendusvahendite mitteküllaldase või väärakasutamise põhjuseks abikooli õpilastel on esemete ja nähtuste vaheliste suhete puudulik ja primitiivne mõistmine. Vastavalt sellele on puudulik ka nimetatud suhete väljendamine kõnes, ei kasutata küllaldaselt grammatilisi väljendusvahendeid põhjuslike suhete, ruumi- ning ajasuhete jt. kasutamiseks kõnes. (3). See omakorda võib olla põhjustatud: 1) nende suhete, mida on vaja kõnes väljendada, puudulikust mõistmisest; 2) hiljem võib ka vorm ise olla arusaamatu või omandamata.

V. Žinkini järgi kaasneb vaimselt alaarenenud lastel intellekti kahjustusega kõne semantilise külje puudulikkus (semantika all mõistetakse dünaamilist süsteemi, mis tagab koostöö intellekti ja keele vahel.).

10

Nimetatud funktsiooni arendamine annab tulemusi vastavalt sellele, kui palju suudetakse toetuda säilinud intellektuaalsetele võimetele, mis avalduvad praktilistes situatsioonides. (19)

Kõne arendamise praktiliste toimingute käigus toimub ka praktilise grammatika õpetamine, sest väljaspool grammatikat kõnet olla ei saa. V.Žinkin ütleb, et "kõne arendamiseks on kasulik õpetada mitte grammatikat, vaid taotlema grammatikareeglite kasutamist sellises situatsioonis, mis vastandatakse mõte ja mõttetus".

(19 lk. 27). Selles peegeldubki grammatika propeudentika eesmärk abikoolis: on vaja õpetada lapsi analoogia teel kasutama sõnade muutevorme ja lausekonstruktsioone ning neid vastavalt situatsioonile mõistma ja muutma. Alles pärast grammatikareeglite praktilist kasutamist (ebatõadlikku rakendamist) on võimalik grammatika õpetamine kitsamas mõttes, s.t. üleminek teadlikele ja meelevaldsetele toimingutele. (3)

Grammatika propeudentika etapp peab aitama õpilastel ületada lüngad kõnes. Selle käigus õpilased harjuvad vaatlema ja analüüsima nähtusi ja nendevahelisi suhteid.

A.Aksjonova on püstitanud propeudentikaperioodile rea ülesandeid:

- 1) täpsustada, laiendada ja aktiveerida sõnavara, mis on õige kõne formeerumise eelduseks;
- 2) õpetada lapsi õigesti väljendama oma mõtteid ;

3) tutvustada õpilasi kirjaliku kõne lihtsamate vormidega;

4) kujundada õpilastes tunnetuslik suhtumine keelde.

Seda tingivad asjaolud, et väimselt alaarenenud õpilased segitavad mõisteid "ese" ja "sõna" või kaotavad seose eseme ja tema nimetuse vahel. Sõna on nende jaoks lihtsalt mingi märkide kogum.

Õpetamise tulemusena hakkavad õpilased vaatlema sõna tema häälikulise struktuuri ja grammatilise tunnuse järgi, hakkavad arvestama, et "sõna" kujutab endast leksikaalsete ja grammatiliste tähenduste sisemist konstruktiivset ühtsust (16 lk. 18).

5) tutvustada õpilasi lihtsamate grammatika ja ortograafia reeglitega. (14)

J.Kornev soovitab veel selgitada propedeutika perioodil esemete ruumilisi ja teisi suhteid, mis on aluseks muutevormidele kõnes (ese kui tööriist, ese kui teise eseme osa, ese tegevuse kohana jne.) (21)

A.Aksjonova on oma loengutes kokku võtnud ka rea nõudeid grammatika õpetamise ettevalmistavale etapile.

1. Kogu töö peab kandma rangelt praktilist iseloomu.
2. Praktilisi grammatikaharjutusi peab õpetaja andma süstemaatiliselt, kindlas järjekorras.
3. Harjutuste tüübid ja iseloom peab olema võimalikult varieeruv.

4. Harjutused peavad toetuma mäitlikule praktilisele tegevusele.

5. Esialgseid grammatikaharjutused peavad olema seotud kõnearendusliku tööga.

6. Harjutuste täitmisega peab kaasnema õpetaja kontroll.

7. Töös peab rangelt arvestama õpilaste individuaalseid iseärasusi. (14)

Märgitakse, et õpilaste küllaldase ettevalmistuse korral on võimalik süstemaatilist elementaarse grammatika õpetamist alustada abikooli IV klassis. (3)
Seejuures tuleb arvestada, et grammatika õpetamine on üks raskemaid, aga ka tähtsamaid programmi osasid abikoolis.

Eri aegadel on vaadeldud pedagoogide poolt grammatika õpetamist erinevalt. Loogika seisukohalt vaatlevad grammatikat V. Lomonossov, V. Belinski, F. Buslajev jt. F. Buslajev rõhutas, et lastele on vaja arusaadavaks teha sõnavormid, s.t. sõnavormi õpetamisel ilma semantilisele küljele tähelepanu juhtimata ei ole mingit väärtust.

K. Ušinski esitab emakeele õpetamise 3 põhilist eesmärki:

- 1) arendada sõnavara ;
- 2) õpetada emakeele rikkuste teadlikku valdamist ja kõnes kasutamist ;
- 3) õpetada lastele keele loogikat, s.t. grammatika reegleid nende loogilises süsteemis.

Ka Usinski rõhutab mõtet, et "keele grammatika on tema loogika ja seepärast loogilised harjutused valmistavad kõige paremini ette grammatika õpetamiseks" (2/ lk.119). Grammatika õpetamine arendab loogilist mõtlemist, kergendab arusaamist sõna struktuurist ja lause ehitusest, arendab laste kõnet, aitab lahti mõtestada sõnade õigekirja ja funktsiooni. Et saavutada arusaamist käänamisest ja selle vajadusest, peab Usinski tarvilikuks tutvustada õpilasi käänete põhiliste funktsioonidega.

K. Usinski soovib grammatika propedeutikat käsitleda kahel õppeaastal.

Esimesel aastal soovib ta anda "eseme" mõiste ning alustada seda esemete klassifitseerimisharjutustega, mille käigus omandatakse võrdlemise (erinevuse ja sarnasuse leidmine), analüüsi, sünteesi, abstrahheerimise ja üldistamise oskus. Samuti soovib ta käsitleda esimesel aastal eseme ja omaduse ning eseme ja tegevuse seost, vaadelda eset kui tegevuse subjekti või vahendit.

Teisel aastal leiavad K.Usinski järgi käsitlemist esemete ruumi-ja ajasuhted, millega seoses on vaja õpetada lastele õige kõne formeerimist, toetudes küsimuste abile.

Kaheaastase töö tulemusena (antud programmi järgi) omandavad õpilased peamised mõtlemisoperatsioonid (võrdlemine, analüüs, süntees, abstrahheerimine ja üldistamine), saavad laialdasi teadmisi esemest, omadusest ja tegevusest. Sellise töö tulemusena peavad õpilased jõudma järeldusele, et igal esemel on 2 tunnust: omadus ja tegevus

ning esemete vahel eksisteerivad väga mitmesugused suhted .

(28)

Tehes kokkuvõtteid grammatika õpetamist loogika seisukohalt vaatlevate pedagoogide põhimõtetest, näeme, et juba nemad rõhutasid vajadust tegelda propedeutika perioodil käanete põhiliste funktsioonidega, pöörates tähelepanu eelkoige grammatilise vormi semantilisele küljele. Nende järgi peavad õpilased jõudma arusaamisele sellest, et ese ja sõna ei ole üks ja sama, et esemete vahel eksisteerivad suhteid saame me väljendada erinevate grammatiliste vahenditega.

19. sajandi lõpul levis õpetamises formaalgrammatiline seisukoht, mille põhiliseks esindajaks oli F. Fortunatov. Vastupidi loogilisgrammatilisele seisukohale nägid formalistid grammatikat kui teadust sõnavormidest ja sõnaühenditest, Nad ignoreerisid keele semantilist külge ning rõhutasid mehaanilist sõnavormi struktuuri õpetamise vajadust. Kaasaja metoodikud pööravad üha rohkem tähelepanu õpilaste loogilise mõtlemise arendamisele. Metoodikates ilmnevad spetsiaalsed osad, mis on pühendatud loogilistele harjutustele. I. Kornevi järgi seisnevad metoodika põhilised seisukohad järgmises:

- 1) emakeele õpetamine on tihedalt seotud õpilaste mõtlemise arendamisega;
- 2) grammatikakursusele peab eelnema ettevalmistav etapp. (21)

S.Redozubovi ja I.Kornevi järgi on grammatiliste teadmiste kujundamiseks vaja õpetada lastele oskust sõnu vaadelda (kuulata ja näha), võrrelda neid tähenduselt ja vormiliselt ning välja tuua tunnused, mis eristavad antud sõnu teistest sõnadest, (2/)
S.Redozubov ei näita aga, kuidas seda kõike peab teostama. Grammatika õpetamise eesmärgina rõhutab ta liialdatult õigekirja propedeutikat.

K.Kanonõkin ja N.Štšerbakova annavad näpuhäiteid sõna muutmise õpetamiseks. Nad rõhutavad, et sõnaga nimetatakse esemeid ja väljendatakse omadusi, tegevusi ning mitmesuguseid suhteid. (2/).

A.Leontjevi ja K.Karlepi järgi seisnevad grammatika õpetamise ülesanded järgmises:

1) õpetada last opereerima väljendi programmi elementidega, s.t. õpetada meelevaldselt muutama nende "nomenklatuuri ja järjekorda" sõltuvalt tingimustest (ühelt poolt sõltuvalt kontekstist, situatsioonist jne., teiselt poolt - nende elementide funktsionaalsest tähendusest);

2) õpetada last üle minema programmilt selle grammatilis-süntaktilise realiseerimise vahenditele, s.t. valima optimaalset keelendi varianti.

Järelikult on lapsel vaja lahti mõtestada situatsiooni (aktuaalset tegelikkust), mõista esemete ja nähtuste vahelisi suhteid, tunda nende suhete väljendamise

voimalusi eesti keeles (vastavaid grammatilisi kate gooriaid) ning valida sõnavormidest ja -ühendeist sobivaim. (3)

Abikoolis on nende eesmärkide realiseerimine seotud suurte raskustega, sest vaimselt alaareneud lastel on esemete ja nähtuste vaheliste suhete mõistmine primitiivne.

Kaasajal rõhutatakse grammatika õpetamisel sõna semantilise, formaalse ja funktsionaalse külje ühtsuse vajalikkust. (21)

P.Galperini järgi "keele vormilised iseärasused tunduvad formaalsena vaid keelevälise reaalsuse suhtes, iseenesest pole nad sugugi sisutud: nendes väljendub rahva keeleline teadvus." See peaks kujunema autori

arvates keele õppimise "oluliseks aineks".(2)
Lähtudes grammatiliste kategooriate tähendusest ja avaldusvormidest, tuleb õpetajal organiseerida keele sisu ja vormi ühtsuse ja sõltuvuse "avastamine" õpilaste poolt. Eksperimentaalselt on tõestatud, et teadlikkuse kindlustavad põhiliselt järgmised operatsioonid:

- 1) keelendi muutminem
 - 2) keelendite tähenduslik võrdlemine,
 - 3) keelendite vormiline võrdlemine,
 - 4) tähendust kandvate ühikute leidmine ja nende tähenduse määramine
- (3).

NSV Liidus on läbi viidud eriõpetusalaseid uurimusi ja püütud koostada teaduslikult põhjendatud programme

grammatika õpetamiseks. Näiteks I. Kornevi poolt soovitatavas programmis algab grammatika propedeutika I klassis järgmiste probleemide käsitlemisega:

- 1) õpilastele antakse ja selgitatakse mõiste "ese" konkreetsete teemade (koolitarbed jne.) käsitlemise käigus;
- 2) tuuakse välja esemele iseloomulikud tunnused: omadus ja tegevus. Suurt rõhku pööratakse klassifitseerimisharjutusele;
- 3) käänamisõpetuse propedeutika osas õpetatakse vastama käändeküsimustele.

II klassis

- 1) selgitatakse ja süvendatakse mõisteid "ese", "omadus" ja "tegevus" samuti konkreetsete teemade (taimed, loomad jne.) käsitlemise käigus;
- 2) õpetatakse eristama omadust ja tegevust kui ühe eseme erinevaid tunnuseid;
- 3) käänamisõpetuse propedeutika alal käsitletakse sõnade seost lauses (lausete laiendamist käändeküsimuste abil).

III klassis

- 1) süvendatakse mõisteid, "ese", "omadus" ja "tegevus". Käsitlemist leiavad abstraktsemad esemed ja vastavad sõnad;
- 2) näidatakse, et üks ja sama ese võib omada mitut omadust ning teostada mitut tegevust;
- 3) käänamise propedeutika alal on põhirõhk küsimuse

esitamisele sõna kohta õpilaste poolt.

IV klassis leiavad käsitlemist

- 1) abstraktsemad esemed, omadused, tegevused ja vastavad sõnad,
- 2) sõna ja eseme (omaduse, tegevuse) eristamine,
- 3) esemete ja tegevuste vahelised suhted ja nende omadused väljendatuna käänete põhiliste funktsioonidega,

IV klassis peavad õpilased oskama leida piltidel

- a) peamist eset;
- b) eset, millele on tegevus suunatud;
- c) eset, mis on tegevuse vahendiks;
- d) eset, mis märgib tegevuse kohta.

I. Kornevi järgi nõuab grammatikakateooriate omandamine küllaldast ettevalmistavat tööd nii laste ettekujutuste süvendamise ja laiendamise kui ka mõtlemise arendamise osas. Seepärast vajabki grammatika propedeutika etapp pikemaajalist perioodi. (21)

- Praegu kasutuses olevates abikoolide programmides on seoses sõnavara-alase tööga liialt vähe tähelepanu pööratud grammatilistele harjutustele.

Programm näeb ette

I klassis: "osata jaotada esemeid gruppidesse õpetaja poolt antud tunnuse üldnimetuse alusel (koolitarbed jne.) või leida antud grupile ise üldnimetus". (1 lk.21)

II klassis: "klassifitseerimine, piltide jaotamine gruppidesse õpetaja poolt antud tunnuse üldnimetuse

alusel (puuviljad, mööbel jne.) ja antud grupile üldnimetuse leidmine. Esemete ja asjade võrdlemisel erinevuse ja sarnasuse väljatootmine ". (/ lk.26)

III klassis: "klassifitseerimine, esemete ja tegevuste liigitamine õpilase enese leitud tunnuse alusel".

(/ lk.32)

IV klassis: " nähtuste, iseloomuomaduste jm.liigitamine õpetaja ja õpilase enese poolt leitud tunnuse alusel".

(/ lk.39).

See eeltöö on liialt väike selleks, et teha kõikide abikoolide IV klassi õpilastele selgeks III ja IV õppeveerandil programmis fikseeritud käänamisõpetuse probleemid:

- 1) sõnaliigid; nimisõna, omadussõna, tegusõna,
- 2) alus ja öeldis,
- 3) omastav kääne,
- 4) lihtlause laiendamine omadussõnalise täiendiga (küsimuste abil).

Teoreetilise analüüsi alusel peaksid olema käänamise propedeutika programmis veel

- 1) sõna eristamine esemest, omadusest, tegevusest;
- 2) esemete ja tegevuste vaheliste suhete ja nende omaduste käänete põhiliste funktsioonidega väljendamine praktiline omandamine;
- 3) töö morfoloogiaküsimusega;
- 4) analoogia teel sõnade muutevormide kasutamise õpetamine;

5) töö sõnaühendiga;

6) töö lausega, toetudes küsimustele.

Nimetatud puudustele on varem tähelepanu juhtinud K.Karlep, kes rõhutas, et abikoolis peab käänamis-õpetusele eelnema küllaltki pikaajaline propedeutika periood, mille vältel tuleb "igakülgselt aktiviseerida sõnavormide praktilist kasutamist (lausete moodustamine ja laiendamine), õpetada lapsi esitama küsimust sõna kohta ja sõnast lähtudes, omandada oskus sõnade häälikulistäheliseks võrdlemiseks jne. Samuti on õpilastele vaja selgitada eseme ja sõna vahet, sest abikooli õpilased pööravad veel vanemateski klassides tähelepanu ainult sõna tähenduslikule küljele" .(4)

Tehes kokkuvõtet eelpool nimetatud seisukohtadest ja uurimistööde andmetest, võib konstateerida järgmist:

1. Abikooli õpilastele on omane ekspressiivne ja impressiivne agrammatism, mis ilmneb ebatäpses või piiratud sõnade leksikaalse tähenduse ja grammatiliste väljendusvahendite mõistmises ning sõnavormide kasutamises. On teada, et rohkemat kui laps mõistab, ei ole ta ka võimeline kõnes väljendama. Sellest tingituna ei oskagi abikooli õpilane kasutada grammatilisi väljendusvahendeid mitmete auhete lahtimõtestamisel ja kajastamisel kõnes. Osaliselt võib agrammatism olla põhjustatud ka sellest, et vastavad keelevormid ei ole veel

omandatud või automatiseerunud.

2. Käänete osas mõistavad ja kasutavad abikooli õpilased oma kõnes kõige enam kohakäändeid ja kaasütlevat käännet, raskemateks osutusid aga omastav ja osastav kääne.

3. Eelnevalt nimetatud seaduspärasusi on võimalik arvestada grammatika õpetamisel abikoolis. Aluseks tuleks võtta asjaolu, et keskkonna suhete mõistmine on vaimset alaarenenud õpilastel puudulik, seega grammatika õpetamist tuleks alustada kõne semantilise külje täpsustamisest ja arendamisest, rõhutades võrdselt tähenduse leksikaalset ja grammatilist aspekti.

4. Grammatika õpetamisele peaks eelnema pikaajaline propedeutika periood, mille jooksul on vaja viia õpilased arusaamisele suhetest ja nende avaldusvormidest, õpetada analoogia teel kasutama sõnade muutevorme ja lausekonstruktsioone. Lähtuda tuleks harjutustest, mis varustaksid õpilasi keeleliste väljendusvahenditega ja sõnavormidest, mis on igapäevases kõnes laialdaselt levinud.

Grammatika propedeutika alal on eesti abikoolide programmid puudulikud. On vaja täpsustada ja täiendada programme osadega, mis võimaldavad kujuneda praktilistel oskustel väljendada kõnes mitmesuguseid esemete vahelisi suhteid, kasutades erinevaid käänete vorme.

II. T Ö Ö E E S M Ä R K J A M E T O O D I K A.

1. Probleemi püstitamine ja uurimise eesmärk.

Kirjanduse andmete ja abikoolide õpetajate tähelepanekute alusel võib öelda, et vaimselt alaarenenud laste kõne leksikalisis-grammatiline külg on puudulikult arenenud (esineb agrammatism), samuti võib arvata, et nimetatud õpilased pööravad liialt vähe tähelepanu sõnavormide sémantilisele küljele. Sellest tulenevalt peaks eelnema grammatika õpetamisele abikooli nooremates klassides propedeutika periood. Viimase organiseerimine aga eeldab, et oleks võimalikult täpselt teada nii õpilaste raskused sõna muutevormide kasutamisel kui ka laste potentsiaalsed võimed nende omandamiseks. Arvestades antud vajadust, on käesolevas diplomitöös püstitatud järgmine eesmärk: välja selgitada grammatiliste väljendusvahendite kasutamise iseärasused abikooli õpilaste kõnes ning vastavalt sellele välja töötada metoodika ja harjutusmaterjal käänamise propedeutikaks abikooli IV klassis.

2. Metoodika.

Eksperimendi konstateerivas osas kasutati järgmisi katseid ja kontrolltöid:

1) üldise ülevaate saamiseks vaimselt alaarenenud laste kõne grammatilisest küljest kasutati abikooli V -VIII klassi õpilaste kirjandeid. Võrdlusmaterjaliks olid samal teemal kirjutatud üldharidusliku kooli V klassi õpilaste tööd.

2) ülevaate saamiseks Tartu XIV 8.klassilise Kooli IV klassi (eksperimentaalklassi) õpilaste teadmiste tasemest viidi

läbi järgmised katsed ja kontrolltööd:

- a) lause moodustamine antud käändevormis sõnaga ,
- b) lause moodustamine antud tegusõnaga,
- c) õige lause valimine lausegrupist,
- d) sobiva sõnavormi valimine konteksti,
- e) algvormis sõna muutmine vastavalt kontekstile,
- f) kirjalikud tööd: etteütlus, morfoloogiaküsimuse esitamine sõnale, vastava mitmuse vormi moodustamine, sõna muutmine vastavalt küsimusele.

Järgnevalt on antud kõikide katsete ja kontrolltööde eesmärk ning läbiviimisel kasutatud materjal.

1. Kirjand teemal "Minu parim sõber". Eesmärgiks oli välja selgitada abikooli õpilaste kõnes grammatiliste väljendusvahendite kasutamine.

Kirjandi kirjutamiseks oli õpilastel antud plaan :

1. Minu parim sõber.
2. Millal me saime sõpradeks ?
3. Kuidas meie sõprus tekkis ?
4. Mis mulle meeldib kõige rohkem sõbra juures?
5. Miks sõber peab minust lugu?
6. Millised lühkelid on meil olnud ?
7. Kas mul on olnud palju sõpru?
8. Kui ei, siis miks ?

Analüüsimiseks kanti kirjandid tabelisse, märgiti välja iga sõna kohta lauseliige (alaliikide äramärgimisega) ja sõnaliik. Eraldi on tabelis välja toodud vead (vale ja õige vorm, vale ja õige või liigne ning puuduv lauseliige). Analüüsimisel on aluseks võetud B.Golovini (19) poolt soovitatud süsteem, mis on kohandatud vastavalt eesti keelele.

Vaatluse all oli igast klassist 35 tööd, mis olid kirjutatud Raikküla ja Kosejõe EIK õpilaste poolt 8.detsembril 1969.a. . Võrdlusmaterjaliks oli 35 Tartu VIII Keskkooli 7 klassi kirjandit, kirjutatuna 23.märtsil 1972.aastal.

2. Lausete moodustamine antud nimisõnadega. Katse

eesmärgiks oli välja selgitada nimisõna käändevormide mõistmist ning süntaktiliste funktsioonide kasutamist konteksti moodustamisel. Lausete koostamiseks esitati 14 järgmist sõnavormi: poisi, pildi, sõbrasse, lauas, septembrist, tädist, külmale, pühapäevaks, linnuna, koristajana, kapini, nädalaga, koerata, vihikuta.

Katse viidi läbi individuaalselt iga õpilasega, laused moodustati suuliselt. Katse läbiviimisel esitati õpilastele korraldus: "Moodusta lause antud sõnavormiga!".

3. Lausete moodustamine antud tegusõnaga. Katse eesmärgiks oli välja selgitada tegusõna obligatoorsete ja fakultatiivsete laiendite kasutamist nii sõna vormilisest kui ka funktsioonilisest aspektist. Lausete moodustamiseks esitati õpilastele 9 tegusõna: esitas, röömustab, nägi, usub, jagas, asendame, suhtun, sammuvad, sirgus. Antud tegusõnad võimaldasid mitmete funktsioonide kasutamist (alusena kasutatud sõnu ei analüüsitud).

Katse viidi läbi individuaalselt iga õpilasega. Katse läbiviimisel esitati õpilastele korraldus: "Moodusta lause antud sõnavormiga?". Laused moodustati suuliselt.

4. Õige lause valimine lausegrupist. Katse eesmärgiks oli uurida õpilaste oskust leida lauseid õigete sõnaühenditega. Katse läbiviimiseks kasutati 45 lauset, mis olid jaotatud 10 mõtteliselt seotud lausegrupiks, õpilaste ülesandeks oli leida igast lausegrupist õige või ^{mju} õiget lauset. Et ei tekiks väära käändefunktsiooni mõistmist valesti lugemise tagajärjel, pidid õpilased lugema kõik laused valjusti. Õpilastele esitati lugemiseks järgmised lausegrupid:

1) Miks ei tohi lõket valveta jätta?

Miks ei tohi lõkkes valveta jätta?

2) Linnud ei julge hästi tulla toidumajakese, mis külgedelt

ei ole avatud.

Linnud ei julge hästi tulla toidumajakese, mis külgedest ei ole avatud.

Linnud ei julge hästi tulla toidumajakesse, mis külgedelt ei ole avatud.

Linnud ei julge hästi tulla toidumajakesse, mis külgedest ei ole avatud.

3) Tore on talvel aknast vaadata toidumaja külastavaid linnukesti.

Tore on talvel aknast vaadata toidumajasid külastavaid linnukesti.

Tore on talvel aknas vaadata toidumaja külastavaid linnukesti.

4) Koige enam hukutavad lindusid tuisud ja päevad, kui puuoksi katab jää.

Koige enam hukutavad lindusid tuisud ja päevad, kui puuksa katab jää.

Koige enam hukutavad lindusid tuisud ja päevad, kui puuksadele katab jää.

Koige enam hukutavad lindudele tuisud ja päevad, kui puuoksi katab jää.

Koige enam hukutavad lindudele tuisud ja päevad, kui puuksadele katab jää.

Koige enam hukutavad lindude tuisud ja päevad, kui puuoksi katab jää.

Koige enam hukutavad lindude tuisud ja päevad, kui puuksadele katab jää.

- 5) Linnud harjuvad toidulauakesest toitu leidma.
Linnud harjuvad toidulauakeses toitu leidma.
Linnud harjuvad toidulauakeselt toitu leidma.
Linnud harjuvad toidulauakesse toitu leidma.
- 6) Mida panna lindudele toiduks?
Mida panna lindudele toiduna?
Mida panna lindudele toitu?
Mida panna lindudele toidust?
- 7) Aitame lindudel elada lume kadumisena.
Aitame lindudel elada lume kadumiseni.
Aitame lindudel elada ~~lume~~ kadumiseta.
Aitame lindudel elada lume kadumisega.
- 8) Toidulaud aseta nii, et kassidega ei saaks lindusid ohustada.
Toidulaud aseta nii, et kassidele ei saaks lindusid ohustada.
Toidulaud aseta nii, et kassid ei saaks lindusid ohustada.
Toidulaud aseta nii, et kassidega ei saaks lindusid ohustada.
Toidulaud aseta nii, et kassi ei saaks lindusid ohustada.
Toidulaud aseta nii, et kassidelt ei saaks lindusid ohustada.
- 9) Kataselt toidumajas mattub toit alatasa lume alla.
Katuse toidumajas mattub toit alatasa lume alla.
Katusega toidumajas mattub toit alatasa lume alla.
Katuseta toidumajas mattub toit alatasa lume alla.

- 10) Võistluseks on kõik korras.
 Võistluseni on kõik korras.
 Võistlusena on kõik korras.
 Võistluseta on kõik korras.
 Võistlusega on kõik korras.
 Võistlusel on kõik korras.
 Võistluses on kõik korras.

Katse läbiviimisel esitati õpilastele vastavalt vajadusele abistavaid korraldusi: "Loe lause veel kord läbi!", "Kõula, kas lause on õige!".

5. Sobiva sõnavormi valik konteksti. Katse eesmärgiks oli uurida oskust valida lähtudes kontekstist lausesse sobiv sõnavorm. Katse materjaliks oli 10 lauset, milles kriitiline sõna oli antud sulgudes mitmete ^{muutetvormidena} funktsioonidena. Et vältida eksitusi vääralt lugemise tulemusena, pidid õpilased lugema lause valjusti ning pärast sõnavormi valikut kordama saadud lauset.

Õpilastele esitatud katsematerjal oli järgmine:

1. Miks ei tohi (lõkkes, lõket) valveta jätta?
2. Linnud ei julge hästi tulla (toidumajakesse, toidumajakese), mis (külgedest, külgedelt) ei ole avatud.
3. Tore on taval (aknas, aknast) vaadata (toidumajasisid, toidumaja) külastavaid linde.
4. Kõige enam hukutavad (lindudele, lindusid, lindude,) tuisud ja päevad, kui (puuksa, puuksi, puuksadele) katab jää.

- 5) Linnud harjuvad (toidulauakesse, toidulaukesest, toidulauakeselt, toidulauakeses) toitu leidma.
- 6) Mida panna lindudele (toidust, toiduna, toiduks, toitu)?
- 7) Aitame lindudel elada lume (kadumisena, kadumiseni, kadumiseta, kadumisega).
- 8) Toidulaud aseta nii, et (kassi, kassidele, kassidega, kassid, kassidelt,) ei saaks lindusid ohustada.
- 9) (katusega, katuseta, katuse, katuselt,) toidumajas mattub toit alatasa lume alla.
- 10) (võistluseni, võistluseks, võistlusena, võistluseta, võistlusega, võistlusel) on kõik korras.

6) Algvormis sõna muutmine vastavalt kontekstile (sobiva sõnaühendi moodustamine). Katse eesmärgiks oli uurida oskust moodustada sõnaühendeid sõltuvalt kontekstist. Õpilastele esitati kirjutatult tekst, milles osa sõnu oli algvormina sulgudes. Töö täitmine eeldas kogu lause mõtte haaramist. Katsematerjal oli järgmine:

Vesirott ehitab (oma korter) kõrge (mätas) alla. Käik (korter) on vesirotil mitukümmend (meeter) pikk. (Toiduladu) hakkab ta juba varakult tassima (talv) toitu. Seal (käik) on (uba), seal (hernes), aga siin (teravili). (Vesirott) ladu meenutab meile kolhoosi (ait).

(Orav) peidavad oma (tagavara) (puupõnsus) või mujale hoolega valitud (urgas). Neil on mitu korralikku (toidukamber). Juhtub ka nii, et (mõni pähkel) ei leiagi nad üles.

1 4.5.6. katse materjali kogusid IV kursuse üliõpilased E. Arumäe, M. Mets, K. Kera.

Iga lapsega individuaalselt läbiviidud katse tulemused protokolliti.

7. Kirjalikud tööd.

A. Etteütlus . Katse viidi läbi kollektiivselt, eesmärgiga uurida sõnavormide tunnuste ja lõppude ortograafiat . Etteütelse tekst vastas IV klassi programmi nõuetele: koosnes 48 sõnast, 27 kriitilise ortogrammiga. Etteütelse tekst oli järgmine:

Ööd olid pimedad, sest polnud kuud. Seda uut raamatut hoidis Ants hoolega. Ta kirjutas raamatusse oma nime. Kirjutasid sa ülesande vigadeta? Poisid kolistasid toolidega. Söögiks anti sooja sepikut, värsket võid ja kuuma teed. Vilude ja vihmaste ilmadega istuti toas ja mängiti leludega. Ants tuli kingitud raamatutega koolist.

B. Kontrolltöö . Antud katse eesmärgiks oli kontrollida morfoloogiaküsimuse esitamise oskust sõnale, sõna muutmist vastavalt antud küsimusele ning sama käände mitmuse vormi moodustamist.

Kontrolltöö koosnes kahest osast:

1. osas esitati õpilastele käändevormis sõnad ülesandega esitada vormile küsimus ja moodustada vastav mitmuse vorm. Antud sõnavormid olid järgmised: vihikust, pesata, puusse, jalas, arstiks, veaga, laual, lõkkeni, koolina. Ülesande selgitamiseks täideti üks näide sõnaga "palliga".

Kontrolltöö teises osas pidid õpilased muutma algvormis sõna vaetavalt küsimusele. Katsenmaterjal esitati õpilastele järgmise tabeli kujul:

algvorm	küsimus	algvorm	küsimus	algvorm
raamat	milleks?		mida?	
kuu	milleta?		mida?	
selg	milles?		mida?	
keol	millest?		mida?	
kurg	kellega?		keda?	
mote	millele?		mida?	
sign	kellelt?		keda?	
käsi	millesse?		mida?	

Nimetatud katsed korraldati ajavahenikus 29. oktoobrist 3. novembrini 1973.a.

Katse tulemuste põhjal tehti järeldused klassi tasemest ja üksikute õpilaste oskustest, mis võimaldas organiseerida nii individuaalsed kui ka frontaalsed tööd.

Toodud materjaliga viidi läbi veel teine katse samade õpilastega pärast käänamise käsitlust ajavahenikus 23.-28. aprill 1974.a.

II. GRAMMATILISED VÄLJENDUSVAHENDID ABIKOOLI
VANEMATE KLASSIDE JA ÜLDHARIDUSLIKU KOOLI
V KLASSI ÕPILASTE KIRJANDITES.

Spetsiaalsed psühholoogilised uurimused tõestavad, et vaimset alaarenenud laste kõnetegevus, selle hulgas ka kirjalik kõne, on nõrgalt arenenud. Seejuures märgitakse, et õpilasele soodsa situatsioonis, näiteks sobiva teema puhul kirjandi kirjutamisel, tulevad ilmsiks mõnevõrra suuremad kõnelised võimalused. (24)

Järgnevalt on antud ülevaade abikooli õpilaste kirjalikes töödes kasutatud lauseliikmetest ja vigadest oma mõtete väljendamisel.

1. Lauseliikmete esinemissagedus .

Lauseliikmetest on abikooli õpilased oma töödes kasutanud kõige arvukamalt määrust (26,4–28,6 %), igas lauses esineb keskmiselt 2 nimetatud lauseliiget (tabel 1). Üldharidusliku kooli V klassi õpilased on kasutanud, võrreldes teiste lauseliikmetega ja abikooli õpilaste kirjandite andmetega, määrust mõnevõrra rohkem (2,5 igas lauses). See tõestab, et üldharidusliku kooli õpilased

LAUSELIKMETE KASUTAMINE .

1. arvuline esinemine
2. protsendiline esinemine
3. esinemissagedus 3 lauses

	V klass			VI klass			VII klass			VIII klass			Üldharidusliku kooli V klass		
	1	2	3	4	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Määrus	635	27,4	2,1	613	27,4	2,2	642	26,4	1,9	757	28,6	2,0	2163	29,8	2,5
Õeldis	569	24,2	1,9	506	25,7	2,1	560	22,8	1,6	630	22,0	1,65	1525	20,9	1,8
Alus	387	16,5	1,3	373	16,6	1,3	416	16,9	1,3	437	16,0	1,1	1184	16,3	1,4
Sidend	200	8,4	0,7	136	6,1	0,5	183	7,5	0,5	222	8,0	0,6	726	10,0	0,8
Täiend	194	8,4	0,7	182	8,2	1,1	303	12,4	0,9	342	12,6	0,9	721	9,9	0,8
Sihitis	150	6,3	0,5	72	3,1	0,2	95	3,8	0,3	109	3,9	0,26	466	6,3	0,5
Õeldistäide	129	5,6	0,4	157	7,0	0,5	156	6,4	0,5	140	5,1	0,4	221	3,0	0,3
Kõhulaiend	32	1,3	0,1	46	2,1	0,2	36	1,5	0,1	62	2,2	0,16	236	3,2	0,3
Lauaslaiend	1	0,01	-	55	2,4	0,2	9	0,4	0,02	8	0,3	0,02	32	0,4	0,04
Üte	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lisand	41	1,9	0,1	34	1,4	0,2	46	1,9	0,1	41	1,3	0,12	11	0,2	0,01

tähistavad täpsemalt tingimusi, milles tegevus toimub, kui ka olendit, eset, nähtust, millega tegevus on otseselt või kaudselt seotud.

Nagu tabelist 1 selgub, esineb lause pealiikmeid, alust ja öeldist, kirjandites vähem. Määruse järel teisel kohal on esinemissageduselt öeldis (22,0-25,7%), igas lauses keskmiselt 1,6-2,1. See on seotud abikooli õpilastele väga iseloomulike "venitatud" lausete esinemisega, kus üksteise järel on lülitatud 4-5 erinevat mõtet, millel puudub aga omavaheline tihe seos. Üldharidusliku kooli õpilastel esineb igas lauses keskmiselt 1,8 öeldist.

Nimetatud õpilased kasutavad nii liitlauseid kui ka koondlauseid korduvate öeldistega.

Alust kasutavad abikooli õpilased 16,0 - 16,9 %.

Üldharidusliku kooli õpilased aga 16,3 %.

Täiendite kasutamisel esines suuremaid kõikumisi;

abikooli V ja VI klassis vastavalt 8,4 % ja 8,2 %,

VII ja VIII klassis aga vastavalt 12,4 % ja 12,6 %. Viimased

andmed näitavad, et abikooli vanemates klassides muutub õpilastel mõtete väljendamine täpsemaks, eelkõige täpsustavad nad täiendiga omadus- ja kuuluvussuhteid. Üldharidusliku kooli õpilased kasutavad täiendit suhteliselt vähe (9,9 %, s.o. 0,8 igas lauses).

Öeldistäidet esines abikooli õpilastel 5,1 % (8.kl.) - 7,0 % (6 kl.). Märkatav vahe on üldharidusliku kooli V klassiga, kus kasutati öeldistäidet ainult 3,0 %.

Sisuliselt täiendab nimetatud lauseliige verbi tähendust, märkides olemist, näimist ja saamist, seega täpsustab öeldiste sisu. Liigne öeldistäite kasutamine vähendab aga täiendite arvu lausetes ning piirab määruste kasutamise võimalust.

Vähe on kasutanud õpilased oma kirjalikes töodes ka sihitist. Abikooli ja üldharidusliku kooli V klassis oli esinevus 6,3 %, ülejäänud klassides aga veel väiksem; 3,1 - 3,9 %. Igas lauses esines keskmiselt 0,3 - 0,5 sihitist. See näitab, et õpilased koostavad valdavas enamuses lauseid verbiga "olema", mis ei võimalda kuigi laialdaselt kasutada käändelisi vorme. Peale lauseliikmete on lauses veel elemente, millel on oma süntaktiline ülesanne, kuid mis pole grammatilises seoses lauseliikmetega. Need on sidendid, lauselaiendid, rõhulaiendid ning üte. Sidendeid kasutati suhteliselt palju (6,1 - 8,4 %) abikooli õpilaste kirjandites ja 10,0 % üldharidusliku kooli V klassi õpilaste töödes. Mitmetes kirjandites võis sidendite kasutamisel märgata liialdamist: sageli alustati lihtlaused sõnaga "ja", "sest" jne. Rõhulaienditest olid tüüpilisemad "ka", "juba", "küll", "liiga". Lauselaiendeid, mis näitavad kõneleja suhtumist lauses väljendatud mõttesse, kasutati väga harva. Lisand esines peamiselt eesnimena perekonnanime ees. Kordagi ei olnud ühegi klassi õpilased kasutanud ütet.

Juba pógus ülevaade lauseliikmete kasutamisest näitab, et eesti keele õpetamisel abikoolis tuleks teiste lauseliikmete kõrval rohkem tähelepanu pöörata täiendi ja sihitise kasutamisele: oligofreensed lapsed kasutavad nimetatud lauseliikmeid vähe, kuid need on vajalikud alus- ja öeldisgrupi omaduste ja suhete täpsemaks ning konkreetsemaks väljendamiseks.

Järgnevalt on antud ülevaade lauseliikmete alaliigilisest ja sõnaliigilisest esinemisest.

2. Lause pealiikmed.

2.1. Alus.

Alus märgib lauses peamiselt tegijat või olijat.

Eesti keeles on alus 2-sugune: täis- ja osaalus.

Valdavas enamuses (83,6-98,0 %) esineb abikooli õpilaste lausetes täisalus, millega märgitakse kas tervikut või kõiki tegijaid ja olijaid. (tabel 2) Üldharidusliku kooli õpilastel on see näitaja 93,0 %. Keskmiselt 3 korda rohkem kasutavad õpilased täisalust ainsuse vormis.

Osaalust esineb õpilaste töödes vähe : 1,7-16,1 %.

Arvestades, et kogu eitav kõne nõuab osaalust, jääb see näitaja abikooli õpilaste kirjalikes töödes siiski väheseks. Kui täisalus esines põhiliselt ainsuse vormides, siis osaalust on kasutatud valdavas enamuses mitmuse vormis. Sama seaduspärasus, mis ilmnas abikoolis aluse

T a b e l 2.

ALUSE ALALIIGILINE ESINEMINE.

Liik	Klass	V kl.		VI kl.		VII kl.		VIII kl.		Üldharidusliku kooli V klass	
		arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%
Täisalus		379	98,0	312	83,6	367	88,1	378	86,3	1099	93,0
ainsus		277	71,7	238	61,5	285	68,3	295	67,5	850	72,9
mitmus		102	26,3	74	22,1	82	19,8	85	18,8	239	20,1
Osaalus		7	1,7	60	16,1	48	11,7	53	12,3	75	6,2
ainsus		1	0,2	18	1,3	5	1,3	8	2,0	12	1,0
mitmus		6	1,5	42	14,8	43	10,4	45	10,3	63	5,2
da-tegevusnimi		1	0,3	1	0,3	1	0,2	6	1,4	10	0,8
K o k k u:		387	100,0	373	100,0	416	100,0	437	100,0	1184	100,0

liikide esinemisel, avaldub ka üldhariduslikus koolis. Ka viimati nimetatud õpilased kasutavad valdavalt täis- alust ainsuses (72,9%). Osaalust aga esines üldharidus-liku kooli õpilastel vähem kui abikooli 7. ja 8.klassi õpilaste kirjandites (6,2 %).

Tähenduse järgi võib alust rühmitada:

1) tegijat või olijat märkiv (põhitähendus). Selles funktsioonis kasutati kirjandites kõige rohkem päris- nimesid (60,0-12,1 %).

Abikooli õpilaste kirjandites domineerivadki alusena pärisnimeid ning nimisõnad "sõber" ja "tülisid". Nimisõnu esines alusena üldse 28,9 -45,9 %. Üldharidusliku kooli V klassi õpilaste kirjandite analüüsi tulemused erinevad pisut eelnevast. Nimisõna esines alusena 40,0 % (vähem kui abikooli VI-VIII klassi õpilaste kirjandites), pärisnimesid (12,2 %~~7~~ esines aga sama palju kui vaimselt alaarenenud õpilastel. Sõnad "sõber" ja "tüli" esinesid alusena aga 2-3 korda harvemini kui abikooli 6-8 klassi õpilastel. Peaaegu 2 korda oli üldharidusliku kooli õpilastel alusena rohkem muid sõnu. Järelikult juba aluse sõnaliigiline esinemine tõestab, et üldharidusliku kooli V klassi õpilase sõnavara on oluliselt rikkam kui vaimselt alaarenenud õpilastel VIII klassi lõpuks.

Rohkem kui nimisõnu, kasutasid õpilased alusena asesõnu (53,8-70,5 %). Liialdatult kordub tööde "ta" isiku- nime asendajana, abikooli õpilastel 23-27,4 %, üld-

hariduslikus koolis 17,8 %, Siit kerkib vajadus tegelda abikoolis senisest rohkem sõnaühenditega, eelkõige öeldise juurde aluste leidmisega, samuti aluseks oleva sõna mitmeti väljendamisega. Sõna algvormi käsitlemisel tuleks peale selle tegelda rohkesti stiiliga. .

2) alus viitab olendile, esemele või nähtusele, millest lauses kõneldakse kui tegijast või olijast.

Näiteks: Ta on sõber, kes mulle meeldib. Selles funktsioonis esinevad ainult asesõnad. Abikooli õpilased kasutavad nimetatud konstruktsiooni suhteliselt harva.

kasutamine
■ illo/aga oleks vajalik eeltöö täiendlausete moodustamisele.

3) alus näitab substaktiveerunud tegevust, mida on võimalik väljendada ka nimisõna abil. Sii kuuluvad kõik da-tegevusnimelised alused. Keskmiselt esines neid kirjandites alla 1 % .

4) abstraktset mõtet väljendav alus. Abstraktseid nimisõnu esines alusena suhteliselt harva (sõna "sõprus" 1,2- 3,5 %). Üldharidusliku kooli õpilaste töödes oli see näitaja 1,2 %, kuid nende kirjandites varieerub rohkem taolisi sõnu.

2.2. Öeldis.

Öeldist kasutavad abikooli õpilased rohkesti, kuid kuni 40 % moodustab sellest "olema" verb. Siit kerkib vajadus tegelda käändefunktsioonide käsitlemisel rohkem sõnaühenditega, s.t. on vaja anda õpilastele suurem valik

tegusõnu, mis võimaldaksid eri käändevormides laiendite kasutamist. Kõneviisidest kasutatakse valdavas enamuses kindlat kõneviisi (98,0-99,0 %), ajavormidest domineerib olevik (53,9 - 63,5 %) ja lihtminevik (27,5-38,1 %), pööretest ainsuse III pööre.

3. Lause kõrvalliikmed.

3.1. Määrus.

Lauseliikmetest kasutavad õpilased nii oma suulises kui ka kirjalikus kõnes kõige sagedamini määrust. Antud lauseliikmega tähistatakse tingimusi, milles tegevus toimub, kui ka olendit, eset, nähtust, millega tegevus on seotud. Määruse liigilisest esinemisest (analüüsitud kirjandites) annab ülevaate tabel 3. Tabelist nähtub, et kõige rohkem väljendatakse määrusega ruumisuhteid (kõige sagedamini esineb kohamäärust). Vaimselt alaarenenud õpilastel oli nimetatud määruseliigi esinevus-sagedus 26,2 - 27,4 %. Üldharidusliku kooli õpilaste töödes oli see monevõrra väiksem - 21,7 %. Antud näitajad moodustavad 6,5-7,5 % kasutatud lauseliikmete üldarvust. Võrreldes seda lauseliikmete kasutamise üldandmetega (tabel 1), näeme, et kohamäärusi esineb õpilaste kirjandites sagedamini kui sihitist ja öeldistäidet.

M. Feofanovi järgi on ajamääruste kasutuselevõtmine juba kõrgem aste õpilaste kõnearengus. Esemete ja nähtuste tajumise protsessis loob laps ruumi- ja ajasuhteid loendamatu kordi. Algul väljendatakse ruumilist naabrust ja

Tabel 3

MÄÄRUSE ALALIIGILINE ESINEMINE.

1. arvuline esinemine
2. % määruste üldarvust
3. % lauseliikmete üldarvust

Klass Liik	V kl.			VI kl.			VII kl.			VIII kl.			üldharidusl. kooli V kl.		
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.
kohamäärus	160	26,8	6,8	168	27,4	7,5	170	26,2	6,9	195	25,2	7,8	472	21,7	6,5
ajamäärus	89	14,2	3,8	84	14,4	3,8	98	15,1	4,0	170	22,1	6,4	462	21,8	6,4
viisimäärus	45	7,2	2,0	57	9,8	2,6	62	9,6	2,5	51	6,7	1,8	295	18,8	4,1
põhjusemäärus	38	6,0	1,6	25	4,0	1,1	3	0,5	0,1	31	4,0	1,1	48	2,2	0,7
seisundimäärus	10	1,8	0,5	4	0,7	0,2	7	1,1	0,8	5	0,7	0,2	40	1,8	0,6
otstarbemaaruse	8	0,5	0,2	5	0,8	0,2	1	0,2	0,04	5	0,7	0,2	8	0,4	0,1
võrdlusmäärus	1	0,1	0,05	1	0,1	0,1	7	1,1	0,3	—	—	—	35	1,5	0,5
määramäärus	14	2,9	0,6	8	1,1	0,4	14	2,2	0,6	11	1,4	0,4	45	2,1	0,6
abinõumäärus	7	1,5	0,3	2	0,2	0,1	8	0,5	0,1	5	0,7	0,2	14	0,5	0,2
tulenemismäärus	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	0,3	0,1	3	0,4	0,04
ilmaolumäärus	1	0,1	0,05	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
kaasolumäärus	47	7,3	2,2	41	6,5	2,1	73	11,8	3,0	11	1,4	0,4	89	4,1	1,2
teomäärus	29	3,8	1,8	13	2,2	0,5	24	4,1	1,0	28	3,7	1,0	113	5,1	1,6
mööndusmäärus	—	—	—	—	—	—	1	0,2	0,04	—	—	—	—	—	—
tingimusmäärus	—	—	—	1	0,1	0,1	—	—	—	—	—	—	1	0,1	0,01
suhtemäärus	—	—	—	2	0,3	0,1	—	—	—	11	1,4	0,4	9	0,3	0,1
hulgamäärus	46	7,0	2,1	55	9,1	2,6	15	2,8	0,6	32	4,2	1,1	96	4,8	1,3
ainemäärus	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
sihitismäärus	40	6,3	1,7	57	9,2	2,6	44	7,0	1,8	127	16,6	4,6	196	9,0	2,6
õeldistätitemäärus	34	5,2	1,2	45	7,1	2,3	48	7,5	2,0	21	2,7	0,8	66	3,1	0,9
tegitajamäärus	8	1,8	0,7	—	—	—	4	0,7	0,2	8	—	—	16	0,6	0,2
omajamäärus	63	8,5	2,5	46	7,5	2,8	68	10,4	2,8	56	7,8	2,0	54	7,7	2,1

ajalist järgnevust. Seoses mitmesuguste ruumiliste liigutuste tunnetamisega hakkab laps üha enam eristama liikumisi ajas, diferentseerima ajalisi suhteid(79), Seda tõestavad ka tabeli 3 andmed. Ajamääruste esinemis-sagedus (14,2-22,1 %) kasvab vaimselt alaarenenud õpilastel klassist klassi üleminekuga. Üldharidusliku kooli õpilased on ajamäärusi (21,3 %) kasutanud peaaegu võrdselt kohamäärustega (21,7 %).

Tunduvalt vähem, kuid võrreldes teiste määruse liikidega küllaltki palju, kasutati viisimäärust (abikooli õpilastel 6,7 - 9,6 % , üldharidusliku kooli V klassi õpilastel 13,8 %). Põnjusmäärust esines vaimselt alaarenenud õpilastel 0,5-6,0 %, üldharidusliku kooli õpilaste töödes esines nimetatud määruseliike vähem kui abikooli õpilastel keskmiselt (2,2 %).

Otstarbemäärust esines kõigis töödes alla 1 % . Viimati nimetatud liikidest rohkem on kasutatud kaasolu-määrust, kuigi selle kasutamisel esines abikooli õpilastel 8-kordne kõikumus (1,4-11,3 %), üldhariduslikus koolis aga 4,1 %.

Hulgamäärust on õpilased kasutanud 2,3-9,1 %.

Väga vähe kasutavad oligofreensed õpilased võrdlus-määrust (alla 1,1 %), üldhariduslikus koolis 1,5 %.

Vähe esineb abikooli õpilastel ka tingimus-, ilmaolu-, abinõu - ja tulenemismäärust.

Erimäärusi esineb vainselt alaarenenud õpilaste kirjallikus kõnes suhteliselt sageli.

Sihitismäärus esines hindlates konstruktsioonides "malle meeldib" ja "sóbrale meeldib". Selle kasutamissagedus oli 6,3 - 16,6 %, omajamäärusel 7,3-10,4 %, vähem kasutasid abikooli õpilased öeldistäite-ja väga harva tegijamäärust.

Sõnaliigiliselt esineb määrusena valdavas enamuses käandsõna ja käandsõna koos kaassõnaga. Nimisõna esines nimetatud lauseliikmena abikooliõpilastel 32,5-34,9%, asesõna aga 19,2 - 21,3 % juhtudest. Üldharidusliku kooli õpilased kasutavad nimisõna määrusena 28,9 %, mis on vähem kui abikooli õpilastel. kuid asesõnu nimetatud lauseliikmena kasutavad nad ka suhteliselt palju - 22,5 %.

Oletatav oli, et määrusena kasutatakse kõige sagedamini määrussõna. Antud väide leidis kinnitust ainult üldharidusliku kooli õpilaste juures (30,4 %), kes võrreldes vainselt alaarenenud õpilastega, kasutasid nimisõnu määrusena vähem. Abikooli õpilastel on määrussõna esinemissagedus 26,7 - 32,7 %,

Esitatud andmed tõestavad, et abikoolis on vaja käänamise propedeutika perioodil rohkem tähelepanu pöörata aja-, põnjus-ja otstarbesuhete, samuti võrdlus-, abinõu- ja kaasolusuhete väljendamisele kõnes, kasutades selleks nimisõnade erinevaid käändeid.

3.2. Sihitis,

Sihitlist kasutavad abikooli õpilased oma töödes oodatust vähem. Seda võib põhjendada oligofreensete laste väljendusoskuse vaesusega, sest sihitise ülesandeks lauses on täpsustada öeldise piirkonda ja näidata tegevuse objekti. Järelikult on sihitisel öeldist täpsustav funktsioon. Nimetatud lauseliige jaotatakse 2 põhilisse liiki: täis- ja osasihitis. Valdavas enamuses (64,3-82,2 %) kasutavad õpilased oma kirjandites osasihitist (tabel 4), mis näitab, et tegevus on suunatud eseme osale või osale esemeist, et tegevus jääb lõpule viimata või sellest kõneldakse kui hetkel toimuvast (12). Osasihitisega väljendavad õpilased:

- 1) objekti, millele tegevus on allutatud;
- 2) materjali, millest midagi on tehtud;
- 3) objekti, millest kõneldakse või räägitakse;
- 4) isikut, kes võtab osa tegevuse teostamisest. (26)

Nimetatud sihitise liigist kasutatakse peamiselt ainsuse vormi (37,9 - 64,2 %).

Täissihitist, mis näitab, et tegevus on suunatud kogu esemele või kõigile kõnesolevaile esemeile ning viiakse või on juba viidud lõpule (12), kasutavad vaimsalt alaarenenud õpilased üllatavalt vähe (8,1-10,5%)- Üldharidusliku kooli V klassi õpilased on kasutanud täissihitist abikooli õpilastest 2 korda rohkem (17,5 %). Järelikult on vaja grammatika propedeutika perioodil

Tabel 4

SIHITISE ALALIIGILINE ESINEMINE .

Liik	Klass		V klass		VI klass		VII klass		VIII kl.		Uldhariduse liku kool V klass	
	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%
	Täissihitis	16	10,5	6	8,1	7	7,4	9	8,3	81	17,5	
ainsuse nimetav	2	1,3	2	2,7	3	3,2	1	0,9	25	5,4		
mitmuse nimetav	9	5,9	2	2,7	2	2,1	1	0,9	12	2,6		
ainsuse omastav	5	3,3	2	2,7	2	2,1	7	6,5	44	9,5		
Osasihitis	123	82,2	54	75,3	61	64,3	80	73,5	300	64,3		
ainsus	58	39,1	46	64,2	36	37,9	66	60,1	220	47,2		
mitmus	65	43,1	8	11,1	25	26,4	14	13,4	80	17,1		
da-tegevusnimi	11	7,3	12	16,6	27	28,3	20	18,2	85	18,2		
Kokku:	150	100,0	72	100,0	95	100,0	109	100,0	466	100,0		

abikoolis pöörata rohkem rõhku tegevuse täpsustamisele sihitisega, eriti täissihitise käänete kasutamisele. Täissihitis esineb nii ainsuse ja mitmuse nimetavas kui ka ainsuse omastavas käändes. Ainsuse nimetavas käändes esineb vaimselt alaarenenud õpilastel sihitist ainult 0,9 % (VIII kl.) - 3,2 % (VII kl.), s.o. 3,5 kordse kõikumusega. Mitmuse samas käändes on kõikumus 5,5-kordne (0,9-5,9 %). Üldharidusliku kooli õpilased on kasutanud ainsuse vormi (5,4 %) 2 korda rohkem kui mitmuse vormi (2,6 %).

Eesti keeles puudub tegusõnal spetsiaalne tuleviku-vorm. Tuleviku väljendamiseks saab kasutada ka sihitist, nimelt väljendab tegusõna olevik koos täissihitisega ainsuse omastavas käändes tulevikulist tegevust (koos osasihitiseaga aga olevikulist tegevust). Vaimselt alaarenenud õpilased kasutavad sihitist ainsuse omastavas käändes väga vähe, ainult 2,1-6,5 %, üldharidusliku kooli õpilased kasutavad seda märkimisväärselt rohkem 9,5 %.

Sõnaliigiliselt kasutavad abikooli õpilased sihitisena kõige sagedamini nimisõnu (44,2 % 8.klassis- 74,4 % 5.klassis). Abikooli vanemates klassides nimetatud sõnaliigi kasutamine sihitisena pidevalt väheneb, suureneb aga järjest asesõnade kasutamine (5.klassis 16,9 %, 8.klassis 38,5 %). Võrreldes neid andmeid üldharidusliku kooli V klassi õpilaste kirjandite andmetega, näeme, et

50 % kasutatud sihitisest moodustavad nimisõnad, mis on abikooli VI ja VII klassi kirjandite vahepealne näitaja. 30 % juhtudest esineb sihitisena asesõna, kusjuures pidevalt väheneb korduvate sõnade arv.

Eelnevate näitajate põhjal võime järeldada, et abikoolis grammatika õpetamisel on õpilaste kõnes vaja aktiveerida sihitise kasutamist. Oluliseks eelduseks sellele on piirata verbi "olema" tarvitamist lausetes, anda õpilastele piisav valik tegusõnu, tegelda rohkesti sõnaühendite moodustamisega, s.t. sihiliste tegusõnade laiendamisega.

Töö sihitisega võimaldab peale selle arendada sõnavormide semantilist võrdlemis- oskust, sest lõpetatud ja lõpetamata tegevus on otseses seoses sihitise vormiga. Sihitise käsitlemisel tuleks peale eeltoodu tegelda ka stiiliga.

3. 3. Täiend.

Täiendi kasutamist on antud uurimuses vaadeldud 2 aspektist :

1. morfoloogilisest seisukohast (lähtudes sõnaliigilisest printsibist);

2. asendi järgi (ees- ja tagatäiendid). Abikooli vanemate klasside õpilased kasutavad täiendina kõige rohkem omadussõnu (26,0-31,5 %), kuigi nende osatähtsus väheneb klassist klassi üleminekuga.

Nimisõnu esineb täiendina 10,9 - 15,7 %. Nimi-
 sõnadest tunduvalt rohkem kasutatakse täiendina nimi-
 sõnalist asesõna (26,9 % 8.klassis , 31,5 % 5.klassis),
 kuid ka nimetatud sõnaliigi kasutamine väheneb klassist
 klassi üleminekuga. Võrreldes neid andmeid üldharidusliku
 kooli õpilaste kirjandite andmetega, selgub, et üld-
 haridusliku kooli õpilased kasutavad nimisõnu täiendina
 2 korda vähem (6,8 %) vaimselt alaarenenud lastest.
 Nimisõnalise asesõna kasutamise sagedus on aga tunduvalt
 suurem kui abikooli V klassi õpilastel, vastavalt
 44,2 % ja 31,5 %. See on seotud üldharidusliku kooli õpi-
 laste oskusega kasutada oma mõtete väljendamiseks liitlauseid,
 eriti märgatav vahe abikooli õpilastega on täiendkõrval-
 lause kasutamise osas.

Küllaltki palju esineb täiendina vaimselt ala-
 arenenud õpilastel ka arvsõnu (15,4-20,0 %) ja arv-
 sõnalisi asesõnu (1,5-4,1 %), väga vähe aga määrsõnu
 (1,5-4,9 %) ja tegusõnu (1,0 %). Üldharidusliku kooli
 õpilased kasutavad abikooli õpilastest arvsõna täiendina
 tunduvalt vähem - 10,9 %, suurem on aga arvsõnalise ase-
 sõna esinemissagedus - 2,6 %. Tegusõna ja määrsõna
 esines üldharidusliku kooli õpilastel vastavalt 2,1 % ja
 4,2 %, mis on suuremad abikooli keskmistest näitajatest
 ning tõestavad, et oma mõtete väljendamisel kasutavad
 abikooli õpilased tunduvalt lihtsamaid lausekonstruk-
 tsioone, võrreldes üldharidusliku kooli õpilastega.

Nimisónaline täiend esineb kõige sagedamini omastavas käändes, millel võib olla 4-sugune tähendus:

- 1) näitab, kellele või millele kuulub põhisonaga märgitud ese või olend;
- 2) piiritleb nimisóna kuuluvuse poolest ;
- 3) näitab eset või olendit, millele või kellele põhisonaga märgitud tegevus on suunatud;
- 4) näitab, kes või mis on põhisonas väljendatud tegevuses või olekus. (12)

Kahest viimasest tähendusrühmast näiteid abikooli õpilaste kirjandites ei esinenud, esines aga üksikutes üldharidusliku kooli õpilaste töödes. Nimisónalise täiendi omastavas käändes kasutamissagedus varieerub klassides 32,9 % (8.klassis) ja 37,2 % (5.klassis) vahel. Üldharidusliku kooli kirjandites on see näitaja vastavalt 43,5 %. Järelikult on abikoolis vaja pöörata rohkem tähelepanu nimetatud täiendiliigi kasutamisele. Eeltööd tuleb teha grammatika propedeutika perioodil abikooli nooremates klassides, sealhulgas ka IV klassis omastava käände (ainsuse tüvevormi) funktsioonide tutvustamisel.

3.4. Öeldistäide .

Abikooli õpilased kasutavad oma kõnes suhteliselt vähe omadussõnu. Peamine osa nimetatud sõnaliigist esineb pealegi öeldistäite funktsioonis. Valdavas enamuses kasutatakse ainsuslikku täisöeldistäidet (87,0-91,5%)

Osaöeldistäide on eranditult "olema" verbi laiend ja tavaliselt kasutatakse seda ainsuse osastavas käändes. Antud andmetest kerkib vastuolulisus: suhteliselt palju kasutavad vaimselt alaarenenud õpilased oma kirjalikes töödes lauseid „olema“ verbiga, oodatav oleks ka osaöeldistäite ülekaal täisöeldistäite ees. Võrreldes neid andmeid üldharidusliku kooli V klassi õpilaste kirjalike tööde andmetega, näeme, et ka nendel moodustab osaöeldistäide ainult 2,3 %, kuid seejuures on mitmuslikku vormi kasutatud 4 korda rohkem ainsuslikust.

Sõnaliigiliselt esines nimetatud lauseliikmena nimisõna ja omadussõna peaaegu võrdselt, vastavalt 45,0 - 52,6 % ja 43,4 - 51,8 %. Üldharidusliku kooli õpilastel esineb aga omadussõna öeldistäitena rohkem kui nimisõna (vastavalt 49,0 % ja 45,5 %).

Kuna öeldistäide takistab ja vähendab täiendite ja määruste kasutamist lausetes, on vajalik abikoolis töös lausega kasutada rohkesti transformeerimisharjutusi, mis võimaldavad nimetatud lauseliiget asendada täiendiga. Taoline töö ei peaks piirduma ainult grammatikatundidega, halgaliselt pakuvad materjali ka lugemispalad.

3. 5. Lisand.

Lisand esines kõigis vaadeldud abikooli õpilaste töödes ainult teisenduslisandina ühel kujul, s.t. ees-

nimi perekonnanime ees või järel. Valdavas enamuses (73,3 - 100 %) oli kasutatud eesti keelele kohasemat vormi - eesnimi perekonnanime ees. Üldharidusliku kooli V klassi õpilaste kirjandites oli 1 näide ka suguluslisandi kohta (".... vend Peeter....").

Kordagi ei esinenud analüüsitud abikooli töödes olevas käändes ja kui - lisandit. See tõestab veel kord abikooli õpilaste oskamatuset oma mõtteid ilmekalt ja väljendusrikkalt sõnastada.

4. Vead lauseliikmete kasutamisel.

Vaimselt alaarenenenud laste kirjandites esineb

3 liiki lauseliikmete vigu :

- 1) lauseliikmete vale kasutamine;
- 2) lauseliikmete puudumine;
- 3) lauseliikmete ülearune kasutamise lauses.

4.1. Lauseliikmete vale kasutamine.

Palju vigu on abikooli õpilastel tekkinud seoses määruste väärkasutamisega. Vklassa kirjandites on kohamääruse asemel kasutatud täisalust, osasihitist (hakkas kirjavahetust minuga pro hakkas kirjavahetusse minuga), täiendit (Ta elab Rakke Vahtra tänav pro ... Rakkes Vahtra tänavas). Ajamäärust on asendatud täiendiga ja abinõumäärusega (Saime sõpradeks mängimisega ja jalutamise pro mängimise ja jalutamise ajal). VI klassi

töodes ei esinenud enam kohamääruse asendamist teiste lauseliikmetega, endiselt palju leidub aga ajamääruste asendamisi koha ja viisimäärusega (Sõprus tekkis meil jalgpallis pro jalgpallimängu ajal). VII ja VIII klassis on aga määrustega seotud vead tunduvalt vähenenud.

Kõikides klassides on vigu tekitanud vormide "lähedal" ja "lähestikku" segistamine (Meie kodukohad on lähedal pro lähestikku), samuti on valesti kasutatud siduvaid sõnu (määr sõna ja asesõnu), mis omakorda põhjustab vigu sõnaühendites (sellepärast pro selleks), Kõige enam esines taolisi vigu VIII klassi õpilaste kirjandites.

Aluse väära kasutamist leidub rohkem V klassi õpilaste töodes ning need seisnevad täis- ja osaaluse äravahetamises (Lahkheli pro lakhelisi ei ole meil olnud), omajamäärusega asendamises (Tal pro ta on sellepärast minu sõber). Vanemates klassides taoliste vigade arv väheneb.

VI klassi töodes lisanduvad sihitise segistamise vead, mis seisnevad täis- ja osasihitise, ainsuse ja mitmuse vormi vahetamises. (Mul on palju head sõpra pro häid sõpru). Taolised vead jätkuvad ka VII klassi õpilaste töodes, VIII klassi õpilaste kirjandites esineb, võrreldes nooremate klasside töödega, tunduvalt vähem lauseliikmete väära kasutamist.

Kõrvutades abikooli õpilaste kirjandites esinevaid vigu üldharidusliku kooli õpilaste kirjalike tööde vigadega, näeme, et üldharidusliku kooli õpilastel esineb vigu lauseliikmete kasutamises ligi 4 korda vähem (sõnade arv kirjandites on aga seejuures 4 korda suurem).

Eesti keele lihtlausete ehitus on küllaltki keeruline: siin on rohkesti grammatilisi ja semantilisi kitsendusi, samas aga ka röökesti varieerimisvõimalusi. (9) Abikooli õpilasel ei ole aga piisavalt vahendeid oma mõtete väljendamiseks, mistõttu varieerimisvõimalused nende jaoks vähenevad tunduvalt. Vigu tekib eriti seoses "kitsendustega", s.t. oligofreensed lapsed koostavad sageli valesti sõnaühendeid, mis seisneb selles, et verbide laienditena kasutatakse käändsõnu valedes vormides, samuti esineb rohkesti tüve valiku vigu (eriti laadivahelduslikes sõnades). Toodud vead rõhutavad vajadust abikoolis emakeele õpetamisel pöörata suuremat tähelepanu sõnaühendite koostamisele ja nende kasutamisele lausetes.

4.2. Lauseliikmete puudumine.

Lauseliikmete asendamise ja segistamise kõrval palju vajalikke lauseliikmeid õpilaste lausetes puudub (tabel 5).

Abikooli V klassi õpilaste lausetes on kõige rohkem vahele jäetud alust (Sellepärast peab minuga sõprust, et Jutaga oleme kirjavahetuses ja oleme koos ka elanud ühes majas), kuid see näitaja väheneb klassist klassi üle-

T a b e l 5.

PUUDUV LAUSELIIGE.

Klass					Uidharidus liku koolis V klass
Lauseliige	V kl.	VI kl.	VII kl.	VIII kl.	
Alus	25	48	30	29	3
Õeldis	23	18	6	12	2
Sihitis	3	12	3	5	6
Täiend	3	4	1	1	2
Õeldistäide	3	4	-	1	11
Sidend	7	14	17	3	1
Määrus	26	29	20	11	9
kohamäärus	3	5	2	1	2
ajamäärus	6	6	1	1	-
viisimäärus	1	-	5	-	2
kaasolumäärus	9	3	3	-	2
sihitismäärus	2	4	3	4	1
õeldistäitemäärus	4	1	1	1	-
omajamäärus	1	8	2	4	-
hulgamäärus	-	1	-	-	1
teomäärus	-	1	-	-	-
põhjusmäärus	-	-	3	-	-
suhtemäärus	-	-	-	-	1
K o k k u:	90	129	77	62	34

minekuga, lausete täpsemaks ja pikemaks muutumisega .

Paljudes lausetes puudub ka öeldis. Abikooli õpilastele on väga iseloomulikud laused, milles esitatakse tähtsamad andmed lihtsalt loeteluna (Tiiu Kasela, Tallinna Matrossovi 8, klassis , 16-aastane).

Öeldiste puudumine lausetes väheneb samuti vanemate klasside kirjandites. Küllaltki palju esineb ka määruste puudumisi. Arvestades, et määrus fikseerib lauses toimuva tegevuse aja-, koha- jt. tingimused, jääb selle puudumisega lauses edasiantav informatsioon kesiseks.

Määruse liikidest on abikooli õpilased lausetes kõige rohkem vahele jätnud koha-, aja- ja kaasolumäärust. (Saine sõpradeks, kui ta tuli). Kõrvutades teiste abikooli klassidega, esines taolisi vigu rohkem 6.klassi õpilaste kirjandites.

Suhteliselt palju puudub ka sidendeid, vähe aga esineb sihitise, täiendi ja öeldistäite vahelejätmissi lausetes.

Võrreldes neid andmeid üldharidusliku kooli õpilaste kirjandite andmetega ja arvestades, et nende õpilaste töö pikkus ületab abikooli õpilaste kirjandi pikkuse 4 korda, näeme, et üldharidusliku kooli õpilastel esineb seda liiki vigu tühisel määral.

Abikooli õpilastel jääb mõtte väljendamine pooleli eelkõige sellepärast, et nad ei mõista sõna-

ühendit.

Nimetatud andmed veel kord kinnitavad, et grammatika käsitlemisel on vaja tähelepanu pöörata sõnaühendite moodustamisoskuse kujundamisele, kesksele kohale seada obligatoorseid laiendeid nõudvad verbid. Paralleelselt sõnaühendite moodustamisoskuse kujundamisega tuleks õpetada elementaarlauseid moodustama. Selle kõrval on võimalik ja vajalik töö stiiliga ning kirjandite tekstide tähenduslik analüüs.

4. 3. Lauseliikmete liigne kasutamine.

Lauseliikmete liigsest kasutamisest õpilaste töödes annab ülevaate tabel 6.

V.Petrova järgi iseloomustab abikooli õpilase mõttekäiku stereotüüpsus väljendites ja sellega seoses ka lauseliikmete asjatud kordamised. (24) Antud teesi kinnitavad ka meie andmed. Koige rohkem liialdamisi esineb sidenditega. Vaimselt alaarenenud lapsed alustavad lauset kirjandites sageli sidesõnaga, millel ei ole midagi ühist kogu lause sisuga.

(Selleks saab ta minuga hästi läbi, ja käime koos).

Voib oletada, et sidendite kasutamisega püüavad abikooli õpilased leida väliseid vahendeid lausete ühendamiseks.

Sidendite kõrval on palju liialdatud ka määrustega, mis on vahendiks õpilastel mõtte rõhutamisel, kuid samas

T a b e l 6.

LIIGNE LAUSELIIGE .

Lauseliige	Klass				Uld- haridus- liku kooli V kl.
	V kl.	VI kl.	VII kl.	VIII kl.	
Alus	3	6	1	1	-
Õeldis	8	10	4	4	-
Õeldistäide	1	2	2	-	-
Täiend	1	2	-	-	-
Sidend	22	17	11	10	7
Rõhulaiend	4	2	4	-	4
Määrus	13	6	3	-	15
kohamäärus	-	1	1	1	2
ajamäärus	-	2	-	2	10
viisimäärus	5	2	1	2	1
seisundimäärus	1	-	1	-	-
otstarbemäärus	1	1	-	-	-
määramäärus	5	-	-	-	-
kaasolumäärus	1	-	-	1	-
hulgamäärus	-	1	-	-	-
omajamäärus	-	1	-	-	1
põhjusmäärus	-	-	-	-	1
Sihitis	-	-	-	-	2
K o k k u	52	45	24	15	28

annavad tunnistust sellest, et sõnaühendite koostamise oskus ei ole ninetatud õpilastel küllaldaselt omandatud (Alati kui ma tema poole lähen, pakub ta mulle alati midagi ja on alati valmis minuga kaasa tulema).

Teiste lauseliikmete liigset kasutamist esineb harvemini.

Nagu näeme tabeli 6 kokkuvõtvast osast, väheneb seda liiki vigade esinevus abikooli õpilastel klassist klassi. Üldharidusliku kooli õpilastel, kelle töö pikkus on abikooli õpilastest 4 korda suurem, esineb tsoliisi vigu tühisel määral. Eelnevatest andmetest selgub, et abikoolis emakeele õpetamisel lisandub töös sõnaühendiga uus aspekt : õpetada valida põhisõna juurde kõiki võimalikke laiendeid ja moodustama elementaarlauseid.

5. Järeldused kirjandite analüüsist.

Eelpool esitatud andmed lubavad järeldada, et abikooli õpilased kasutavad lauseliikmeid mõneti erinevalt üldharidusliku kooli õpilastest. Võrreldes viimastega, esines abikooli õpilaste kirjandites vähem määrusi, eelkõige otstarbe-, põhjus-, kaasolu- ja võrdlusmäärust. Harva leidis ka sihitis-, ilmaolu- ja abinõumäärust.

Vähe esines lauseliikmetest õpilaste töödes ka

sihitist, eriti ainsuslikku täissihitist nii nimetavas kui ka omastavas käandes, mitmuslikku täisalust, osaalust ning nimisónalisi täiendeid.

Üldharidusliku kooli õpilastest rohkem kasutavad vaimsalt alaarenenud lapsed küll öeldistáidet, kuid viimane piirab seejuures nii täiendite kui ka määruste kasutamist.

Sónaliikide osas võib öelda, et abikooli õpilased kasutavad, võrreldes üldharidusliku kooli õpilastega, rohkem asesónu, eriti aluse ja sihitise funktsioonis. Suhteliselt sama palju üldharidusliku kooli õpilastega kasutatakse nimisónu, määrónu ja tegusónu. Seejuures tuleb märkida, et verbi "olema" kasutavad abikooli õpilased oma lausetes tunduvalt sagedamini kui üldharidusliku kooli õpilased.

Váhe kasutavad vaimsalt alaarenenud lapsed omadussónu, kusjuures enamuse neist esines öeldistáite funktsioonis.

Kirjandite analüüsist ilmnes, et abikooli õpilaste töödes esines ka rida puudusi sõnaühendite kasutamisel, sõnavormide moodustamisel ja lause sõnade järjekorras. Töödes ilmnenu puuduste põhjal on võimalik agrammatismi avaldusvormid jaotada 3 gruppi:

- 1) vormi puudumine või méne funktsiooni mittekasutamine;
- 2) ebaõige sõnavormi kasutamine sõnaühendis s.o.
leksikalis-süntaktiline agrammatism (suhtus sóbrale);

3) ebaõige muutvormi variandi valik, s.o. morfoloogiline agrammatism (ubad, emat).

Kaks esimest agrammatismi liiki kajastuvad süntaktiliste konstruktsioonide puudulikkuses, mis väljendub lausete lühiduses, ebaõiges sõnade järjekorras ja vajalike sõnade ärajätmises lausetest ning viivad mõtte moonutamisele või ebatäpsusele, s.t. sõnavormi puudumine või grammatilise tähenduse ebatäpne tundmine piirab oluliselt sõna funktsiooni lausete moodustamisel. Morfoloogiline agrammatism suhtlemist otseselt ei takista, küll aga näitab, et lapse kõne ei ole veel lõplikult välja kujunenud.

Abikooli õpilaste kirjandites esinevate erinevuste ja puuduste põhjal, võrreldes üldharidusliku kooli õpilastega, on võimalik välja selgitada enamkasutatavad grammatilised väljendusvahendid, millele saab toetuda grammatikakursust alustades, ning kindlaks määrata mõningad konstruktsioonid, mis vajavad aktiveerimist, s.t. on võimalik kindlaks määrata mõningad tööloigud, mis on vajalikud abikooli pedagoogilises töös.

1. Toetuda on võimalik näiteks koha-, aja-, omajamäärusele jt. lauseliikmetele.

2. Aktiveerimist vajaksid otstarbe-, põhjus-, kaasolu-, ilmaolu-, abinõu- ning võrdlussuhete väljenda-

mine. Siinjuures tuleks rõhku pöörata erinevate käänete kasutamise võimalustele konkreetse suhte väljendamisel. Sihitise kasutamissageduse suurendamiseks võib soovitada tööd sõnaühenditega. Igati peab piirama abikooli õpilase kõnes verbi "olema" kasutamist. Alustada võiks sõnavara rikastamisest tegusõnade osas, millest kasvab välja vajadus tegelda tegusõnade juurde laiendite leidmisega, s.t. sõnaühendite koostamisega. Täissihitise kasutamise aktiveerimiseks võib soovitada tööd sõnavormide semantilise küljega (täis- või osasihitis koos tegusõnaga väljendab lõpetatud või lõpetamata tegevust). Aktiveerimist vajab ka mitmuslik täisalus ja osaalus. Töös alusega võiks toetuda õpilaste kõnes sageli kasutatavatele nimisõnalistele asesõnadele, millega on loodetavasti võimalik kujundada liitlausete (eelkõige täiendause) moodustamist. Samas tuleks õpilasi tutvustada lausekonstruktsioonidega, mis võimaldavad aktiveerida osaaluse kasutamist.

Pedagoogilises töös vajaks korrigeerimist ka õpilaste poolt kasutatavate sõnaliikide vahetamine. Aktiveerimist vajaks omadussõnade kasutamine. Omadussõna kasutamise osas peaks abikoolis töö suunama nii, et õpilased hakkaksid nimetatud sõnaliiki kasutama raskem täiendi funktsioonis. Ahtud ülesande täitmiseks

voiksid sobida mitmesugused transformeerimisharjutused, millega omadussõna viiakse öeldistäite funktsioonist täiendi funktsiooni. Nimetatud töövõtte pidev kasutamine peaks aitama keasa õpilaste lausete pikemaks muutmisele, sest täiendiga sõnaühend võimaldab öeldistäitest märksa rohkemate suhete väljendamist lauses.

Vähendada ja täpsustada tuleks ka asesõnade kasutamist, mille tulemusena suureneb nimisõnade tarvitamine nii aluse kui ka sihitise funktsioonis. Asesõnade tarvitamisel rohkem vajaks ära kasutamist liitlausete õpetamisel.

Tahtis loik emakeele õpetamisel peaks olema töö lausega, mis aitaks õpilastel kasutada ja koostada õigeid sõnaühendeid ja elementaarlauseid. Töö lausega peaks olema suunatud sellele, et õpilane oskaks väljendada oma mõtteid grammatiliselt õigest sõnavormides, kusjuures tuleks laiendada kasutatavate konstruktsioonide hulka.

Voib oletada, et sellise tööga on võimalik anda abikooli õpilastele vahendid oma mõtete väljendamisel varieerimisvõimaluste valikuks.

IV. KÄANDSÕNA KÄSITLEMINE ABIKOOLI IV KLASSIS.

1. Õpilaste oskused enne õpetavat eksperimenti.

Lausete moodustamine antud käändevormis sõnaga. Katse eesmärgiks oli välja selgitada erinevate käändefunktsioonide kasutamist õpilaste aktiivses kõnes. Antud ülesande täitmiseks tuli moodustada lauseid 14 käändevormis sõnaga.

Esimesel kontrollkatsel kasutati antud sõnavorme lausetes õigesti 67,5 % juhtudel. (tabel 7). Arvestades esitatud sõnade funktsioonide kasutamise võimalikkust, näeme, et kõige enam ja õigemini on õpilased moodustanud lauseid ilmaolu-, öeldistäite- ja seisundimääruslike sõnadega. Ilmaolumääruslikus funktsioonis tarvitati sõnu "vihikuta" ja "koerata" (85,0 % võimalikust). Antud vormide kasutamisel on kaks võimalust: liita antud vormile veel abisõna "ilma" või mitte. 50,0 % abikooli IV klassi õpilastest eelistasid esimest võimalust, 15,0 % juhtudel ei suudetud aga lauseid moodustada. Rohkem raskusi valmistas õpilastele vorm "vihikuta".

70,0 % juhtudel võimalikest esinemistest tarvitati sõna "koristajana" öeldistäitemääruslikus funktsioonis. Lauset ei moodustanud antud sõnaga kaks õpilast, kolm õpilast aga moodustasid vale ühendi. (Mäle tahtis saada koristajana).

	SÕNAVORMI ÕIGE KASUTAMINE LAUSETES																					
	täiend		täissihitis kohamäärus				ajamäärus		sihitismäärus		tuleneismäärus		seisundimäärus		öeläistäite-määrus		võrdlusmäärus		ilmuolu-määrus		Kokku	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
omastav kääne (poisi, pildi)																						
arv	14	17	12	15	8	6															34	38
%	35,0	42,5	30,0	37,5	10,0	15,6															85,0	95,0
sisseütlev kääne (sõbrasse)																						
arv									7	17											7	17
%									35,0	85,0											35,0	85,0
seesütlev kääne (lauas)																						
arv					11	19															11	19
%					55,0	95,0															55,0	95,0
seestütlev kääne (septembrist, tädist)																						
arv							6	14	10	11	3	5									19	30
%							15,0	35,0	25,0	27,5	7,5	12,5									47,5	75,0
alaleütlev kääne (külmale)																						
arv	4	3											12	15							16	18
%	20,0	15,0											60,0	75,0							80,0	90,0
saav kääne (pühapäevaks)																						
arv							13	19													23	19
%							65,0	95,0													65,0	95,0
olev kääne (linnuna, koristajana)																						
%															14	16	5	16			19	32
															45,0	40,0	17,5	40,0			57,5	80,0
rajav kääne (kapini)																						
arv					18	20															18	20
%					90,0	100,0															90,0	100,0
kaasütlev kääne (nädalaga)																						
arv							14	25													14	15
%							70,0	75,0													70,0	75,0
ilmaütlev kääne (koerata)																						
arv																					34	39
%																					85,0	97,5
Kokku	18	20	12	15	37	45	33	48	17	28	3	5	12	15	14	16	5	16			34	39
Voimalike esinem.arv	60	60	40	40	80	80	60	60	40	40	20	20	20	20	20	20	20	20	40	40	85,0	97,5
% võimalikust	30,0	33,3	30,0	37,5	45,0	56,3	55,0	80,0	42,5	70,0	15,0	25,0	60,0	75,0	70,0	80,0	25,0	80,0	85,0	97,5	67,5	88,0

Kõikidel tabelitel on esitatud ka teistkordsete

katsete tulemused, katsete analüüs on antud lk. 91-107.

VEAD JA LOOBUMISED LAUSETE MOODUSTAMISEL								Kokku	
Vale ühend		Muudetud sõnavormi		Kokku		Vastamata		I	II
I	II	I	II	I	II	I	II		
			2 5,0		2 5,0	6 15,0	2	6 5	2 15,0
7 35,0	2 10,0		1 5,0	7 35,0	3 15,0	6 30,0		13 65,0	3 15,0
6 30,0	1 5,0			6 30,0	1 5,0	3 15,0		9 45,0	1 5,0
11 27,5	7 17,5		1 2,5	11 27,5	8 20,0	10 25,0	2 5,0	21 52,5	10 25,0
	2 10,0	1 5,0		1 5,0	2 10,0	3 15,0		4 20,0	2 10,0
5 25,0			1 5,0	5 25,0	1 5,0	2 10,0		7 35,0	1 5,0
7 17,5	5 12,5	1 2,5	1 2,5	8 20,0	6 15,0	9 22,5	2 5,0	17 42,5	8 20,0
						2 10,0		2 10,0	
3 15,0	5 25,0			3 15,0	5 25,0	3 15,0		6 30,0	5 25,0
						6 15,0	1 2,5	6 15,0	1 2,5
39 13,9	22 7,9	2 0,7	6 2,1	41 14,6	28 10,0	50 17,9	5 2,0	91 32,5	33 12,0

Ühel juhul muudeti sõnavormi ning moodustati lause algvormis sõnaga (Minu ema on koristaja). Levinud seos on sõnal "koristajana" verbiga "töötama", abikooli õpilased aga armastavad seoseid verbiga "olema", mis muudab lause mõtte laialivalguvaks. "Olema" verbi liigne kasutamine eksperimendi käigus rõhutab veel kord vajadust pöörata tähelepanu erinevate verbidega sõnaühendite moodustamisele ja kasutamisele lauses.

55,0 % võimalikest juhtudest kasutati sõnu õigesti ajamääruslikus funktsioonis. Nimetatud funktsioonis esinesid sõnad "septembrist", "pühapäevaks" ja "nädalaga". Kõige raskemaks nimetatud sõnadest osutus õpilastele esimene. (õiged vastused 15,0 %), viiel juhul jäeti lause moodustamata, 9 juhul esines aga vale ühend, kuna õpilased ei olnud pööranud tähelepanu sõna grammatilisele vormile (septembrist saab ta kümneaastaseks). Sõnavormi "pühapäevaks" kasutati õigesti 65,0 % juhtudel. Nimetatud sõnaga lause moodustamisest loobus 2 õpilast, 5 last aga koostasid vale lause (Me teeme pühapäevaks etteütlust). Kaasaütleva käände vormiga väljendatud sõna ajamääruslikku funktsiooni ("nädalaga") kasutasid oma lausetes õigesti 70,0 % õpilastest. Lause jätsid moodustamata 3 õpilast, sama palju on koostatud ka vale sõnaühendit (Ema käib nädalaga tööl).

Kohamäärusena tarvitamist võimaldasid sõnad "poisi" ja "pildi" koos tagasõnaga ning "lauas" ja "kapini". 45,0 % võimalustest kasutati antud sõnu nimetatud funktsioonis. Omastavas käandes olevatest sõnadest esines õpilaste lausetes kohamäärusena sagedamini "pildi" koos kaassõnaga, kusjuures sõna "poisi" olid nimetatud funktsioonis kasutanud ainult üksikud õpilased.

Üksnes kohamäärusena kasutamist tingisid sõnavormid "lauas" ja "kapini". Esimene neist tekitas lausete moodustamisel õpilastele olulisi raskusi (õigeid vastuseid 55,0%). 3 õpilast ei tulnud lause moodustamisega toime, 30,0 % ei mõistnud aga sõna ülekantud tähendust ja moodustasid nimetatud sõnavormiga vale ühendi. (Lauas on palju lilli. Lauas on ilusad magusad tordid). Sõnaga "kapini" moodustas lauseid õigesti 90,0 % õpilastest.

Nagu näeme tabelist 7, ei valmista õpilastele üldiselt raskusi sõnavormi kasutamine kohamääruslikus funktsioonis. Senisest enamat tähelepanu tuleks aga pöörata ülekantud tähendusega sõnade mõistmisele ja rakendamisele lausetes.

42,5 % võimalikest juhtudest on esitatud sõnu kasutatud sihitismääruslikus funktsioonis. Sihitismäärusena kasutamist võimaldasid sõnad "sõbrasse" ja "tädist". Õige lause moodustamine esimesega nimetatutist oli jõukohane ainult 35,0 % õpilastest (Ma suhtun oma sõbrasse hästi), lause moodustamisest loobus 6 õpilast (30,0 %), ülejäänud

õpilased aga moodustasid esitatud sõnavormiga vale ühendi (Ma jooksin oma sõbrasse. Ma olin sõbrasse väga hoolikas).

Sõnavormi "tädist" kasutasid abikooli õpilased enamasti sihitismääruslikus funktsioonis (õigeid vastuseid 25,0 %) (Ma võtsin tädist eeskuju). 2 õpilast (~~25,0%~~) on jätnud lause moodustamata. Nimetatud sõnavormiga kasutati ka valeid sõnaunendeid (Ma suhtun tädist hästi).

30,0 % võimalikest juhtudest kasutati esitatud sõnu täiendi ja täissihitise funktsioonis. Täiendina oli võimalik kasutada sõnu "poisi", "pildi" ja "külmale". Omastavas käändes olevate sõnade nimetatud lauseliikmena tarvitamisagedus oli 35,0 %. Alaleütlevas käändes sõnavormi "külmale" kasutasid täiendina ainult 20,0 % õpilastest. (Külmale lumele laskus lind). Üks õpilane muutis antud sõnavormi (Külmal talvehommikul olid puud raagus), 3 õpilast jätsid aga lause moodustamata.

Täissihitise kasutamist võimaldasid omastavas käändes olevad sõnad (Poiss sai sünnipäevaks ilusa suure pildi. Võõrasisa võttis poisi enda juurde). 6 juhul ei suudetud nimetatud sõnavormidega lauset moodustada, koostatud lausetes aga viga ei esinenud.

Tunduvalt raskemaks osutus õpilastele võrdlusmääruslikus funktsioonis sõna "linnuna" kasutamine lausetes (25,0% võimalustest).

Vähe tarvitati lausetes ka tulenemismäärusena sõna "tädist"
(15,0 % võimalustest).

Esitatud katsmaterjalis kolm sõnavormi võimaldasid kasutamist mitmes funktsioonis. Omastavas käändes sõnadega lauset moodustades eelistati täiendi (35,0 %) ja täis-sihitise (30,0%) kasutamist. Sõna "tädist" võis esineda sihitis - ja tulenemismäärusena, kusjuures eelistati esimest.

Katse tulemustest võib järeldada, et abikooli õpilastele on kõige kergem lausete moodustamine kohe-, ilmaolu- ja ajafunktsioonis sõnadega. Kõige rohkem raskusi on valmistanud aga sisseütlevas käändes oleva sõna kasutamine sihitismäärusena, ülekantud tähendusega seesütleva käände kasutamine kohamäärusena, ajamääruslik funktsioon, mis on väljendatud saava käände vormiga ning võrdlus- ja tingimusmääruslik funktsioon. Toodud andmetest lähtub vajadus tegelda käänamisega propedeutika etapil IV klassis eelkõige nimetatud raskusi valmistavate funktsioonide õpilastele mõistetavaks tegemisega, samas pöörata tähelepanu nende aktiveerimisele kõnes. Kõrvuti nimetatud funktsioonide ja vormide selgitamisega on vajalik süvendada kõikide teiste enamlevinud funktsioonide aktiivset kasutamist. Oluliseks tööloiguks peaks kujunema töö sõnaühenditega, sest enamuse vigadest moodustas vale sõnaühendi

kasutamine. Nimetatud tööloik aitaks samuti aktiviseerida ühe sõnavormi kasutamist erinevates funktsioonides.

Lausete moodustamine antud tegusõnaga. Võib oletada, et lausete moodustamisel antud tegusõnaga tulevad abikooli õpilased tunduvalt paremini toime kui konkreetsetes vormis antud käändsõnaga lause moodustamisel. Tegusõnaga on õpilasele, kätte antud" mingi kindel situatsioon, mille all mõistetakse "mingit seisundit või tegevust tegelikkuses ja kujutlust või üldistust sellest, kusjuures sellest situatsioonist võtavad osa mingid objektid ja sel situatsioonil on teatud relevantsete tunnused" (10 lk. 56). Verbi vorm on käändsõnaga rektsioonilises seoses, s.o. selline sõnade seos, mille puhul laiendi vorm sõltub põhisõna tähendusest(?). Verbiga seotud laiendeid jaotatakse H.Rätsepa järgi fakultatiivseteks ja obligatoorseteks laienditeks. Fakultatiivsete laiendite vormi määrab verb, kuid tegusõna ise ei nõua nende laiendite tingimatut esinemist lauses (Jaan istus pingile). Obligatoorsed laiendid on verbiga tugevamini seotud. Tegusõna nõuab nende puhul mitte ainult laiendi teatud grammatilist vormi, vaid ka selle laiendi tingimatut olemasolu kontekstivabas lauses. Kui vastav laiend niisuguses lauses puudub, jääb lause puudulikuks, on halvasti moodustatud ning ebagrammatiline, (9). Eelneva põhjal võib järeldada, et tegusõna laiendamiskäändsõnaga on tunduvalt kergem kui käändsõna juurde sobiva tegusõna leidmine.

LAUSETE MOODUSTAMINE ANTUD TEGUSÕNAGA .

	täissihitis nimetav		täissihitis omastav		osasihitis		kehamäärus		ajamäärus		viisimäärus		põhjusmäärus		otstarbemäärus		abinõumäärus		kaasolumäärus		sihitismäärus		õeldistäitemäärus		Kokku			
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II		
esitas arv		1	14	14	^{m.} 5	^{m.} 5	5	2													II	17			33	39		
%		2,5	36,0	36,0	12,8	12,8	7,7	5,3													28,3	43,5			84,3	100,0		
reomustab arv					^{a.} 3	^{a.} 4					1											1	1			5	6	
%					14,3	19,3					4,7											4,7	4,7			23,7	28,7	
nägi arv					^{a.} 13	^{a.} 13	^{m.} 1	5	6																	18	20	
%					45,0	45,0	3,4	17,2	20,7																	62,2	69,1	
usub arv					^{a.} 6	^{a.} 6	^{m.} 2				1															7	8	
%					28,7	28,7	9,9				4,7															33,4	38,1	
jagas arv	6	8	1		^{m.} 11	^{a.} 1	^{m.} 11	2	1	1	1	4	4								1	7	13					
%	14,6	19,3	2,4		26,8	2,4	26,8	4,8	2,4	2,4	2,4	9,6	9,4								2,4	17,1	31,5			32	41	
asendame arv		1			^{a.} 10	^{a.} 6	^{m.} 2	6	4	1											1							
%		6,3			53,0	37,4	12,6	37,4	25,0	6,3											6,3					17	14	
suhtun arv								1		1	10	16									1	11	20	1		23	37	
%								2,5		2,5	25,2	41,1									2,5	28,3	51,4	2,5		56,0	100,0	
sammuvad arv								15	17	2	3	1	5															
%								50,0	68,0	8,0	12,0	4,0	20,0														18	25
sirgus arv								2	2	1	3	3	2															
%								7,7	7,7	3,8	11,5	11,5	7,7														18	26
KOKKU arv	6	10	15	14	48	51	34	32	5	8	20	27			1		1	1	2	30	51	13	19	171	216			
% laiendite üldarvust	2,3	3,9	5,8	5,4	18,6	19,9	13,2	12,4	1,9	3,1	7,8	10,5			0,4		0,4	0,4	0,8	11,7	19,9	5,0	7,4	67,1	83,9			

KORVALLAUSE																				
sihitislause		koham. lause		ajamaarus lause		põhjuslause		sihitis- maarus lause		tingimus- lause		täiend- lause		Kokku		Laiendite arv kokku		Vastamata		
I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	
																		33 34,3	39 100,0	15 5,0
				1	1	9	11	3	1		2			13	15	18	21	2		
				4,7	4,7	42,7	52,4	14,3	4,7		9,5			62,0	71,3	85,7	100,0	10,0		
6	7													2	6	8	24	29	2	
20,7	24,1													6,8	20,7	30,9	82,9	100,0	10,0	
12	12	1												1	13	13	20	21	3	2
57,4	57,4	4,7												4,7	62,1	62,1	95,5	100,0	15,0	10,0
																	32	41	2	
																	77,7	100,0	10,0	
	1						1									2	17	16	3	1
	6,3						6,3										106,7	100,0	15,0	5,0
		1																		
		2,5													1		23	37	3	
															2,5		68,5	100,0	15,0	
																	18	25	2	
																	72,0	100,0	10,0	
																	18	26	3	
																	69,1	100,0	15,0	
18	20	2		1	1	9	12	3	1		2			3	32	39	203	255	21	3
7,0	7,8	0,8		0,4	0,4	3,5	4,7	1,7	0,4		0,8			1,2	12,9	15,2	80,0	100,0	8,2	1,2

100 %-ks võetud II katse tulemused.

Ülesande täitmiseks tuli õpilastel moodustada lauseid 9 tegusónaga, neist 6 nõudsid obligatoorseid laiendeid, 3 aga fakultatiivseid laiendeid.

Jälgides tegusóna laiendite, s.o. käändsóna eri funktsioonide kasutamissagedust lause moodustamisel antud verbiga, näeme, et esimesel katsel kõige sagedasemaks laiendiks oli sihitis. (26,7%) (tabel 8). Sihitise suurearvuline esinemine, võrreldes teiste lauseliikmetega, on seotud tema tegevust täpsustava funktsiooniga ning nimetatud lauseliige on ka sihilise tegusóna esmaseks fakultatiivseks laiendiks (9 tegusónast 6 olid sihilised). Vaadeldes sihitise alaliigilist esinemist, näeme, et valdavas enamuses laiendavad õpilased verbi osasihitisega. Kõige enam kasutati nimetatud sihitise liiki verbidega "asendame" ja "nägi" (vastavalt 63,0 % ja 45,0 %).

Täissihitisesõn kasutatud peamiselt ainsuse omastava vormi, mis väljendab koos tegusónaga lõpetatud tegevust. Kõige sagedamini esines nimetatud laiend seoses verbiga "esitas" (36,0 %) (Poissesitas emale päeviku). Omastavalist täissihitist kasutati veel seoses sõnaga "jagas" (Ema jagas õuna pooleks). Nimetavalist täissihitist esines õpilaste lausetes ainult verbiga "jagas" (14,6 %) (Onu jagas apelsinid laste vahel).

Wagu näeme esitatud andmetest, sõltub sihitise esinemine lauses tegusõna semantikast: s.t. partitiivsed verbid nõuavad osasihitist, aspektilised verbid lubavad aga kasutada mõlemat sihitise liiki. Käänamise propedeutika perioodil on vaja tegelda rohkem aspektiliste verbide laiendamisega, sõnaühendite moodustamisega, kasutades eri käände vorme ning seejuures selgitada sõnaühendi tähenduse muutust.

Ka kohamäärust kasutati suhteliselt sageli (13,2%). Sõnaga "sammuvad" esines nimetatud funktsioon 60,0 % juhtudel, märkides subjekti liikumise suunda (õpilased sammuvad kooli). Sageõaseks laiendiks oli nimetatud määruseliik ka lausetes verbiga "asendame" (Me asendame koolis õpetajat). Esimesel katsel ei olnud õpilased kordagi väljendanud ruumilisi suhteid verbiga "röömustab". Ühel korral esines nimetatud funktsioon^{koos} tegusõnaga "suhtun".

Katse tulemusena selgus, et kohamäärusega väljendatakse eelkõige tegevuse toimumise kohta, väheseks jääb aga tegevuse ja liikumise lähtekoha, sihtkoha ja suuna märkimine. Järelikult on vaja käändamise propedeutika perioodil tähelepanu pöörata kõigi sise- ja väliskohakäänete funktsioonide mõistmisele ja aktiivsele kasutamisele kõnes ruumisuhete väljendamisel.

Sinitismäärust kasutati 11,7 % juhtudel. Suhteliselt

sageli esines nimetatud funktsioonis käändsõna seoses verbiga "esitas", märkides kellele tegevus on suunatud. (Õpetaja esitas lastele küsimuse), ja tegusõnaga "suhtun", mille puhul sisseütlevaline sihitismäärus on obligatoorseks laiendiks. Mõlema verbi laiendeid kasutati nimetatud funktsioonis 28,3 % juhtudel. Tegusõnaga "suhtun" esines ka vääri rektsioonilisi ühendeid. (Ma suhtun õpetajale hästi. Ma suhtun õpetajaks). Tegusõnaga "suhtun" moodustasid õpilased lauseid tunduvalt paremini kui nimetatud verbi laiendiga "sõbrasse" eelmise katseseeria puhul. Nimetatud tähelepanek kinnitab oletust, et antud tegusõnaga on õpilastel kergem lauseid moodustada, kui konkreetsetes vormis antud käändsõnaga. Alaleütleva käände atil väljendatud sihitismääruslikus funktsioonis laiendit kasutati ka tegusõnaga "jagas" (17,1 %). Kordagi ei olnud esinenud verbi "usub" laiendamist sihitismäärusega.

Viisimääruse esinemine (7,8 %) on jällegi väga varieeruv. Tegusõnaga "suhtun" kasutati nimetatud funktsiooni 27,7 % juhtudel. Ka viisimäärus kuulub nimetatud tegusõna obligatoorsete laiendite hulka. (Ma suhtun oma sõbrasse hästi). Esimesel katsel puudus nimetatud laiend 2 õpilase lausest (Ma suhtun sõbrasse). Teiste verbidega moodustatud lausetes esines viisimäärust tunduvalt vähem (4,0 kuni 11,5 %).

Õeldistälte määruse kasutamist võimaldas ainult verb "sirgus" . Õpilased on kasutanud nimetatud lauseliiget (5,0 %) kindlates konstruktsioonides (Väike kuuseke sirgus pikemaks).

Väga vähe väljendavad õpilased moodustatud lausetes ajasuhteid (1,9 %). Ajamääruse kasutamist võimaldasid kõik antud verbid, õpilased on aga oma lausetes kasutanud nimetatud funktsiooni ainult tegusõnadega "sammuvad", "sirgus", "asendame" ja "jagas". Siit tuleneb terav vajadus käänamise propedeutika perioodil õpetada lapsi väljendama ajasuhteid, märkides nii tegevuse aega, kestust, pidevust kui ka ajalist sagedust ja kordumist. Sellega aktiveeritakse eri käänete kasutamise võimalused ajamäärusena.

Vähe kasutavad õpilased tegusõnade laiendamisel ka kaasola määrust. Kordagi ei olnud esimesel katsel õpilased tarvitanud põhjus-, otstarbe- ja abinõumäärust. Hulgaliselt vigu tekitas sõna "asendame" kasutamine "asetame" tähenduses (kui asendame klassid võrdseks). Siit kasvab vajadus tegelda õpetamisel rohkesti kõlalt sarnaste verbide tähendusliku eristamisega. Abistavateks vahenditeks on ilmselt töö sünonüümidega ning sõnaühenditega.

Tegusõna võime laiendada ka kõrvallausega. Õpilased laiendasid kõrvallausega antud verbe 12,9 % juhtudel.

Kõige sagedamini esines sihitiskõrvallauset, millega laiendati verbe "nägi" ja "usub" (Poiss nägi, et linnud lendavad parves lõuna poole. Peeter usub, et venasti oli jumal). Sõna "rõõmustab" laiendina on 9 õpilast kasutanud põhjusemäärus lauset (Peeter rõõmustab, sest ta sai sünnipäevaks ratta), 3 õpilast sihitismäärus lauset (Õde rõõmustab selle üle, et ta sai ilusad kingad) ja üks õpilane ajamäärus lauset (Kui Riina saab "viie" või "nelja", siis ema rõõmustab).

Nagu näeme tabeli 8 andmetest, oleneb liitlausete kasutamine õpilastel verbi iseloomust ja tähendusest. Pedagoogilises töös tuleks paralleelselt liitlausete laiendamisega, käänete erinevate funktsioonide käsitlemisega tegelda ka liitlausete moodustamisõskuse arendamisega, lähtudes erinevatest verbidest ja erinevatest tegusõna laiendamise võimalustest, Väga suuri võimalusi peaks selle juures pakkuma töö verbidega, mille juurde kuuluvad fakultatiivsed laiendid.

Võrreldes tegusõna laiendite kasutamist õpilaste kirjandite analüüsist saadud andmetega , võime öelda, et abikooli õpilased nii oma kirjalikus kui ka suulises kõnes väljendavad kõige sagedamini kohasuhteid, tegutsemise viisi ja tegevuse suunatust kellelegi või millelegi. Kirjalikus kõnes on aga õpilased sagedamini väljendanud ka aja - ja kaasolu suhteid. Väheesineb nii kirjandites

kui ka suuliselt lausete moodustamisel põhjus -, otstarbe - ja abinõu määrust.

Tehes kokkuvõtteid tegusõnade laiendite kasutamisest lausete moodustamisel, võib soovitada käänamise propedeutika käsitlemisel IV klassis pöörata erilist tähelepanu sõnaühendite moodustamisele antud verbiga, kusjuures sihitise ja kohamäärusega laiendamise kõrval tuleb harjutada ja aktiveerida aja-, otstarbe-, põhjus-, abinõu- ja kaasolusuhete väljendamist. Palju võimalusi nii sõnaühendite kui ka stiili seisukohalt peaks pakkuma lihtlausete laiendamine, toetudes süntaksi küsimustele. Leksikalis-süntaktilis agrammatismi abikooli õpilaste kõnes aitaks kõrvaldada töö sõnaühenditega, milles verb nõuab obligatoorset laiendit.

Õige lause valik. Antud katses esitati õpilastele lausegruppi kirjutatult. Laste ülesandeks oli nimetada kõik õiged laused, s.t. otsustada, missugune sõnavorm võimaldab väljendada lause mõtet; Tabeli 9 andmetest nähtub, et esimesel kontrollkatsel nimetati 61,2 % õigetest lausetest, 47,4 % juhtudel täideti ülesanne absoluutselt õigesti. Kuna õpilastel oli ülesandeks nimetada kõik õiged laused, siis 39,0 % juhtudel valiti nii õige kui ka mõni väär lause võrdselt õigeteks, mis näitab, et abikooli õpilastel ei ole veel välja kujunenud ^{täpseid} väljendusvahendeid mõtete väljendamiseks. 2,6 % juhtudel valisid õpilased ainuõigeks vale lause.

IX. 35. Katusea toidumaja
mattub toit alatasa lume
alla

15 79,0 19 100,0

36. katusest
37. katuse
38. katusega

9 47,2
1 5,3
4 21,0 1 5,0

8 42,1 18 94,7 4 21,0 7 36,8 1 5,3
~~42,1~~ 18 94,7 4 21,0

X. 39. Võistluseks on kõik
korras

14 14,7 16 16,8

võistluseni
võistlusena
võistluseta
võistlusega
võistlusel
võistluses

9 9,4 2 2,1
4 4,2
6 6,6 4 4,2
13 13,7 7 7,7
3 3,1 1 1,0
6 6,6 3 3,1

12 63,2 15 79,0 7 36,8 4 21,0

198 61,2 201 65,0 147 26,5 37 6,6 90 47,4 158 82,5 26 13,6 5 2,6 74 39,0 27 14,2

Raskeks osutus vainselt alaarenenuõ lastele õige lause valik liitlausete puhul (Veatu ülesande täitmine 4-5 lapsel). Käändefunktsioonidest osutus raskemaks kohamääruslik, väljendatuna seest- ja alaltütleva käände abil, eriti sõnaühendites "külgedelt(külgedest) lahti" ja "harjuvad leidma toidulauakeselt(leidulauakesest)". Liialdama kiputi ka väära sõnaühendiga "katuselt pro katuseta toidumajas". Raske tundua olema ka ajamäärusliku funktsiooni lahtinõtestamine sõnaühendis "lume kadumiseni". Rajava käände vormi asemel valiti oleva käände vormi "kadumisena" (36,8 %) ja kaasaütleva käände vormi "kadumisega"(26,3%).

Võõras on õpilastele ka üeldistäite määruslik funktsioon saavas käändes sõnade puhul (panna toiduks), kasutati vormi "toitu". Nimetatud vea põhjustajaks võib olla ka antud sõnaühendi esinemine küsilauses, mis algab sõnaga "mida" (Mida panna lindudele toiduks (toitu) jne.).

Toodud faktide põhjal võime märkida, et vainselt alaarenenuõ õpilastel esines suhteliselt palju väära lause valikut. Põhjuseks võib pidada lauses väljendatud suhete mittemõistmist, väära väljendusvariandi valikut ja ka tartumaa murde mõjusid. Sellest tulenevalt oleks IV klassis grammatika õpetamisel vajalik pöörata tähelepanu järgmiste suhete ja vastavate väljendusvahendite selgitamisele (väljendusvahete diferentseerimisele): kohafunktsioon kõigi väljendusvõimalustega, ajafunktsioon väljendatuna rajava

käände abil ning alus-, ilmaolu- ja kaasolufunktsiooni väljendamisele.

Sobiva sõnavormi valik lausesse. Antud ülesande täitmiseks pidid õpilased valima lause kontekstiga sobiva sõnavormi või sõnavormid sulgudest. Ülesande täitmine eeldas paljude funktsioonide mõistmist ja vastavate väljendusvahendite kasutamist.

Tabelist 10 näeme, et kõige enam on õpilased eksinud seestütleva ja alaltütleva käändevormi eristamisega. (külgedest, pro külgedelt) (keskmiselt 65 %), tendentsiga liialdada seestütleva vormiga. Raskusi valmistab ka mitmusliku täissihitise ja ainsusliku osasihitise (lõkkes, lõket) diferentseerimine (õigeid vastuseid 47,0 %). Vääralt tarvitatakse küllaltki palju ka kaasolunärvuslikke (keskmiselt 20,0 %) ning sihitismääruslikke alaltütleva vorme (6,0-15,0 %).

Tehes kokkuvõtet esitatud faktidest ja tabeli 10 andmetest, võime märkida, et käänamise käsitlemisel abikooli IV klassis vajaks süvendamist ja aktiveerimist kõigi eelpool nimetatud funktsioonide ja vastavate väljendusvahendite mõistmine ja aktiveerimine kõnes, eriti aga tähenduselt lähedaste käändevormide vastandamine.

Võrreldes antud andmeid eelmise katse tulemustega,

kus õpilased olid terve lause valiku ees, näeme, et lausegrupist õige lause leidmisest kergem on õpilastele konkreetsete sõnavormide hulgast lausesse sobiva leidmine. Järelikult tuleks antud seaduspärasust arvestada abikooli pedagoogilises töös käänamise propedeutika perioodil.

Algvormis sõna muutmine vastavalt kontekstile.

Ülesande täitmiseks pidid õpilased lahti mõtestama lause mõtte ning vastavalt sellele muutma mõningaid algvormis antud sõnu. Töö edukas täitmine eeldas sihitis-, täiend-, alus-, koha- ja ajafunktsiooni mõistmist ning vastavate väljendusvahendite tundmist. Esimese katse tulemusena täideti ülesanne õigesti 67,6 % juhtudel. Kõige edukamad olid õpilased alusfunktsiooni mõistmisel ja vastavate väljendusvahendite kasutamisel (õigeid vastuseid 62,8 - 94,7 %).

Ka sihitis- ja täiendfunktsiooni mõistmine ja kasutamine ei ole õpilastel üldiselt raskusi valmistanud. Rohkem raskusi tekkis kohafunktsiooni mõistmisega, mis võib olla põhjustatud ka keerukamatest lausekonstruktsioonidest, milles kohamäärusena esinev sõna alustas lauset. Domineeris sisseütlevalise vormi asemel seesütlevas käändes sõnavormi kasutamine .

Ajasuhete väljendamine saava käände abil (talveks), ei olnud jõukohane paljudele õpilastele. Nimetatud sõnavormi alusel kiputi kasutama sõna alalütlevas käändes (talvel).

Katse läbiviimisel oli märgata, et ülesannet täites ei arvestanud osa abikooli õpilasi kogu lause konteksti ning sellega seoses tekkis vigu sõnavormide kasutamisel, teine osa õpilasi aga sai aru lause sisust, kuid ei pööranud tähelepanu antud sõnale, vaid asendasid selle mingi teise sõnaga.

Tehes kokkuvõtet eelpool mainitud tähelepanekutest, võib soovitada abikooli pedagoogilises töös pöörata enamat tähelepanu koha- ja ajafunktsiooni mõistmisele ning nimetatud funktsioonis erinevate väljendusvahendite kasutamisele. Sõnade muutmise õpetamise osas vajaks aktiviseerimist laadivahelduslike ning "number" ja "tütar" tüüpi sõnade kriitiliste vormide kasutamine.

Võrreldes kolme viimase katse tulemusi, võib soovitada pedagoogiliseks tööks käänamise käsitlemisel järgnevat sõnavormide käsitlemise järjekorda: 1) antud sõnavormidest lausesse sobiva valik; 2) algvormis sõna muutmine vastavalt lausele; 3) õige lause valik.

Õpilaste kirjalike tööde analüüs. Esseütlus. Etteütelse

koostamisel oli arvestatud IV klassi eesti keele programmi nõuetega: töös oli 47 sõna 28 kriitilise ortogrammiga, millest 63% moodustasid ortograafiliselt raskemad käändelõpud (ainsuse osastav, sisseütlev, seestütlev, saav, kaasaütlev ja ilmaütlev), 37% aga mitmuse tunnus (11,0 % mitmuse nimetavas käändes, ülejäänud teiste käänete vormides).

Etteütelses eksiti 142 kriitilises ortogrammis (26,4%) (tabel 9). Sellest 60 % moodustasid käändelõpu vead. Raskusi valmistab õpilastele ainsuse osastava käände lõpu õige märkimine kirjas, raskemaks "t" - lõpuliseks sõnavormiks oli "raamatut", mille kirjutamisel eksis 7 õpilast, ning "uut" (6 õpilast). Raskusi valmistas ka ainsuse osastava vorm "võid". 50 % õpilastest olid nimetatud sõnavormi lõpu kirjutanud "t" tähega, samas aga sõnavorm "kuud" tekitas raskusi ainult ühele õpilasele. Üks õpilane oli eksinud ka lõputa ainsuse osastava vormi kirjutamisel (soojat pro sooja).

Vigade arvult ja esinemissageduselt järgnes kaasaütleva käände lõpu väär märkimine kirjas, mis moodustas 8,5 % võimalikest ning 21,0 % tehtud vigade üldarvust. Raskemateks sõnadeks õpilastele olid "hoolega" ja "raamatutega", kummaski 8 käändelõpu viga.

55 % õpilastest oli eksinud sisseütleva käände lõpu kirjutamisega, sõna "raamatusse" annab 3,3 % võimalikest

VIGADE ESINEMISSAGEDUS ETTEÜTLUSTES.

Vead	Eksimissagedus	Kriitiliste ortogramide arv	I kontrollkatsel		II kontrollkatsel			
			arv	% võimalustest	% vigade arvust	arv	% võimalustest	% vigade arvust
1. Mitmuse tunnus,		10	57	28,5	40,0	31	15,5	48,5
sellest:								
mitmuse nimetav kääne		3	6	3,0	4,2	8	4,0	12,5
teised mitmuse vormid		7	51	25,5	35,8	23	11,5	36,0
2. Käändelõpud ,		17	85	25,0	60,0	33	9,7	51,5
sellest:								
ainsuse osastav kääne		8	37	10,8	26,0	9	2,6	14,1
lõpp -t		4	22	6,4	15,6	6	1,8	9,4
lõpp -d		3	14	4,1	9,8	3	0,8	4,7
loputa		1	1	0,3	0,6	-	-	-
kaasaütlev kääne		5	29	8,5	21,0	15	4,4	23,5
ilmaütlev kääne		1	7	2,1	4,8	2	0,6	3,1
sisseütlev kääne		1	11	3,3	7,6	5	1,5	7,8
seestütlev kääne		1	1	0,3	0,6	1	0,3	1,5
saav kääne		1	-	-	-	1	0,3	1,5
K o k k u:		27	142	26,4	100,0	64	11,8	100,0

ja 7,6 % tehtud vigade arvust.

Vigade arvult järgnes ilmaütleva käände lõpu märkimine (vastavalt 2,1 % ja 4,8 %). Töodes esinesid ühte sorti asendused: - da pro - ta . Üks õpilane oli jätnud ka seestütlevas käändes oleva sõna ("koolist") lõpu märkimata, mida võib pidada hooletusveaka. Kordagi ei olnud eksitud saava käände lõpu kirjutamisel.

40 % vigade üldarvust moodustasid mitmuse tunnuse vead (28,5 % võimalikest vigade arvust). 4,2 % vigade üldarvust moodustas mitmuse nimetavas käändes tunnuse vale kirjutamine. Raskemaks sõnaks osutus " ööd". 35,8 % moodustasid vead mitmuse tunnuse kirjutamisel teistes vormides. 65% õpilastest olid eksinud nimetatud ortogrammiga sõnas "vigadeta" . See võib olla põhjustatud järgnevast käändelõpust, mille intensiivsus avaldab mõju ka tunnusele. Suhteliselt levinud (eksimus 55 -35 % õpilastest) olid ka tunnuse vale märkimine sõnades "ilmadega" ,"toolidega" ja "vilude" . Vigade sagedus tõestab juhuslikkust tunnuse valikul, kuigi esineb tendents kasutada rohkem tunnust - te.

Küsimuse esitamine sõnale. Ülesande täitmiseks pidid õpilased esitama morfoloogiaküsimuse üheksale sõnavormile.

Antud ülesanne täideti 77 %-liselt. Kogu ülesande täitmisega ei tulnud toime 3 õpilast. Teistele õpilastele antud IV klassis morfoloogiaküsimuse esitamine sõnavormile erilisi raskusi ei valmista (tabel 12).

T a b e l 12

KÜSIMUSE ESITAMINE SÕNALE.

Õiged vastused Sõnavõrm	I kontrollkatse		II kontrollkatse	
	arv	%	arv	%
vihikust	17	85,0	18	90,0
pesata	16	80,0	17	85,0
puusse	15	75,0	17	85,0
jalas	16	80,0	17	85,0
arstiks	16	80,0	17	85,5
veaga	15	75,0	17	85,0
laual	14	70,0	17	85,0
lõkkeni	16	80,0	18	90,0
koolina	14	70,0	18	90,0
K o k k u	139	77,0	156	86,5

Raskemaks vormiks ülesandes oli "arstiks". See oli ainuke sõna, mis nõudis elusolendi kohta esitatavat küsimust "kelleks?", viie õpilase töös oli küsimuseks "milleks?". Antud näide ei ole aga arvestatud põhimõtteliste vigade arvu hulka, sest vormi lõpu järgi oskasid õpilased küsimust leida, viga väljendab aga abikooli õpilastele iseloomulikku mõtlemise stereotüüpsust.

Raskusi tekkis ka küsimuse esitamisega sõnale "koolina" (õigeid vastuseid 70,0 %). Neli õpilast antud ülesannet ei täitnud, kaks õpilast aga esitasid küsimuse "milleni?". See tõestab omakorda, et abikooli õpilased pööravad liialt vähe tähelepanu sõna lõpule, mis peaks olema aluseks ka morfoloogiaküsimuse valikul.

Võrdselt eelnevaga tekitas vigu ka küsimuse esitamine sõnavormile "laual". Kaks õpilast esitasid nimetatud sõnavormi kohta küsimuse "kus?", mida ei saa pidada valeks, kuid antud ülesande täitmisel ebapiisavaks. Üks õpilane esitas alalütleva käände küsimuse.

Sõnale "veaga" esitati küsimus õigesti 75 % juhtudel. Küsimus vastamata jäeti 4 korral, asendati aga 2 korral küsimustega "milleks?" ja "millena?".

Ka sõnale "puusse" küsimuse esitamine valmistas raskusi 25 % õpilastele. 20 % neist ei suutnud ülesannet täita. 5 % aga asendasid antud vormi morfoloogiaküsimuse kaasaütleva käände küsimusega.

Küsimuse esitamine teistele sõnadele tekitab raskusi vähemal määral.

Nagu näeme tabeli kokkuvõtvas osast, esitati I kontrollkatsel õigesti 74,5% küsimustest. Nimetatud näitaja on enam kui 2 korda suurem andmetest, mida sai Kosejõe Eriinternaatkooli õpetaja Ilme Veinberg VI klassis (1969/70. õ.a.), uurides õpilaste oskust esitada käändevormidele küsimusi (35,0%) (5) Suhteliselt kõrged näitajad morfoloogiaküsimuse esitamisel Tartu XIV 8-klassilise Kooli IV klassis on arvatavasti põhjustatud sellest, et tööd küsimusega alustati nimetatud õpilastega juba II klassis. Nagu selgus, on õpilased omandanud tähtsamad operatsioonid morfoloogiaküsimuse esitamiseks, s.t. õpilasi on õpetatud eristama morfoloogiaküsimust teistest küsimuse liikidest (küsilausest ja süntaksi-küsimusest), eraldama sõna lausest ning kontrollima oma valiku õigsust sama sõnaga vastates.

Vaatava mitmuse vormi moodustamine. Õpilastele esitati üheksa käändevormis sõna ülesandega moodustada vastav mitmuse vorm. Esimese katse tulemusena (tabel 13) täideti töö 50 %-liselt. Kõige edukamad olid õpilased vormi "vihikust" (75,0 %) muutmiseks. 3 õpilast ei suutnud ülesannet täita, 2 õpilast moodustasid küll mitmuse, kuid rajava käände vormi ("vihikuteni"). Siit väljendub abi-kooli õpilaste mõtlemise paindamatus ja stereotüüpsus (enne töö täitmist selgitusena kasutatud vorm vajab rajava käände lõppu).

VASTAVA MITMUSE VORMI MOODUSTAMINE

Tabel 13

	Õiged vastused		Vead mitmuse vastava vormi moodustamisel													
	1 k.	11 k.	1 katse				11 katse									
			vale tüvi		vale lõpp		vale tüvi ja lõpp		kokku		vale tüvi		vale lõpp		vale tüvi ja lõpp	
	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%
vihikust	15	75,0	16	80,0			2	10,0			2	10,0			2	10,0
pesata	18	65,0	15	75,0			3	15,0			3	15,0			2	10,0
puusse	13	65,0	17	85,0	1	5,0	3	15,0			4	20,0			1	5,0
jalas	6	80,0	11	55,0	4	20,0	3	15,0	3	15,0	10	50,0	1	5,0	5	25,0
arstiks	12	60,0	13	65,0	2	10,0	3	15,0			5	25,0	1	5,0	4	20,0
veaga	5	25,0	10	50,0	3	15,0	4	20,0	5	25,0	12	60,0	5	25,0		
laual	9	45,0	18	65,0	2	10,0	2	10,0	2	10,0	6	30,0	3	15,0		
lõkkeni	12	60,0	12	60,0	1	5,0			1	5,0	2	10,0			2	10,0
koolina	5	25,0	11	55,0	1	5,0	4	20,0	4	20,0	9	45,0	2	10,0	5	25,0
kokku	90	50,0	118	65,0	14	7,7	24	13,3	15	8,4	53	29,4	12	6,7	21	11,7

		Vastamata			
		I katse		II katse	
kokku					
arv	%	arv	%	arv	%
2	10,0	3	15,0	2	10,0
2	10,0	4	20,0	3	15,0
1	5,0	3	15,0	2	10,0
7	35,0	4	20,0	2	10,0
5	25,0	3	15,0	2	10,0
4	40,0	3	15,0	2	10,0
5	25,0	5	25,0	2	10,0
6	30,0	6	30,0	2	10,0
7	35,0	6	30,0	2	10,0
43	24,0	37	20,6	19	11,0

Nimetatud 2 õpilast lisasid lõpu - ni kõikidele mitmuse vormidele.

Järgnesid "pesata" ja "puusse" õige muutmine õpilaste poolt. Vigu tekitas jällegi juhusliku käändelõpu märkimine. Esimesel juhul oli kasutatud ilmaütleva asemel seestütlevat ja rajavat käännet, teisel juhul aga rajava käändega asendamist. Sõnavormi "puusse" vastavaks mitmuse vormiks oli üks õpilane saanud ka "pussidesse" .

Sõnadest "arstiks" ja "lõkkeni" oli mitmuse vormi moodustanud õigesti 60 % õpilastest. Esimesel juhul esines asendamisi mitmuse rajava käändega ning kahel korral jäeti sõna ainsusesse. Sõnavormi, lõkkeni" mitmuse moodustamisel oli üks õpilane kasutanud väärat tüvega vormi ("lõketetani"), teisel juhul esines viga nii mitmuse vormi tüves kui lõpus ("lõkhedena"). Viimane näide võib olla seotud klusiilide pikkuse ebaõige märkimisega kirjas.

Tunduvalt rohkem vigu tekkis laadivahelduslike sõnade "veaga", "jalas", "laual" muutmisel, õiged vastused vastavalt 25,0 % , 30,0 % ja 40,0 %. Koik ainsuslikud vormid antud sõnadel olid klusiili kaoga. Nõrgaastmelise tüvega konstrueeriti ka mitmuse vorme. Levinud "mitmuse" vormideks" õpilaste töödes olid "veadega"(15,0 %), "lauadel"(10,0%) ja "jalades" (20,0 %), samuti oli paljudel juhtudel kasutatud nii vale tüve kui ka lõppu.

Suur vigade arv (45,0 %) esines ka sõnavormi "koolina" muutmisel. (õigeid vastuseid 25,0 %). Vormi "koolidena" asemel lepiti antud või rajavas käändes oleva ainsusliku vormiga, samuti mitmuse rajavas ning ilmaitlevas käändes oleva sõnaga. Nagu näeme tabeli 13 andmetest, esines esimesel kontrollkatsel antud ülesande täitmisel palju vigu. (29,4 %), millest enamuse moodustasid vead seoses väära lõpu kasutamisega. Restusi tekitas õpilastele ka mitmuse vormi moodustamine laadivaheldusliku tüvega sõnadest. Siit kasvab välja vajadus nii ainsuse kui ka mitmuse tüve ja vormide pikemaajaliseks paralleelseks käsitlemiseks käänamise propedeutika etapil.

Sõna muutmise vastavalt küsimusele. Katse koosnes kahest osast: 1) algvormist sõna muutmise vastavalt küsimusele; 2) ainsuse osastava käände moodustamine küsimuse "mida? või keda?" abil. Katse esimese osa ülesanded täideti enne käänamise käsitlemist 54,5 %-liselt. (tabel 14).

Ühegi sõna muutmisega ei tulnud toime kolm õpilast. Vigu esines antud ülesande täitmisel 13,3 %, millest ainult tüves oli vigu 8,4 %, ainult vale lõpu valikul esines 7,2 %, kahekordseid eksimusi (nii tüves kui ka lõpus) aga 2,7 % juhtudel.

Tüve vead esinesid valdavalt laadivahelduslikes sõnades (10,0-25,0 %), 10,0 % juhtudest oli eksitud ka vältevaheldusliku sõna "mõte" tüves. Et IV klassi õpilastel esineb veel

	Õiged vastused		Veel sõna muutmisel vastavalt küsimusele								Vastamata	
	I	II	I katse				II katse				I k.	II k.
	arv %	arv %	ainult vale tüvi arv %	ainult vale lopp arv %	vale tüvi ja lopp arv %	kokku arv %	ainult vale tüvi arv %	ainult vale lopp arv %	vale tüvi ja lopp arv %	kokku arv %	arv %	arv %
raamat- milleks?	17 85,0	19 65,0						3 15,0		3 15,0	3 15,0	3 15,0
ema- kelleni?	11 55,0	17 85,0		3 15,0		3 15,0					6 30,0	3 15,0
kuu - milleta?	14 70,0	15 75,0		1 5,0		1 5,0		1 5,0		1 5,0	7 25,0	4 20,0
selg - milles?	10 50,0	10 50,0	4 20,0		1 5,0	5 25,0	5 25,0				5 25,0	5 25,0
kool - millest?	14 70,0	14 70,0		3 15,0		3 15,0		3 15,0		3 15,0	3 15,0	3 15,0
kurg - kellega?	10 50,0	13 65,0	2 10,0	3 25,0	2 10,0	5 25,0	2 10,0	2 10,0		4 20,0	5 25,0	5 25,0
mõte - millele?	8 40,0	12 60,0	2 10,0	4 20,0		6 30,0	1 5,0	1 5,0		2 10,0	6 30,0	6 30,0
signa - kellelt?	9 45,0	11 55,0	2 10,0	1 5,0	2 10,0	5 25,0	2 10,0	1 5,0	1 5,0	4 20,0	6 30,0	4 20,0
käsi - millesse?	9 45,0	10 50,0	5 25,0			5 25,0	4 20,0	1 5,0		5 25,0	6 30,0	5 25,0
KOKKU	102 54,5	105 58,5	15 8,4	13 7,2	5 2,7	33 18,3	14 7,8	12 6,6	1 0,5	27 15,0	49 27,2	48 26,5
raamat - mida?	8 40,0	11 55,0		2 10,0		2 10,0		4 20,0		4 20,0	10 50,0	5 25,0
ema - keda?	13 65,0	15 75,0		4 20,0		4 20,0					3 15,0	5 25,0
kuu - mida?	7 35,0	13 65,0		6 30,0		6 30,0		2 10,0		2 10,0	7 35,0	5 25,0
selg - mida?	6 30,0	12 60,0	2 10,0			2 10,0	2 10,0			2 10,0	12 60,0	6 30,0
kool - mida?	15 75,0	15 75,0		2 10,0		2 10,0					3 15,0	5 25,0
kurg - keda?	7 35,0	13 65,0		1 5,0		1 5,0	2 10,0			2 10,0	12 60,0	5 25,0
mõte - mida?	8 40,0	10 50,0						2 10,0	1 5,0	3 15,0	12 60,0	7 35,0
signa - keda?	7 35,0	11 55,0		1 5,0	1 5,0	2 10,0			2 10,0	2 10,0	11 55,0	7 35,0
käsi - mida,	3 15,0	8 40,0	5 25,0	1 5,0		6 30,0	4 20,0			4 20,0	11 55,0	8 40,0
KOKKU	74 41,0	108 60,0	7 3,9	17 9,4	1 0,5	25 13,8	10 5,8	6 3,2	3 1,6	19 10,6	81 45,2	53 29,4

piisavalt vigu häälikupikkuste märkinisel kirjas, siis on raske otsustada, kas vorm "mõtele" on väära tüve valiku või klusiili pikkuse vale märkinise tulemus.

Kõrvuti vale tüve kasutamiseega eksiti astmevahelduslike sõnade muutmisel suhteliselt palju ka õige lõpu valikul. Rohkesti esines taolisi vigu vältevahelduslike sõnade "kool" ja "mõte" muutmisel (koolisse, koolini, kooliks pro koolist; mõtele, mõtteta, mõtteni pro mõttele), samuti 50 % laadivahelduslikes sõnades. Eriti palju lõppudes esines ka sõnade "ema" 15,0 % ja "kuu" (5,0 %) muutmisel.

Vead nii tüves kui ka lõpus esinesid üheaegselt ainult laadivahelduslikes sõnades (sigast pro sealt; selgni pro seljas; kurglt pro kurelt).

Katse teises osas pidid õpilased antud sõnadest moodustama küsimuse abil ainsuse osastava käände vormi. Võrreldes katse esimese poolega, valmistas antud ülesanne õpilastele tunduvalt suuremaid raskusi (õigeid vastuseid 41,0 %). 45,2 % õpilastest jätsid ülesande täitmata, 13,6 % juhtudel aga esines ainsuse osastava vormi moodustamisel vigu. Levinud vigadeks oli osastava käände vormi asemel omastava käände vormi moodustamine või viimasele veel mingi käändelõpu lisamine. Raskusi tekkis jälle eelkõige astmevahelduslike sõnade muutmisega, vigu oli rohkesti ka sõnade "ema" ja "kuu" ainsuse osastava käände moodustamisel. Levinud vormiks esimese sõna puhul oli õpilaste täades

"emat" (20,0 %, mis viitab abikooli õpilaste kõnes morfonoloogilise agrammatismi esinemisele . Sõna "kuu" oli osastavas käändes jäetud lõputa 30,0 % juhtudel. Nagu näitavad katsete andmed, aitab küsimuse esitamine sõna muutmisel minimaalselt. Seega kinnitavad tulemused I. Paiei, K. Karlepi jt. seisukohti selle kohta, et küsimused on ainult abivahendiks sõna grammatiliste vormide moodustamisel ja muutmisel. (23, 5) Eksimuste jälgimine erinevate sõnade muutmisel aga tõstatab eriti teravalt probleemi astmevahelduslike sõnade kasutamiseks õpetamisest.

Järeldused katsetest. Katse tulemuste analüüs võimaldas välja selgitada ühelt poolt enamkasutatavad ja teiselt poolt aktiveerimist vajavad käändefunktsioonid IV klassis.

Piisavalt kasutamist leiavad sõnad kohafunktsioonis, väljendatuna sise- ja väliskohakäänete vormidega, ka rajava käände abil väljendatud kohasünteid õpilased mõistavad, kuid oma aktiivses kõnes kasutavad vähem. Rohkesti kasutatakse kõnes ka sihitist ja sihitismäärust (kellele tegevus on suunatud).

Raskusi on IV klassi õpilastel aga ülekantud tähendusega kohamääruslike sõnade mõistmisega ja kasutamisega. Samuti on raskendavaks momentiks kohamääruslikustfunktsioonist arusaamisel keerulisemad lausekonstruktsioonid ja sõnauhendid, milles lalend esineb põhisõna ees. Segistama kipuvad õpilased omakõnes seest - ja alaltütleva käände

vormi abil väljendatud koha suhteid.

Raskusi tekitab samuti ajamäärlikus funktsioonis saava ja rajava käände vormi tähenduslik eristamine. Aktiviseerimist õpilaste kõnes vajaksid põhjus-, otstarbe-, kaasolu-, abinõu-, võrdlus- ja ajasuhete väljendamine sõna käändevormidega. Liitlause osas võib samuti märkida, et õpilased kasutavad neid veel vähe. Valdavateks liikideks on sihitis - ja põhjuslause. Seega vajavad aktiviseerimist ülejäänud enamkasutatavad kõrvallausete liigid.

Katsete tulemuste põhjal selgus mõningate töövõtete raskusjärjestus sõnavormide käsitlemisel: 1) konkreetsetest sõnavormidest lausesse sobiva valimine; 2) algvormis sõna muutmine vastavalt lausele; 3) õige lause valimine.

Etteütlevuste analüüsist selgus, et väga palju esineb õpilastel sõnalõppude ja mitmuse tunnuste õigekirja vigu. Raskemateks klänneteks lõppude ortograafia osas olid osastav, sisseütlev ja kaasütlev. Mitmuse vormides ilmnas vaimsalt alaarenenud lastel tendents kirjutada tunnus - te.

Küsimust sõnale esitasid õpilased suhteliselt hästi, samas aga küsimuste abil sõnade muutmisele oli väike enamus vigu esines laadivahelduslikes sõnades. Sellest nähtub, et morfoloogiaküsimused on õpilastele liiga abstraktsed ning formaalne töö küsimusega annab ^{oletatavasti} vähe tulemusi. Katsete tulemustest selgus ka, et abikooli õpilastele on kergem koostada lauset verbiga kui antud käändevormis sõnaga.

Järelikult tuleb sõnaühendite koostamisel rohkem rõhku asetada verbi valikule, sest verbiga ühendite loomine aitab täpsustada sõnavormide tähendust, võimaldab käändsõnade erinevate vormide valikut, aitab kujundada sõnade muutmise oskust ning piirab tegusõna "olema" liigset tarvitamist abikooli õpilase kõnes.

Katsete tulemused võimaldasid koostada konkreetse programmi käänamise käsitlemiseks abikooli IV klassis.

2. Metoodika põhjendus ja õpetamise sisu.

Õpetav eksperiment viidi läbi Tartu XIV 8-klassilise Kooli IV klassis. Õpetamise eesmärgiks oli käändefunktsioonidest arusaamise ja elementaarse morfoloogilise analüüsi õpetamine ning õpilaste praktilise väljendusoskuse arendamine. Seoses sellega pidi süvenema ka lugemistekstidest arusaamine.

Lingvistiliseks aluseks nii materjali valikul kui ka esitamisel oli funktsionaalne grammatika, mis vaatleb keele vorme nende funktsioneerimise seisukohalt kõnes. Õpetamise käigus püüti vältida reeglite esitamist ja käänamise mehhaanilist õppimist, tähelepanu pöörati aga eelkõige sõnavormide ja sõnaühendite tähendusele sõltuvalt situatsioonist ning sõnade omavahelistele seostele lausetes. On aga teada, et sõnavorm "varjab" morfeemide tähenduse, seepärast sõltub

õpetamise tulemus sellest, kuivõrd suudetakse vaadata paralleelselt omavahelises seoses sõna vormi ja tähendust ning kui palju suudetakse erinevaid sõnavorme igapäevases kõnes rakendada. Funktsionaalse grammatika järgi tuleb sõna muutevorme vaadelda nende rolli seisukohalt lause moodustamisel. samas aga ei saa üht käändevormi piiritleda ühe süntaktilise funktsiooniga. G.Zolotova järgi on võimalik vaadelda ühe käände piirides erinevaid funktsioone. Lähtudes sõnavormi rollist lauses, on võimalik tegelda sõnaühendiga, sest iga "süntaktiline vorm" eeldab seost erinevate tegusõnadega. (20) Sõnaühendid , milles K.Korovini järgi väljenduvad loogilised suhted grammatiliste vahenditega, on aga oluliseks komponendiks lausete moodustamisel. Nimetatud autori järgi aitab töö sõnaühendiga pöörata õpilaste tähelepanu sõnavormide tähendusele ning lubab õpetamisel toetuda analoogiale. Väga oluline õpetamisel on veel materjali valik. Käesolevas töös lähtuti produktiivsetest vormidest, s.t. igapäevases kõnes laialdaselt kasutuselolevatest käändefunktsioonidest.

Lingvistiliste seisukohtade kõrval on antud metoodika väljatöötamisel arvestatud ka tänapäeva psühholoogia seisukohti, mille baasil on võimalik välja selgitada grammatiliste kategooriate nii praktilise kui ka teadliku omandamise mehhanismi. Metoodika väljatöötamisel lähtuti L. Aidarova , K.Korovini, I.Kornevi ja K.Karlepi seisukohtadest. Märgitud autorite järgi on vaja tegelda kõigi keeleühikutega, mis on võimalised muutma sõna tähendust, seega on vaja lapsele

näidata sõnas osasid, mis kannavad tähendust (põhi- ja lisatähendust). ning näidata tähenduse sõltuvust sõna vormist, see tähendab selgitada sõnavormi tähendust kommunikatsiooni protsessis. Et selleni jõuda, on vaja õpetada lapsi leidma ühikuid, mis kannavad tähendust ning on võimelised seda muutma.

Käsitatava metoodika erinevus üldharidusliku kooli metoodikast seisneb selles, et, võrreldes üldharidusliku kooliga, püütakse rohkem rõhutada sõnavormi tähendusliku aspekti. Meie poolt kasutatud abikooli metoodikas on rakendatud morfoloogilist analüüsi, mis põhineb kahekordsel analüüsil - sisulisel ja vormilisel. Oletatavasti aitab taoline õpetamine ületada oligofreenikule omast puudust - keele semantilise külje arenematust. Õpetava eksperimendi läbiviimisel arvestati, et töö oleks võimalikult näitlik ja praktiline, sest kõik "teadmised kinnituvad ja keelelised oskused ning vilumused kujunevad harjutamise käigus". (7 lk.786).

K.Karlepi järgi peaksid abikooli IV klassi õpilased omandama järgmised analüüsi operatsioonid:

1. Sõna tüve leidmine.
2. Antud vormi ja tüve tähenduslik võrdlemine.
3. Antud vormi ja tüve vormiline võrdlemine.
4. Lisatähendust kandvate sõnaosade leidmine.

Tööd alustati eseme ja sõna vahekorra käsitlemisega, sest enne spetsiaalset õpetamist on sõna lapse jaoks "eseme üheks omaduseks või tunnuseks".

1. Aidarova järgi algas töö sõna ja eseme eristamisega, mille tulemusena pidid lapsed jõudma arusaamisele, et

- 1) sõna erineb esemetest, tegevustest ja omadustest;
- 2) sõna ja ese koosnevad erinevatest osadest ja muutuvad erinevalt;
- 3) ühe sõnaga võime tähistada erinevaid esemeid;
- 4) ühte ja sama eset, omadust, tegevust saame väljendada erinevate sõnadega (töö sünonüümidega, millel on veel teine eesmärk- mitmekilgse, paindliku ja ilmeka keeletarvituse arendamine),
- 5) mitut eset nimetame ühe ja sama sõnaga.

Kui õpilased suudavad eristada sõna esemest, saab alustada tööd sõnavormidega. Enne üksikute sõnavormide analüüsi ja süntaktiliste funktsioonide käsitlemist peaks eelnema töö küsimusega. Arvestades raskusastet, algas nimetatud tööloolik sõnade rühmitamisega küsimuste järgi, järgnes küsimusele sõna leidmine, sõna muutmine vastavalt antud küsimusele ning küsimuste esitamine sõnavormidele. Seejuures tuleb märkida, et nimetatud tööloolik on ainult abivahendiks sõnavormide ja sõnaühendite mõistmisel. (23)

Tööle küsimusega järgnes lause pealiikmete määramine. Antud tööloolik abikooli IV klassis käänamise käsitlemisel on vajalik selleks, et õpilastel oleks kergem leida sõnaühendis põhisõna (suurem osa laiendeid kuulub öeldise ja aluse juurde). Lause pealiikmete kindlaksmääramist lähtuti lause semantilisest küljest: (alus väljendab, kellest või millest on juttu, s.o. peamine subjekt lauses, öeldis väljendab, mida räägitakse).

Aluse ja öeldise tundmine on samuti oluliseks eelduseks lause tähenduse mõistmisel. Lause pealiikmete tutvustamist alustati öeldisest, abistavaks vahendiks nii aluse kui öeldise määramisel oli küsimuste esitamine.

Lause pealiikmete määramisest kasvab välja töö sõnade seosega lauses. Õpilased omandasid oskuse tuua välja alus- ja öeldisgrupp nende juurde kuuluvate laienditega (milleks kasutati sõnade seoste lauses märkimist nooltega).²¹ Taolise töö tulemusena süvenes õpilastel sõnaühendite leidmise ja moodustamise oskuse. Aluse ja öeldise laiendamise (küsimuste abil või ilma) võimaldas viia õpilasi arusaamisele sellest, et erinevate laiendite kasutamine muudab ka lause peamist mõtet. Tööst sõnaühenditega kasvab vajadus käsitleda tegevust täpsustavat sõna (sihitist). Tuleb arvestada, et õpilased peavad öeldist ja sihitist üheks tegusõnaks. Paralleelselt tegevust väljendava ja seda täpsustava sõna eristamisega on võimalik tegelda lõpetatud ja lõpetamata tegevuse väljendamisega sihitise eri liikide abil.

Enne sõna tüve juurde asumist oli oluliseks tööloiguks sõna algvormi moodustamine teistest vormidest. On teada, et küsimusele toetumine on vähe efektiivne, seepärast kasutati algvormi moodustamise õpetamisel fraasi "see on ..." abi.

Sõnade tähenduslik-vormiline analüüs (otses mõttes)

algas sõnatüve käsitlemisega. Tüve mõiste selgitati õpilastele kahest aspektist : 1) tähenduslikust (saame teada kellest või millest on sõnavormis juttu); 2) formaalsest (sõnavormide häälikulis-tähelise analüüsi kaudu, s.t. ühise osa leidmise teel).

Kogu edaspidises töös võeti aluseks tähenduslik aspekt: algul tuleb leida ja eraldada sõna tüvi, s.o. ühe ja sama sõna erinevates vormides esinev ühine osa, mis väljendab sõna põhitähendust; sõnalõpp, s.t. tüve järel olevad häälikud (tähed) annab sõnale lisaks uue tähenduse-lisatähenduse. Lisatähendus täpsustab põhitähendust.

Sõna osade ja nende tähenduse leidmiseks kasutatakse järgmisi juhiseid:

1. Leia sõna põhitähendus (millest on jutt)!
2. Eralda vastav sõnaosa! (algul kasutati veel enne nimetatud korraldust vaheastet- Moodusta tüvi !)
3. Võrdle antud sõnavormi põhitähendust kandva vormiga ja leia erinevus tähenduses!
4. Leia sõna osad , mis annavad sõnale lisatähenduse!

Abistava võttena tüve moodustamisel nii sõna algvormis kui ka muitevormis moodustati sõnaühend täiendiga "uue". Paralleelselt harjutustega tüve moodustamiseks tutvustati õpilasi omastava käände funktsioonidega (selgitati, et tüve vormis sõna saame kasutada ka lauses).

Sõna tüvele lõppude liitmisega jõuti kohta väljendavate sõnavormide käsitlemisele. Koha väljendamise grammatiliste vahenditena vaadeldi 6 sise ja väliskoha käände ning rajava käände vormi. Pärast kohta väljendavate sõnavormide analüüsi oli võimalik kujutada ainsuses olevat sõna skemaatilisel või laduda noopidest, mis materialiseerib ja üldistab sõnavormide morfoloogilist struktuuri.

■ + lõpp

Kohafunktsiooni väljendamise vahendina peab vaatlema ka tagasõnu. Nimetatud tööloik vajab põhjalikku tööd sõnaühendi tähendusega, sest abikooli õpilased ei mõista sageli tagasõnade tähenduse erinevust.

Sarnaselt kohafunktsiooni käsitlemisega vaadeldakse ka aega väljendavaid sõnu. Erilist rõhku tuleks pöörata ajalise kestvuse ja pidevuse selgitamisele ja väljendamisele erinevate grammatiliste vahenditega.

Tutvumine mitmuse vormidega ja tüvega toimus analoogiliselt ainsuse vormide käsitlemisega. Mitmuse tüve moodustamiseks võib kasutada samuti täiendit ("uut"). Saadud sõna ainsuse osastava vormist eraldatakse käändelõpp ja liidetakse mitmuse tunnus. Pikaajalist õpetamist ja harjutamist vajab ka mitmuse tunnuse valik, mille efektiivseks omandamiseks antakse õpilastele skeem, mida on võimalik kasutada igas eesti keele tunnis.

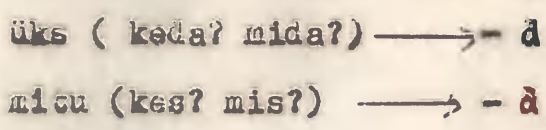
- t → - te
 - d → - de
 - o → - de

Erandliku mitmuse tunnuse^{ja} sõnadest anti õpilastele sõnad, mis on igapäevases kõnes enam levinud. Samal ajal toimus ka mitmuses olevate sõnade skemaatiline või noopidega märkimine.

Paralleelselt mitmuse tüve moodustamisega tutvustati õpilasi osastava käände funktsioonidega.

Enamikust mitmuse vormidest erineb mitmuse nimetav (ainsuse tüvi + tunnus). Üheks raskemaks loiguks osutus ainsuse osastava (lõpp - d) ja mitmuse nimetava käände vormide diferentseerimine. Antud töös toetuti tööle vormide tähendusliku küljega ning küsimuste abile. Diferentseerimis- oskuse süvendamiseks anti õpilastele jälle skeem:

Nii mitmuse tunnuse valik kui ka ainsuse osastava ja mitmuse nimetava käände direnetseerimine vajab ortograafia seisukohalt hulgalist harjutamist.

K.Karlepi järgi võib lugeda ühe olulise etapi käänamis- õpetuses lõppenuuks, kui õpilased oskavad iseseisvalt moodus- tada ainsuse ja mitmuse tüve ning sooritada põhimõtteliselt iga käändsõna analüüsi. (4) Tööd jätkati ülejäänud käänete põhifunktsioonide tutvustamisega, mille juures K.Karlepi soovitude järgi juhiti tähelepanu järgmistele tööloikudele:

1) käändevormide sisulis-vormiline analüüs nii ainsuses kui ka mitmuses; 2) sama või lähedast tähendust kandvate vormide sisulis-vormiline vastandamine; 3) käändevormide moodustamine ainsuses ja mitmuses nii tähenduse kui ka vormiliste tunnuste järgi. (4)

Eksperimentaalsel õpetamisel käsitleti veel sõnavorme, mis väljendavad järgmist tähendust:

- 1) kellele või millele midagi tehakse või antakse (alaleütlev kääne);
- 2) kuuluvust (alalütlev kääne);
- 3) kellelt midagi saadakse (alaltütlev kääne);
- 4) kaasolu (kaasaütlev kääne);
- 5) abinõu (kaasütlev kääne);
- 6) tegutsemise viisi (kaasaütlev kääne);
- 7) ilmaolu (ilmaütlev kääne);
- 8) kellekski saamist (saav kääne);
- 9) millekski muutumist (saav kääne);
- 10) eesmärki ja aega (saav kääne);
- 11) kellena või millena ollakse või töötatakse (olev kääne).

Kogu sellise töö eesmärgiks oli täpsustada üksikute sõnavormide tähendust ning harjutada sõnaühendite praktilist koostamist. Paralleelselt käänete põhifunktsioonide käsitlemisega toimus töö morfoloogia - ja sütaksi küsimuste praktilise eristamise alal.

Eksperimentaalse õpetamise käigus kasutatud harjutusmaterjal koos mõningate täiendustega on esitatud diplomitöölises.

3. Õpetava eksperimendi tulemused.

Lausete moodustamine antud käändevormis sõnaga.

Teistkordselt tehtud katsete tulemused näitavad, et pärast käänamise käsitlemist abikooli IV klassis on tunduvalt paranenud oskus kasutada antud käändevormis sõnu lauses. Seda tõestab juba õigete lausete arvu suurenemine 67,5 %-lt 88,0 %-le moodustatud lausete üldarvust (tabel 7). Esimese katsega võrreldes on suurenenud ka ülesande absoluutselt õigesti täitnud õpilaste arv (esimesel katsel 2, teisel katsel 6,), enne käänamise käsitlemist ei osanud kaks õpilast ühegi antud sõnaga lauset moodustada, teisel katsel moodustasid kõik õpilased lauseid.

Tunduvalt on vähenenud valede sõnaühendite moodustamine (13,9 %-lt 7,9 %-le). Nimetatud näitaja on otseses seoses teisel katsel moodustamata jäetud lausete arvu 2,7 kordse vähenemisega. Järelikult on sõnavormi muutmine õpilastel vahe-etapiks lausete mittemoodustamise ja käändevormis sõna lauses kasutamise vahel. Märkimisväärseid erinevusi võrreldes esimese katsega, esineb käändefunktsioonide kasutamise osas. Paranenud on eelkõige aja-, koha-, võrdlus-, tingimus- ja sinitismäärusliku funktsiooni väljendamine laustes.

Pärast käänamise käsitlemist kasutavad õpilased oma lausetes kõige õigemini sõnu ilmaolunääruslikus funktsioonis (95,0 %). Märkatav paranemine on näha aga sõna "linnuna" kasutamisel

võrdlusmäärusena. (20,0 %-lt 30,0 %-le). Nimetatud sõnavormiga lausete moodustamisel on eksinud veel heli õpilast: kahel juhul ei ole antud ülesandega toime tulnud, ühel juhul esineb aga väär sõnaühend (Ma tegin linnuna), üks õpilane asendas ka antud sõnavormi algvormiga (Lind lendas puule).

Ka ajamääruslikus funktsioonis sõnadega on moodustatud lauseid 80 % võimalikest juhtudest. Tunduvalt on paranenud nimetatud funktsiooni väljendamine nii saava -, seestütleva kui ka kaasaütleva käändevormiga. Endiselt raskemaks sõnavormiks jäi "septembrist". Viga tekitas nimetatud sõnavormi kasutamine seesütleva käände asemel (sSeptembriet tuleb mul sünnipäev). Antud näide kinnitab teesi, et kõik vaadeldud abikooli IV klassi õpilased ei mõista veel ajalise aiguse märkimise võimalust seestütleva käände vormi abil.

Tunduvalt on paranenud ka ülekantud tähendusega seestütleva sõnavormi kasutamine kohamääruslikus funktsioonis (95,0 %) . Suurenenud on samuti omastavas käändes olevate sõnade kasutamine kohamäärusena kaassõna abil, mille põhjuseks võib pidada käänamise käsitlemise pikaajalist tööd tagasõnade mõistmise ja õige kasutamisega lausetes.

Edu on märgata ka sihitismääruse kasutamisel lausetes. Sõnaga "sõbrasse" lauset moodustades on eksinud veel kolm õpilast. Ühel juhul esines antud sõnavormi asendamine kaasaütleva käände vormiga. (Poisid mängivad sõbraga pettust), kahel juhul on aga veel kasutatud määrat sõnaühendit (Ma mängin sõbrasse).

Edasiminekut on märgata samuti esitatud sõnade täiendi, täissihitise, tulenenismääruse ja seisundimäärusena kasutamise osas, kuid pisut vähemal määral kui eelpool nimetatud funktsioonide juures. Seega võime järeldada, et käändefunktsioonid, mis esinevad õpilaste töös harvemini, aktiveeruvad ka aegalselt.

Lausete moodustamine antud tegusõnaga. Käänamise käsitlemise järgmised katsed näitavad paremist ka esitatud tegusõnaga lausete moodustamise osas. Suurenenud on ülesande absoluutselt õigesti täitnud õpilaste arv (2-lt 6-le). Tunduvat edu lausete moodustamisel näitab ka moodustamata jäetud lausete arvu seitsmekordne vähenemine. Kui esimesel katsel ei tulnud üks õpilane ühegi ülesandega toime ja teisele oli jõukohane ainult sõnaga "esitas" lause moodustamine, siis teisel katsel ei suudetud lauset moodustada ainult kolme esitatud sõnaga.

Suurenenud on ka sõnade arv nii liht- kui ka liitlauses (keskmiselt 6 sõna 4,8 asemel), samuti liitlausete kasutamise arvuline ja liigiline näitaja (tabel 8). Teisel katsel lisandusid suhteliselt keerulised kõrvallause liigid - tingimus - ja täiendlause.

Märkimisväärseid erinevusi, võrreldes esimese katsega, esineb ka tegusõna laiendite kasutamise osas. Suurenenud on rektsiooniliste seoste arv sõnadega "aja -", viisi-, ja sihitismääruslikus funktsioonis.

Liitlausetes kasutatakse endiselt kõige enam verbide rektsioonilisi seoseid sihitisega (29,2%), millest osasihi-

tis moodustab 19,9%. Sihitisega laiendatakse samu verbe, mis I katselgi, kuid osasihitise arvu suurenenine lubab teha järelduse, et õpilaste laused on muutunud pikemaks, lausetes väljendatud tegevus esitatakse täpsemalt ja konkreetsemalt. Muutunud on ka osasihitise arvuline kasutamine: kui I katsel moodustasid enamuse ainsuse vormid, siis II katsel esineb rohkesti ka vastavaid mitnuse vorme. Tunduvalt on suurenenud nimetavalise täissihitise kasutamine. Verbi "jagas" kõrval on nimetatud laiendit kasutatud samuti tegusõnadega "esitas" ja "asendame" (Õpetaja esitas lastele kodused ülesanded. Me asendame vihikute ümber paberid teistega).

Tunduvalt rohkem on hakanud õpilased oma lausetes kasutama sihitismäärust (19,9 %). Peaaegu kahekordistanud on nimetatud funktsioonis laiendi kasutamine verbiga "suhtun" (51,4 %), millega ei esinenud enam valesid rektsioonilisi ühendeid.

Vähem kui esimesel katsel kasutasid õpilased oma lausetes kohamäärust (12,4 %) . Nimetatud kanguse põhjustajaks võib pidada teisel katsel laialdasemate määruseliikide kasutamist keerulisemate suhete märkimiseks kõnes. Märkimisväärset edu on märgata samuti ajasuhete väljendamisel lausetes (3,1 %), kuigi nimetatud näitaja jääb siiski väiksemaks oodatust.

Endiselt vähe kasutavad õpilased lausetes otstarbe-, abinõu-, ja kaasolumäärust. Kordagi ei esinenud lausetes põhjusemäärust.

Järelikult on abikooli vanemates klassides vaja jätkata pidevat tööd sõnaühenditega ning lausete laiendamise eesmärgil aktiviseerida ka otstarbe-põhjussuhete ning abinõu- ja kaasolusuhete rohkemat väljendamist.

Märgatavalt olid vähenenud teisel katsel vead seoses sõna " asendame " leksikaalse tähenduse mittemoistmisega. Uksikuid näiteid esines veel nimetatud tegusõna kasutamise vormi " asetama " tähenduses (Me asendame voodid teise tuppa).

Ronkem esineb, võrreldes esimese katsega, verbide laiendamist kõrvallausega (15,2%). Enamuse moodustavad endiselt tegusõna " rõõmustab" laiendamise koostatud kõrvallaused: põhjus-, aja- ja sihitismääruslause. Kahel juhul teisel katsel moodustati isegi tingimuslause (Õpetaja rõõmustab, kui tal on väga head lapsed). Sihitislauset esineb peaaegu sama palju kui esimese katse andmetel (7,8%)

Teisel katsel ilmnes ka õpilaste oskus moodustada ja kasutada küllaltki rasket kõrvallause liiki - täienduslauset (1,2%). (Piirivalvur nägi vaenlast, kes tahtis piiri ületada. Õpetaja usub lapsi, kes räägivad tõtt)

Õige lause valik. Pärast käänamise käsitlemist abikooli IV klassis on tunduvalt paranenud tulemused ka

lausegrupist õige lause valikul. (tabel 9). Seda toestab juba õigete lausete nimetamine 82,5% juhtudel (esimesel katsel 47,4%). Esimese katsega võrreldes on suurenenud ka ülesande absoluutselt õigesti täitnud õpilaste arv (esimesel katsel 1, teisel katsel 4). Tunduvat on vähenenud, võrreldes esimese katsega, valede vastuste arv: ainult vale lause valiti 2,6% juhtudel (esimesel katsel 13,6%), nii õige kui ka vale nimetati 14,2% juhtudel (esimesel katsel 39,0%).

Vähenenud on vead liitlausete valikul, samuti seoses alalt- ja seestütleva käände vormide segistamisega, kuigi viimase osas jäid tulemused oodatust väiksemaks. Järelikult peab töö nimetatud vormide eristamise osas jätkuma ka veel abikooli vanemates klassides.

Teisel kontrollkatsel olid kõik õpilased mõistnud ja õigesti nimetanud laused, mis eeldasid osa- ja täissihitise eristamist ning rajava käände vormiga väljendatud ajafunktsiooni mõistmist.

Sobiva sõnavormi valik lausesse. Teistkordselt läbi viidud katsete tulemustest (tabel 10) võime järeldada, et ka sõnavormide tähenduse mõistmise ja lauses kasutamise osas on õpilastel esinenud mõningad edusammud. Seda toestab õigete vastuste arvu suurenemine 70,5%-lt 84,5%-le, sõnavormide funktsioonidest mitteamusaamise tulemusena tekkinud väärade vastuste arv on aga vähenenud 29,8%-lt 15,4%-le.

Selmise katsega võrreldes on suurenenud ka ülesande absoluutselt õigesti täitnud õpilaste arv (esimesel katsel 1, teisel 5).

Lausete osas on tunduvalt paranenud kohamääruslikus funktsioonis alaltütleva käände ning seestütleva käände vormide tähenduslik eristamine.

Tabelist 10 nähtub edu ka sõnade sihitisfunktsiooni mõistmisel ja kasutamisel. Kui esimesel katsel valisid õpilased enamuses mitmuslikku osasihitist, siis õpetamise tulemusena on hakatud paremini mõistma ja rohkem tarvitama ka ainsuslikku vormi.

Mõningaid raskusi tekitas sõnade ilmaolumäärusliku ning sihitismäärusliku funktsiooni mõistmine. Süvendamist vajaks samuti veel kohamääruslikus funktsioonis seestütleva ja alaltütleva käände vormide tähenduslik eristamine.

Algvormis sõna muutmine vastavalt kontekstile.

Teistkordselt läbiviidud katsete tulemustest nähtus, et nimetatud ülesande täitmisel täiesti õigete vastuste arv on suurenenud 67,6 %-lt 77,5 %-le, vähenenud on õige funktsiooni vale vormivariandi kasutamine 9,9 %-lt 7,7 %-le, väärade sõnavormide kasutamine 10,7 %-lt 6,1 %-le ja konteksti mittemõistmise tõttu sõna algvormi jätmine (10,6 %-lt 7,2 %-le).

Esimese katsega võrreldes on suurenenud ka ülesande absoluutselt õigesti täitnud õpilaste arv (esimesel katsel 1, teisel katsel 3).

Nimetatud katse tulemused näitavad siiski veel mõningaid raskusi õpilastel sõnade kohafunktsiooni mõistmisel

ja tarvitamisel. Põhjuseks võib pidada nii nimetatud funktsioonis olevate sõnade esinemist raskemates lausekonstruktsioonides kui ka õpilastele võõramate või muutmisele keerulisemate sõnade kasutamist(urgas, puuõõnsus, toiduladu).

Tehes kokkuvõtet kolmest viimasest katsest, näeme, et kõige enam paranes oskus valida lausegrupist õiget lauset (47,4 %-lt 82,5 %-le). Järelikult on õpilased omandanud sõnaühendi moodustamise ja leidmise oskuse ning seoses sellega suudavad ka lausetes kasutatud väljendusvahendeid tähenduse poolest eristada. Nii algvormis sõna muutmisel kui ka lausesse sobiva sõnavormi valikul on edusammud väiksemad. Õpilaste kirjalike tööde analüüs . Etteütlan Teistkordselt tehtud katsete tulemused näitavad, et etteütlanes on vigade arv vähenenud enam kui kahekordselt. (tabel II), moodustades nüüd 11,8 % võimalikest vigade arvust.

Peaaegu kolm korda on vähenenud käändelõppude vead (9,7 % võimalikest eksimuste arvust). Ainsuse osastava käände lõpu valesti kirjutamine on vähenenud isegi neli korda. "t"-lõpulistest sõnadest osutus raskemaks norm "värsket", "d"-lõpulistest aga "kuud" (eksimus vastavalt kolmel ja kahel õpilasel).

Suhteliselt vähem on paranenud kaasaütleva käände lõpu õigekiri(esimesel katsel vigu 8,5 %, teisel katsel 4,4 % võimalikest). Suurima vigade arvuga (6) oli endiselt sõnavorm "raamatutega".

49

Tunduvalt on vähenenud sisseütleva käände lõpu väär-
märkimine (1,5 % vigade võimalustest). Vigade osatähtsus
jäi seejuures enam-vähem samaks.

50 % on vähenenud ka mitmuse tunnuse õigekirjaga
seotud vigade absoluutarv, kuid suhteline hulk on suurenenud
40,0 %-lt 48,5 %-le. Siit omakorda kerkib vajadus pöörata
õpetamise käigus rohkem tähelepanu iseseisvas töös vastava
ortogrammi tundmisele ja leidmisele ning mitmuse tunnuse
valiku reegli iseseisvale rakendamisele. Ühel juhul esines
ka vigade absoluutarvu kasv: esimesel katsel tehti mitmuse
nimetava käände õigekirjas kuus viga, teisel katsel aga
kaheksa viga.

Väga varieeruv on vigade arv erinevate õpilaste
toodes I ja II katsel. I katsel olid kaheksal õpilasel
10-18 viga, kolm õpilast kirjutasid töö vaadeldud orto-
grammide osas veatult. II kontrollkatsel kirjutas veatult
etteütakse 4 õpilast, kahel õpilasel oli aga endiselt
13-15 viga. Minimaalselt (ainult 2 vea võtra) on vigade
arv vähenenud 3 süsgraafikul. Teiste õpilaste juures on
õpetamine andnud väga suuri tulemusi: endise 18, 14, 10,
8 vea asemel oli teisel kontrollkatsel etteütlustes vastavalt
2, 1, 3, ja 2 viga.

Küsimuse esitamine sõnale . Pärast käänamise
kasitlemist IV klassis on paranenud ka morfoloogiaküsimuse
esitamise õigsus (77,0 %-lt 86,5 %-le) (tabel 12).
Ülesande täitmisega ei tulnud toime veel 2 õpilast, üle-
jäänud õpilaste poolt ei olnud ühtki eksimust sõnadele
"vihikust", "lõkkeni" ja "koolina" küsimuse esitamisel.

Absoluutselt õigesti täiteid antud ülesande ä katsel 5 õpilast, II katsel aga olid veatud tööd 10 õpilasel. (50,0 %). Kuna enamus meetodikuid arvab, et "morfoloogia-küsimused" on sõnaliikide esitamisel ning hiljem sõna muutevormide määramisel indikaatoriteks " (5) , siis võib loota , et vaadeldud abikooli IV klassi õpilastele on loodud tugev aluspõhi ja kõik eeldused käänamise edukaks käsitlemiseks abikooli vanemates klassides ka selles osas.

Vastava mitmuse vormi moodustamine. Ka antud ülesande täitmisel abikooli IV klassis pärast käänamise käsitlemist esinevad märgatavad edusammud. Õigete vastuste arv on tõusnud 50,0 %-lt 65,0 %-le (tabel 13), vigade arv on vähenenud küll ainult 5,0 %, kuid samas ülesande täitmata jätnud õpilaste arv on II katsel vähenenud 20,6%-lt 11,0 %-le.

Paranemist esineb peaaegu kõikide kontrollitud sõnade osas, eriti märgatavad on aga edusammud laadivahelduslike sõnade muutmisel, kus õigete vastuste arv on kahekordistanud. Endiselt esineb veel laadivaheldusliku nõrgaastmelisele tüvele mitmuse tunnuse lisamist, kuid ka taoliste vigade arv on vähenenud 6,7 %-le. Raskeks vormiks osutus ka II katsel "veaga" , mille puhul on isegi vale tüve kasutamise sagedus suurenenud, moodustades 25,0 %. Samas on aga vähenenud väära lõpu ning väära tüve ja lõpu kombinatsioonide esinemised.

Enam kui kaks korda on suurenenud õigete vastuste arv ka sõnas "koolina" vastava mitmuse vormi moodustamisel. Kui esimesel kontrollkatsel tekitas suhteliselt palju vigu antud käände asendamine rajava käändega, siis nüüd on vigade hulgas valdavaid sisekonakäänetega asendamised (koolidesse, koolidest).

Teiste sõnavormide juures esines mitmuse vormi moodustamisel vähem vigu.

Absoluutselt õigesti täitis antud ülesande I katsel I õpilane, II katsel aga 3 õpilast. Töö tulemustest nähtub, et õpetamise käigus õpilased küll omandasid nii ainsuse kui ka mitmuse tüve ja vastavate moodustamis- oskuse, kuid saadud teadmisi ja oskusi ei osanud kõik õpilased iseseisvas töös rakendada. Järelikult peab laadivahelduslikele sõnadele pöörama erilist tähelepanu ka edaspidi.

Sõna muutmine vastavalt küsimussle. Nagu näeme tabeli 14 andmetest, on teistkordsel katsel ülesande I osa ülesanded paranenud kõigest 4 %.

Kui I katsel ei täitnud ülesannet veatult ükski õpilane, siis teisel katsel esines absoluutselt õige töö kolmel lapsel. 3 õpilast ei ole aga endiselt ülesandega tervikuna toime tulnud.

Paranenud on eriti laadivahelduslike sõnade muutmise oskus, vigu esines küll mõningate tüvede ja lõppude valikul (vastavalt 7,8 % ja 6,6 % juhtudel) , kuid märgatavalt on vähenenud vale tüve ja lõpu kombinatsioonide

kasutamine (0,6 % juhtudel) .

Astmevahelduseta sõnadest on õpilased kõige edukamalt moodustanud rajavat käännet sõnast "ema" (85,0 %) ning ilmaütlevat käännet sõnast "kuu" (75,0 %). Võrreldes esimese katsega on langenud aga sõna "raamat" muutmise õigsus küsimuse "milleks?" järgi (õigeid vastuseid vaetavalt 85,0 % ja 65,0 %). Paremate tulemuste põhjuseks esimesel katsel oli ülesande selgitamine näitega saava käände küsimuse abil.

Tunduvad edusammud on märgata ka ainsuse osastava käände vormi moodustamisel küsimuse järgi . Õigete vastuste arv tõusis teisel katsel 41,0 %-le 60,0 %-le. Veatu tõi esines neljal õpilasel (esimesel katsel ei olnud ühelgi). 3 õpilast ei suutnud antud ülesannet täita ka teisel katsel.

Kõige õigemini oli täidetud ülesanne sõnade "kool" ja "ema" osas. Märkimisväärseid tulemusi saavutati viimase sõnaga: ükski õpilane ei kasutanud enam väära vormi "emat". Tunduvat edasiminekut on saavutatud ka laadivahelduslike sõnade muutmisel. Sõna "selg" muudeti õigesti 60 % juhtudel, 2 õpilast on osastava käände asemel jätnud sõna algvormi. Sõna "kurg" puhul (õigeid vastuseid 65,0 %) on kahel korral moodustatud veel osastava käände asemel omastav kääne, algvormis sõna "siga" muutmisel küsimuse keda? järgi on õpilased kahel korral moodustanud alaltütleva käände, üks õpilane aga ka mitmuse osastava käände vormi "sigasid".

Edu on märgata samuti sõnast "käsi" osastava käände vormi moodustamisel (õigeid vastuseid 40,0 %), kuigi ka teisel katsel on eksinud või jätnud vormi moodustamata veel üle poolte õpilastest. Eksimuste osas esinesid vale tüve kasutamise juhud.: "käsi", "käte", "käes", "käsida". Nimetatud puuduste põhjuseks võib pidada sõna "käsi" erandlikku käändumist. Nagu näeme tabelite ja andmetest, paranesid IV klassis käänamisõpetuse tulemusena kõige enam (19,0 %) ainsuse osastava käände moodustamise oskus, mis tuleneb enam kui kuuajalisest mitmuse tüve moodustamise ja mitmuse vormide konstrueerimise õpetamisest ja harjutamisest. 15,0 % paranes oskus moodustada vastavat mitmuse vormi, mis jällegi on seoses pikaajalise ainsuse ja mitmuse tüve ning vastavate vormide moodustamise ning sisulis-vormilise võrdlemisega.

9,5 % paranesid näitajad sõnale küsimuse esitamise oskuse alal, ainult 4,0 % sõna muutmine küsimuse järgi. Seega on vähe edu loota formaalsest tööst küsimusega, rohkem tuleks tähelepanu pöörata tööle sõnaühenditega.

Katsete andmed võimaldaksid teha kokkuvõtet ka õpetava eksperimendi tulemustest õpilaste kaupa.

Vaadeldud IV klassi õpilasi võime pärast õpetavat eksperimenti õpetatavuse alusel jaotada kolme gruppi:

- 1) õpilased, kes on omandanud IV klassi käänamise kursuse maksimumprogrammi ulatuses. Nimetatud teadmiste tasemeni jõudis 3 õpilast. Juba enne käänamise käsitlemist oli neil õpilastel küllaltki suured oskused sõnade muutmise ja muutevormide lauses kasutamise alal.

Mõningaid raskusi valmistas ainult ülekantud tähendusega sõnavormide mõistmine koha- ja sihitismääruslikus funktsioonis. II katsel täitsid nimetatud kolm õpilast esitatud ülesanded peaaegu veatult.

2) õpilased, kellel õpetava eksperimendi järgsetel katsetel oli märgata suuri edusamme. Gruppi kuulub 14 IV klassi õpilast. I katsel eksis neist enamuse ülekantud tähendusega koha-, seisundi- ja sihitismääruslikuks funktsioonis sõnadega lausete moodustamisel, samuti oli raskusi lausesse sobiva sõnaühendi valimisel ja algvormis sõna muutmisel. Lausete valikul ei osanud nimetatud õpilased leida oma mõtetele vastavat väljendusvahendit. Väga halb lugemis- oskus oli paljudel õpilastel raskendavaks momendiks.

II katsel olid tulemused oluliselt paremad. Eksitusi esines küll veel laadivahelduslike sõnade muutmisel, kuid tunduvalt oli paranenud oskus moodustada lauseid konkreetse sõnaga ning valida lausegrupist õige lause, millele aitab kaasa ka lugemisokuse tunduv paranemine. Seejuures tuleb märkida, et antud õpilasgrupist edusammud konkreetsetes ülesannetes olid õpilasiti väga erinevad: ühtedel paranes märgatavalt õigekiri, teistel käändefunktsioonidest arusaamine, kolmandatel aga sõnade muutmine vastavalt kontekstile.

3) õpilased, kellel pärast käänamise käsitlemist ei olnud märgata olulisi paranemisi nii väljendusvahendite mõistmise kui ka kasutamise osas. Sii gruppi kuulus 3 õpilast

diagnoosiga imbetsiilsus või debiilsus raskemas astmes.

Eriti rasked olid neile valikharjutused, ülesannete täitmist raskendas ka veel halb lugemisoskus. Sõnale küsimuse esitamise ja sõna muutmisega küsimuse järgi nimetatud 3 õpilast toime ei tulnud, väga vähe paranes neil ka õigekiri. Pisut kergem oli lausete moodustamine konkreetse sõnaga, kuigi jõukohane ei olnud ülekantud tähendusega, samuti saava ja oleva käände vormis esitatud sõnadega lausete moodustamine. Raskusi valmistasid ka obligatoorseid laiendeid nõudvad verbid.

Kokkuvõtteks võib öelda, et kuigi 3 õpilase juures ei olnud märgata olulist edasiminekut, võib kasutatud metoodikat abikooli IV klassi õpilastele pidada sobivaks ja jõukohaseks.

Järeldused katsetest. Teistkordselt läbiviidud katsete tulemustest selgub, et õpetavaks eksperimendiks püstitatud eesmärgid on põhiliselt täidetud. Õpilased saavad paremini aru enamkasutatavate käändefunktsioonide tähendusest, on omandanud elementaarse morfoloogilise analüüsi oskuse ning neil on paranenud praktiline väljendusoskus. Sellega seoses süvenes ka lausetest ja tekstidest arusaamise oskus.

Tunduvaid edusamme on märgata sõnade kasutamise osas aja-, koha-, võrdlus-, tingimus-, sihitismääruslikus funktsioonis. Rohkem on hakatud kasutama oma mõtete

väljendamisel liitlauseid, teistkordgel katsel moodustati isegi tingimus- ja täiendlauseid. Ka lihtlause struktuur täpsustus, laused muutusid pikemaks (teisel katsel esines keskmiselt 6 sõna 4,8 asemel).

Süvendamist vajab aga veel laadivahelduslike sõnade nõrgaastmeliste muutevormide moodustamine ja kasutamine lausetes, samuti ortograafiavilumused mitmuse tunnuse ja kaasaütleva käände lõpu osas.

Nagu näitavad katsete andmed, ei anna olulisi tulemusi käänamise õpetamisel toetumine küsimusele. Õigustab end aga laialdane töö sõnaühenditega, mis annab praktilise aialuse sõnade muutmisele ja sõnade muutevormide kasutamisele. Tehes kokkuvõtet õpetamise tulemustest õpilaste kaupa, näeme, et 20 õpilasest on 14 lapsel antud metoodika järgi õpetamise tulemusena märgata olulist arengut. Kolmel õpilasel oli juba varem teadmiste tase, mille saavutamine oli õpetava eksperimendi eesmärgiks, 3 lapsel aga paranesid tulemused suhteliselt vähe, mis on seletatav nende sügavama vaimse alaarenguga.

Teistkordsete katsete tulemuste põhjal võime järeldada, et käänamise käsitlemisel abikooli IV klassis õigustab end sõnavormide semantilis-morfoloogiline analüüs ning pakutud töö järjekorda võiks põhimõtteliselt rakendada kõikide abikoolide IV klassides.

K O K K U V Õ T E.

Antud diplomitöö kinnitas teese selle kohta, et abikooli õpilastele on omane ekspressiivne ja impressiivne egrammatism, mis väljendub muutevormi puudumises, piiratud tarvitamises või mittemõistmises. Ebaõige sõnavormi kasutamine sõnaühendis, ebaõige muutevormi variandi valik, grammatiliste väljendusvahendite mitteküllaldane või väär kasutamine jne. ilmes kõigis läbiviidud katsetes. V-VIII klassi õpilaste kirjandite analüüsist selgus, et kõige enam, kuid võrreldes üldharidusliku kooli õpilastega siiski märgatavalt vähem, kasutatakse määrusi, mille liikidest domineerib kohamäärus. Väheseks jääb aga tingimus-, tulenemis-, abinõu- jt. määruse liikide esinemine. Vähe kasutavad vaimset alaarenenud õpilased ka sihitist, suhteliselt levinud on osasihitis.

Sõnaliikide osas liialdatakse asesõnadega, tegusõnadest aga verbiga "olema". Viimane nähtus piirab omakorda käändevormide kasutamist. IV klassiga läbiviidud katse tulemused kinnitasid kirjandite analüüsist leitud seaduspärasusi. Paremini kasutavad ja mõistavad abikooli IV klassi õpilased sõnu, koha-, ilmaolu-, öeldistäite- määruslikus funktsioonis, raskemateks osutusid aga võrdäue-,

108

sihitismääruslik ja tulenemismääruslik funktsioon ning ülekantud tähendusega sõnade mõistmine. Käänevormidest registavad õpilased sõnavorme seestütlevas ja alaltütlevas ning rajavas ja olevas käändes.

Olulised raskused ilmneseid samuti küsimuste esitamisel sõnale, sõnade muutmisel küsimuste järgi ning , peasegu alati, astmevahelduslike sõnade muutmisel.

Etteütlevuste analüüs lubas järeldada, et õpilased ei suuda ka praktiliselt (ebateadlikult) eristada morfeeme sõnas ning neid õigesti kirjas märkida. Raskusi valmistab esmajoones kaasaütleva, sisseütleva ja osastava käände lõpud ning mitmuse tunnus.

Õpilaste kõne grammatilise külje uurimine kinnitas Gnezdilovi, Kornevi jt. poolt tehtud järeldust, et abikoolis peab morfoloogilise analüüsi õppimisele eelnema küllaltki pikaajaline propedeutika periood, mille vältel tuleb igakülgsest aktiveerida sõnavormide praktilist kasutamist (lausete moodustamist ja laiendamist) ning õpetada lapsi esitada küsimust sõna kohta ja sõnast lähtudes. Erilist tähelepanu nõuavad seejuures astmevahelduslikud sõnad.

Katsete tulemuste põhjal töötati välja programm ja meetodika käänamise õpetamiseks abikooli IV klassis. Aluseks nii materjali valikul kui ka esitamisel oli funktsionaalne grammatika, mis vaatleb keele vorme nende funktsioneerimise seisukohalt kõnes. Eksperimentaalse õpetamise

104

käigus kasutatud harjutusmaterjali alusel koostati töövihik käänamise käsitlemiseks abikooli IV klassis. Materjali esitamisel (sõnavormide analüüsil) lähtuti sõna vormi ja tähenduse ühtsusest, mis selgitati välja sõnavormide tähenduslikul ja vormilisel võrdlusel. Rakendusharjutustest kasutati laialdaselt tööd sõnaühenditega, mis võimaldas aktiveerida erinevaid süntaktilisi kategooriaid laste kõnes. Vastavalt eesmärgile vaadeldi sõnavorme esmajoo nes funktsioonide kaupa ("süntaksi vormide " kaupa), kusjuures kõrvale jäeti käänamistabel. Õigekirja seisukohalt pöörati tähelepanu käändelõppudele ja mitmuse tunnuse valikule.

Teise katse tulemused lubavad väita, et õpetava eksperimendi eel püstitatud ülesanded põhiliselt täideti: õpilased omandasid sõna käändevormide süntaktilis-morfoloogilise analüüsi oskuse, tunduvalt paranes laste väljendusoskus (vt. tulemusi lausete moodustamisel), üle kahe korra vähenesid vead käändelõppude ja tunnuste õigekirjas jne. Beltoodu põhjal võib teha järelduse, et kasutatud õpetamise metoodika sobib põhimõtteliselt rakendamiseks vabariigi eesti õppekeeleaga abikoolides, abikooli IV klassi programm aga vajaks vastavat täiendamist.

Kontrollkatsed võimaldasid peale selle välja selgitada ka laste suulises ja kirjalikus kõnes säilinud puudused, s.t. võimaldasid määrata edaspidise töö suuna käänamise osas V klassis.

I ja II katse tulemuste analüüs võimaldas teha järeldusi ka õpetamise tulemustest õpilaste kohta: 17 õpilasest, kellel I katse andmete põhjal esines märgatavaid puudusi käändevormide mõistmisel ja kasutamisel, võib olulist arengut tähendada 14 (3 õpilase tulemused paranesid suhteliselt vähe, mis on seletatava nende vaimse alaarengu raske astmega).

Kokkuvõtteks võib öelda, et spetsiaalse õpetamisega on võimalik oluliselt ületada abikooli õpilastele omast agrammatismi.

РЕЗЮМЕ

Целью данной дипломной работы был выявление аграмматизма в речи учащихся вспомогательной школы (4-8. классы) и разработка методики (а также системы упражнений) для пропедевтики склонения в 4. классе.

Анализ ученических сочинений и результатов других заданий дал возможность определить основные недостатки грамматического (и лексического) оформления речи учащимися. Выяснилось, что учащиеся владеют активно ограниченным количеством падежных форм, не употребляют словоформ во многих синтаксических функциях, ошибаются при изменении слов с чередованием в основах слова, не различают формально-грамматических вопросов и.т.к.

Анализ литературы и выявление конкретных недостатков в речи учащихся позволили определить цели и задачи обучающего эксперимента, который был проведен с ноября до марта месяца в 4. классе Гартуской 14. восьмилетней (вспомогательной) школы.

Результаты контрольного эксперимента показали, что обучением, направленным на всестороннее изучение лексико-грамматического значения словоформ и словосочетаний, можно в значительной степени преодолеть свойственный учащимся вспомогательной школы аграмматизм.

Из материалов обучения была составлена "рабочая тетрадь" (сборник упражнений), а также были предъявлены дополнения к программе 4. кл. вспомогательной школы.

L i s a 1

HARJUTUSTIK KÄANAMISE KÄSITLEMISEKS

ABIKOOLI IV KLASSIS.

ESIMEID (OLENDEID) NIMETAMISE SÕNAGA .

Kas sõna ja ese on üks ja sama ?

1. a) Mis see on ? Kes see on ?

ese (olend)	sõna
õun	õun
plüats	
poiss	
kala	
porjand	
vaas	

b) Ühenda joonega eseme (olendi) pilt ja vastav sõna .

kell	karu
lamp	aken
auto	raamat
karu	kell
aken	sigat
sigat	lamp
raamat	kuusk
kuusk	auto

4. A. Leia, missugustest osadest koosneb

ese		kirjutatud sõna
maja	katus, aknad, uks, korsten, trepp	tähed: M, A, J, A, silbid: MA-JA
raamat		
kell		
ämbler		
pees		

B. Missugustest osadest koosneb hääldatud sõna ?

5. Loetle nende esemete (olendite) osad !

mantel
kell
kelk
kirjutuslaud
kapp
koer
raamat
jalgratas

6. A. Kirjuta lunka vajalik sulghäälik (g, b, d, k, p, t, kk, pp, tt)

B. Missugustel esemetel (olenditel) on järgmised osad?

fundament, sein..., ka...us, kors...en,
põrand, la...i, u...s, akna... ,
juure..., tüvi, võsa, o...sad,
tiiva..., jala..., sule..., no...,

C. Miesugused kaks osa kuuluvad alati nimetatud esemele (olendile)? Jooni need nimetused!

Näiteks:

tuba - seinad, põrand, tolmulapp, võti, künnal

inimene - hambad, keha, kepp, kingad, pea

koer - kuut, kett, kaelarihm, jalad, nina

maja - kelder, seinad, krohv, trepp, tuba

linn - autod, majad, rahvamurd, tänavad, autobuss

elevant - loomaaed, tsirkus, kõrvad, lent, taltsutaja

7. Kirjuta sõnad, millele on

lühike A,,,

pikk P,,,

ülipikk L,,,

lühike N,,,

ülipikk K,,,

8. A. Kuidas võib muuta

Eset (olendit)		Sõna (kasuta lõppe)
laud	Värvida, lakkida. Sahklit välja võtta	LAUD -lauale, laualni,ta
üks	l,ta,le,st,
kepp	ga,ta,le,st,
rott	le,ks,st,lt,
luuk	s,ta,le,lt

B. Use võib muutuda

Sõna jääb samaks

terve taal

tool

katmise taal

tool

lille

murduvad lill

uus taldrü

katmise taldrü

nett

katmise kett

C. Jälgi, kas muutub ese "laud" või sõna "laud"!

Pane raamat lauale! Võta raamat laualt!

Mitu eset on laual? Mis on laua all !

Kelle lauas on auk? Lapsed tõusid lauast vaikselt.

Pea meeles ! ESE JA SÕNA EI OLE ÜKS JA SAMA .

- 1. Mida võib teha esemega?
- 2. Mida võib teha sõnaga ?
- 3. Kuidas võib muuta sõna?

9. Leia eseme (olendi) nimetus. Vali sõnadest numbrite järgi tähed ruutudesse. Õige valik annab huvitava lasteraamatu pealkirja.

kell	kääri	kita	kital	
maja	kala	kall	kari	kari

10. A. Pühmita esemete nimetused teemade järgi!

B. Täienda iga rühma kolme sõnaga !
 aer, piim, auto, müüja, kala, puud, paat, maja, riulid, ostjad, õng, kalur, kino, toidukaubad, heik.

KALAL KAUPLUSES TÄNAVAL

ESIMEHE (OLENDITE) OMADUSI VÄLJENDAVAD SÕNAGA.

11. Kirjuta lünka g, k, või kk.

Mis see on? Kes see on ?

- punane, ma...us, mahla...as?
- teras, o...aline ?
- läbipaistev, vedel, maitsetu?
- val...e, õhu...e, sile?
- punane, lehviv ?
- val...e, kohev, külm
- pehme, karvane, must

12. A. Võrdle maju! Kirjuta nende omadust väljendavaid sõnu!

kõrge woodus maja

madal maja

Võrdle poisse! Missugused sõnad iseloomustavad poisse?

piim sali poiss

viljakas poiss

See poiss on

See poiss on

See on poiss

See onpoiss

Võrdle raamatuid. Kirjuta nende omadust väljendavaid sõnu !

raamat

shuke raamat

B. Vaatle oma pinginasbrit ! Nimeta omadusi!

Pea meeles! Sõnaga nimetame esemeid (olendeid) ja väljendavate esemete (olendite)

13. Ütle lühemalt ! Lõpeta laused!

- A. Laps on hoolas. Hoolas laps
- Hiireke on väle. Väle hiireke
- Lumi on valge
- Kuusk on roheline.
- Maantee on porine.
- Taevas on pilvine.
- Maja on valge.

- B. Põrand on värvitud. Värvitud põrand
- Püksid on viigitud.
- Maja on valgendatud.
- Aed on lagunenu
- Klaas on purunenud.
- Hein on lõhnav.
- Vesi on karastav.

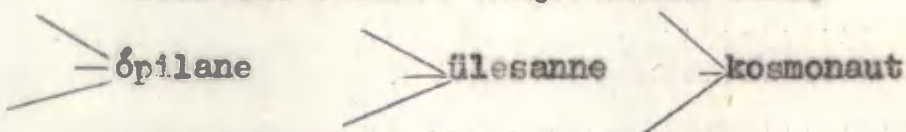
C. Täida tabel !

sõnaühend	omadust väljendav sõna	eseme(olendi) nimetus
hoolas õpilane	hoolas	õpilane
porine tänav		
vaprad sõdurid		
karastav vesi		
kuum ahi		
arg jänes		
armas ema		

14. Sobita sõnapaarid !

poisiklutt	töökas
mõisnik	saamatu
sulane	nutikas
kosmonaut	juhuslik
kaevur	õel
kalaõnn	osav

15. A. Leia esemete(olendite) nimetuste juurde sobivaid omadust väljendavaid sõnu.

B. Leia omadust väljendavate sõnade juurde sobivaid esemete (olendite) nimetusi.

kõrge
viisakas
pikk
värviline
tark
kuri
kaval
õel
tähelepanelik
lõplik

16. A. Vali lünkadesse sobiv sõna sulgudest!
Sügisel on ilmad/tuul rebib
puudeltlehti ja puistab neid
maale. Varsti on kõik lehtpuud.....
Enamasti on päevad ikka Harva näeme
.....ilma. Hilissügisel muutuvad päevad
..... Lõpuks katub maadlumi.
(külmunud, närbunud, tuulised, raagus, kõle,
jahedad, külmemaks, kohev, sooja)

B. Kriipsuta ülejäänud esemete nimetused!

17. Sobita ja järjestä sõnapaarid teema järgi.

Koosta jutuke !

M a t k a l

pakitud	tee
põlluvaheline	matk
kahepäevane	hommik
suvine	meeleolu
reibas	seljakotid
sportlikud	plats
kosutav	mängud
tuulevaikne	uni
sirge	mälestused
head	telgirivi

TEGEVUST (OLUKIIST) VÄLJENDATAKSE SAMUTI SÕNAGA.

18. Täida tabel !

<u>kes?</u>	<u>mida teeb?</u>
kingsepp	toksib
müüja	
koahoosnik	
kokk	
krohviija	
maaleri	
kunstnik	

19. Kes ?

.....ammub
.....haugub
.....kaagutab
.....määgib
.....näub
.....rõhib
.....hirmub
.....naerab

20. Täida tabel !

	kes?	mida teeb? mida teevad?
poised jookuvad	poisid	jooksevad
üldruu kirjutas		
poisid hüppab		
poisid naerab		
ema ja isa kaevavad		

21. Ühenda joonega tegijat ja tegevust väljendavad sõnad!

tibud	suitsetab
Ain	langevad
korsten	kannavad
lumehelbed	väsitate
Teie	kiirustab
lapsed	siutsuvad

22. Leia tegevust väljendavaid sõnu!

- lapsed,,,
- kaevur,,,
- õmbleja,,,
- sepp,,,
- õpilane,,,

23. Sobita tegijat ja tegevust väljendavad sõnad küsimustega!

meie (me)	mida teem?	seisame
mina (ma)	mida tehi?	kuulsite
tema (ta)	mida teeme?	laulan
teie (te)	mida teid te?	kõndis
sina (sa)	mida tegid?	püübis
nemad (nad)	mida teete?	kallasid
teie (te)	mida teeb?	väsitate
tema (ta)	mida teevad?	sõitsime
nemad (nad)	mida tegime?	istusid
meie (me)	mida tegid?	tantsivad
sina (sa)	mida tein?	õpid
mina (ma)	mida teed?	kustutasin

24. A. Kirjuta lünka vajalik sulghäälik
(g, b, d, k, p, t, kk, pp, tt)

B. Rühmita tähenduselt sarnased sõnad !

rää...ima, äi...ama, töö...ama, mui...ama,
ru...ama, ju...ustama, viru...ama, muhelema,
itsi...ama, kiirus...ama, lehmima,
ves...lema, vemmeldama, sammuma, sele...ama,
kihhis...ama,

minema naerma lööma kõnelema

25. Rühmita sõnad tabelisse !

poiss karastab, karastav vesi, käsib, tähele-
panelik, siga songib, hulkuv koer, hulguvad,
tantsiv kaunitar, haige laps, jonnakas haige,
jonnib, voolav, voolab, rohis

missugune?	kos, mis?	Mida teeb?(mida teevad?) mida teigi?(mida teigid?)
------------	-----------	---

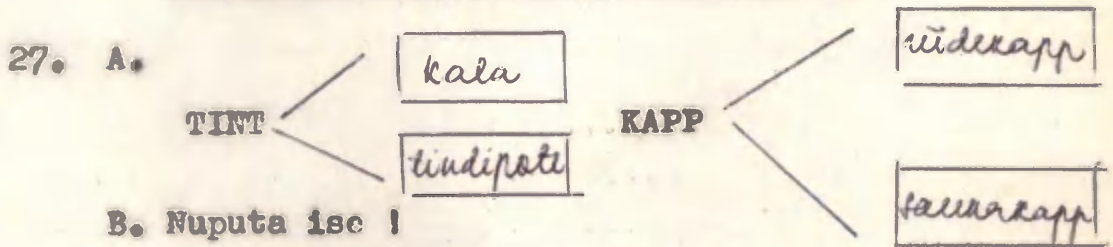
261 Täida tabel !

Omadust väljendav sõna	Küsimus	Tegijat väljendav sõna	Küsimus	Tegevust väljendav sõna	Küsimus
virgad	missugused?	õpilased	kes?	töötavad	mida teevad?
tugev		kacvur		laulab	
punane		pakane			
asjalik		sulane		sõidab	
kuum		supp		noomivad	
pikk		harjutus		sikutab	

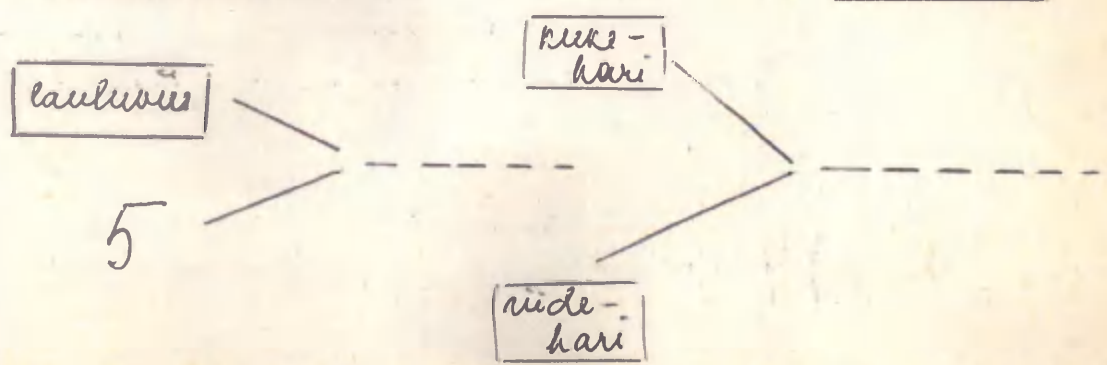
Pea meeles !

Sõnaga nimetame esemeid ja väljendame nende omadusi ning tegevusi.

ÜKS SÕNA TÄHISTAB IRINEVAID ESEMIID.

B. Nuputa ise !

28. Seleta, millest või kellest on juttu !

Pannil praeti tinti. Kurk on punane. Sokk söi rohtu. Luud on katki. Kes seal kukub? See viis on imelik. Pikk laud asetseb nurgas. Kapp on katki.

29. Selgita joonitud sõnade erinevus tähenduses !

Pimedal ööl on pimedal ja nägijal ühtviisi raske teed leida. Tädi pakkus meile kohe kuuma teed. Mis sa noaga teed? Kus suitsu, seal tuld. Sellel seal on vist kõht tühi. Kui jõudsime sadama lähedale, hakkas vihma sadama.

30. Moodusta sõnaühend, mis selgitab antud sõna erinevaid tähendusi.

- viis(3) lauluviis, number viis, ta viis
- luud (2)
- kuus (2)
- tuli (2)
- laud (3)
- puuri(3)
- vali (2)
- kukub (2)
- kapp (2)
- sokk (2)
- õel (2)
- vara (2)

Pea meeles !

Ühel sõnal võib ollatähtsust.

12

**ÜHTE JA SAMA KSET, OMADUST, TEGEVUST SAAB
VÄLJENDADA ERINEVATE SÕNADEGA.**

31. A. Kirjuta lünka l, r, s, või ll, rr, ss.

B. Loe laused. Otsusta, mitmest kassist on juttu !

K a s s i p o e g

Ma...el on väike ka...ike. Ka... on ü...eni ha...i-
kirju, ainult käpad ja sabaots on lumiva...ged.

Ma...e kii...u on väga va...atu ja mängib meelsasti
lõngake...aga. Kui kii...uke vä...ib, poeb ta

Ma...ele sü...e ja lööb taa nu...u.

C. Leia kõik sõnad, mille a nimetatakse kaasi
jutukeses.

.....
.....

32. Nimeta teisiti !

jünes-jänku, pikk-kõrv, haavikuemand, argpüks
rebane -

hant -

karu -

koer -

33. Ütle teisiti !

hoone -

lõõritab

usin -

peal -

hõõpleb -

kodujünes -

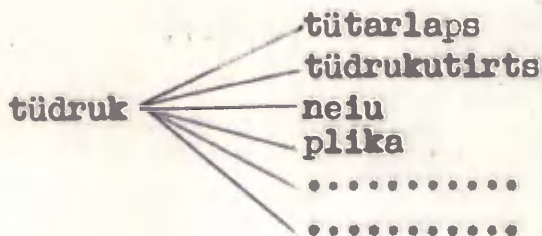
koerustükk -

voimlemissaal -

34. Ühenda sama tähendusega sõnad !

pang	ämber
kiire	aeglane
voodi	säng
kõneleb	räägib
tare	mesipuu
ilus	kaunis

35. Missuguste erinevate sõnadega nimetatakse tüdrukut?

B. Leia lausesse A. osast sobiv sõnal

Seeon meie klassi kõige parem võimleja. Liivakasti ümber mängis mitu väikest Poisid kutsuvad mõnikord Mallet Kaheksanda klassi tüdrukud on juba nägusad

Pea meeles !

Üht ja sama eset (olendit), omadust, tegevust saame väljendadasõnaga.

MITUT ESET NIMETAME ÜHI JA SAMA SÕNAGA.

36. Nimeta neid esemeid ühe ja sama sõnaga !

alamp	siinalamp	pörandalamp	taskulamp	laelamp	takelamp
õõgipapp	silmapapp	raamatupapp	õõpapp	riidepapp	kuuetipapp
alukell	käekell	laenukell	lühikell	keelikell	seinaaegikell
raas	vaas	vaas	vaas	vaas	vaas

37. Jooniste kõiki kolm !

puu
kleit
kott
tass
maja
riiul

38. Nimeta liike !

lambid: laualamp, seinalamp, taskulamp, põrandalamp
kapid:
kotid:
kellad:

39. Täida tabel!

kelle ? mille ?	mis ?
laua, koera, kapi, inimese, lambi, kure	jalg
.....	nina
.....	sahtel
.....	õpik
.....	kindad
.....	uks

40. Vali saljadest sobiv sõna ja muuda vastavalt küsimusele.

- (mille).....jalal oli tükk küljest ära.
- (mille?),...muuseumis vaadati (kelle?),...õpikuid.
- Tagasta (mille?)raamat õigeaegselt.
- Vanasti magasid õpilased (mille?).....porandal.
- Sule (mille?)uks vaiksel!
- Võta (mille?)sahtlist uus raamat!
- (Kelle?)nina oli punane.
(näärivana, kapp, klassituba, tuba, kool, esivanemad, laud, raamatukogu).

Pea meeles! Ühe sõnaga võime nimetada erinevaid esemeid. Ühe sõnaga võime nimetada mitut eset. Üht eset (olendit), omadust, tegevust võime väljendada erinevate sõnadega.

VII. SÕNA JA KÜSIMUS .

Kõik sõnad on lausos omavahel seotud. Iga sõna kohta saame esitada küsimuse.

kes ? mida teeb? mida ?
Poiss kaevab maad.
mida tegin? millal? keda ?
Kohtasin tänaval Peetrit.

41. Rühmata sõnad tabelisse küsimuse järgi!

vaasist, riulilt, lauani, lampi, tüdraku, tänavalt,
laevast, kapi, saareni, aknast, õpikut, paadi, emani,
jõest, lillelt, kukke, tädist, majani, kabet, vihiku.

kelle? mille?	keda? mida?	kellest? millest?	kellelt? millelt?	kelleni? milleni?

Kontrolli! Igas tulbas on neli sõna.

42. Leia sõnu, mis vastavad küsimustele!

kes?,,,

mida teeb?,,,

missugune?,,,

millega?,,,

milleni?,,,

keda?,,,

kus?,,,

kuhu?,,,

kust?,,,

43. Täida tabel!

keet mis?	kellesse? millesse?	kellele? millele?	kellest? millega?	kellele? millega?
raamat	raamatusse isasse	raamatule katile	raamatuta aknata	raamatuga

44. Kolita kirjimeis sõna kohta !

A. Jätka!

pliiatseiga	missugune?
tutli	kallest?
laulio	milllega?	pliiatseiga
kaksoot	milleni?
lopani	mida teigi?
vaetrii	missugune?
suvi	millist?
panona	mida teeb?
jutustob	millist?

B. Kolita kirjimeis sõna kohta !

- latilaved
- east
- nakata
- tuppe
- noelikas
- oies
- õpota, jata

45. Kolita kirjimeis jooalitud sõnele!

Horri vanaisa .

kes? mida teeb? millist? kas?

Horri vanaisa töötab fabrikas. Ta on tubli
õpilane. Võidupühail kalastabid ploncorid vanaisa.
 Nad töid tolla lilli. Sõnad võitles vanaisa riideid.
Ta aitas parustada vaevlast. Lapsed armastavad
vanista vanaisa jette sõnast. Sõda ei tohi enam
tanagi koruda!

46. Aseta lünka õige sõnavorm !

Antsule kingiti sünnipäevaks ilus (mis?)
 (mille?)selg oli pruunist nahast.
 Kaaned olid (millel?)rohelisted.
 (milles?)oli palju jutte ja pilte.
 Seda (mida?)hoidis Ants hoolega. Ta
 pani (millele?)kohe paberi ümber.
 Ta kirjutas ka (millesse?)oma nime.
 Ükskord läks Ants kingitud (millega?)
 naabri poole. Sinna jõudis ta aga (milleta?)
, sest Ants oli teel (mille?)
kaotanud.
 (raamatu, raamatus, raamatul, raamatut, raamat,
 raamatule, raamatuga, raamatusse, raamatuta).

TEGIJAT VÄLJENDAV SÕNA(AIUS) JA TEGEVUST
VÄLJENDAV SÕNA (ÕELDIS)!

Tegevust väljendav sõna (õeldis).

47. Täienda tegevust väljendavate sõnadega(õeldistega)!

Koer haugub, jookseb, uriseb,
 Lennuk lendab,
 Vesi voolab ,
 Isa töötab ,
 Käsitööringis lapsed
 Supp
 Mina

48. A. Kirjuta lünka g, b, d, k, p, t, või kk, pp, tt!

B. Jooni tegevust väljendavad sõnad(õeldised)
 2 joonega!

Mart jookseb. Maie ma...as. Nad män...ivad.
 Me laulsime. Isa hõövel...as. Sa tem...utad.
 Pilt ri...u.... Töö kii...ab te...ijat. Amet
 harju...ab meis...riks. Kaks näi...avad tul...,
 neli teeva... ase..., üks hei...ab ma...ama.
 Kui...as lü...ad, nõnda lähe...! õhtu tule...
 õnnega, Hommik tule... hoole...a!

C. Kirjuta harjutuse A osast öeldised üksteise alla ja esita küsimus!

jookseb - mida teeb?

49. A. Kirjuta lünka vajalik sulghäälik (g,b,d,k,p,t, kk,pp,tt)

B. Jooni öeldised 2 joonega!

Juba tei... päeva saja... külma sü...isvihma.

Tuul puskle... hoonete kallal. Rääs...a...

soliseva.... öösel ja päeval. Me...sas ra...sib

tuul viimase... koltunud lehe..., kaasik nõreta...

piiskades... Kui öösel kõi... ma...ava...

kiunu... tuul kors...nas.

50. Jooni öeldised! Kirjuta sulgudesse öeldiste arv lauses!

1. Koolis me loeme, kirjutame, laulame ja joonistame ().

2. Sulev, Alo ja Rein mängivad palli. ()

3. Öösiti ulub ja lõotsub tuul korstnas ()

4. Tüürimees keeras rooli ning laev pöördus itta ().

5. Mas istusin toas, kui Pille tuli ().

6. Isa luges ajalehest, et rakett lendas Kuule.()

B. Rimeta, mitmest tegevusest on juttu igas lauses!

51. Leia sobiv sõna !

Mees metsa. Ta maja ja tõrvas

katuse ära. Harakas.....katusele. Saba

j.....tõrvasse kinni. Harakassaba

lahti, nokk kinni. noka

lahti, sabakinni. Nii ta seal

praegugi.

(ehitas, jäi, istub, läks, tõmbas, lendas)

52. Mõtle lünka sobiv sõnais !

Metsas .

Lapsedmetsa. Varstimets nende naerust. Nadüle kraavi jaüksteist taga ajama. Juba ÜlleSirjet. NüüdSirje teisi taga ajama. Akki komistas Urmas ja Tanatuke aega maas jasüüs püsti. Mõne aja pärastlapsed koju minema.

Pea meeles !

1. Tegevust väljendavat sõna lauses nimetatakse
2. Oeldis vastab küsimustele

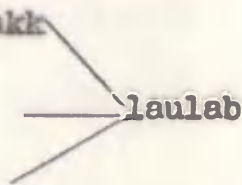
Tegijat väljendav sõna (alus).

53. Kirjuta tegijat väljendav sõna (alus)!

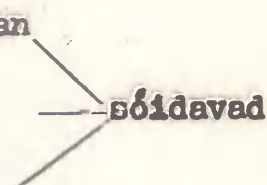
1.magab talveund
2.laulab hommikul
3.püüab hiiri
4.övalvab maja
5.elab vees
6.krooksub
7.muneb
8.kukub .

54. Täienda tegijat väljendavate sõnadega !

A. kukk

Uno ja Jaan

- B. Puuviljaaias kasvavad õunad,.....,.....,.....
- Juurviljaaias kasvavad peedid,.....,.....,.....
- Ilusajas õitsevad tulbid,.....,,
- Metsas elavad

C. Jooni õeldised ellmises harjutuses !

55. A. Kirjuta lünka õige sõnalõpp !

B. Jooni alused !

C. Kirjuta aluse kohale küsimus !

Üks alus	Mitu alust
Marju istu....esimeses pingis	Marju ja Elo istu.... esimeses pingis.
Mina suusatasi... kolm kilomeetrit.	Mina, Einar ja Üllo suusatasi... kolm kilomeetrit.
Kass otsusta.... kodust põgeneda	Kass, kcer ja kukk otsustasi... kodust põgeneda.
Täna tööta.... ehitusel maalrid	Ehitusel tööta... müürsepad, puusepad, krohvijad, maalrid ja elektrikud.
Maja ees kasva... ilus kuusk.	Maja ümber kasva.... kased, pihlakad ja sirelid.

56. Täida lünk !

Võistlustel.

Staadionil toimuvad/ootavad
 kärsitult. Peagistardivad. Varsti rebib
 end ette/.....ergutavad teda
 hüüetega.jälgivad tähelepanelikult.
 Innäe,võidakki.õnnitlevad
 võitjat. Ka teiste aladesaavad diplomid.
on lõppenud.

(kohtunikud, kaasõpilased, pealtvaatajad, Toomas,
 võistlejad, spordivõistlused, võitjad).

57. Täida lüngad !

1.loeme, agakirjutavad.
2.kuulsin, et.....sõidavad täna ära.
3.kiirustab, sestootate teda.

Pea meeles !

1. Tegijat väljendavat sõna lauses nimetatakse.....
2. Alus vastab küsimustele

98. Sobita sõnad !

Ain ja Jüri	suusatame
nad	laulan
pe	hüplevad
te	käratses
sa	arvate
ta	lubad
nad	avab
Anne	keedavad
ma	vaidlesid

59. A. Kirjuta lünka g, b, d, k, p, t, või kk, pp, tt !

B. Jooni alus 1 joonega ja õeldis 2 joonega !

Sovhoosirahvas lähe... põllule. Ka õpilased
 abistava... sovhoosi. Na... korjava... mahaku...u-
 nud viljapäi... Päi...e pais...a... ja silma-
 piiril värele... soe õhk. Femal lii...ub ühtlase
 mürinaga võimas kom...ain.

60. Leia alus ja õeldis ! Jooni need, täida tabeli

Lausea	Alus	Küsimus	Õeldis	Küsimus
1. Juta ja Jaak sõitsid onu poole.	Juta Jaak	kes? kes?	sõitsid	mida tegid?
2. Nad ostsid kaks piletit.				
3. Siie jalutasid lapsed jaama ees.				

4. Bussid sõitjatega tulid ja läksid.
 5. Versti saabus ka nende buss.
 6. Lapsed aitasid üht vanakest bussi astuda.
 7. Vanake tänas ja istus oma kohale.
 8. Toredesti kulges laste sõit.
 9. Sihtkohas ootas lapsi onu.
-
61. Jooni alus ja õeldis ! Ühenda joontega !
- Mikk tuli Jaagule külla.
- Jaak rõõmustas Miku küllatuleku üle.
- Õunad mängisid poisid ehitamist.
- Jaak vedas kalluriga kive.
- Mäng kulges toredasti.
-
62. A. Kriipsuta sulgudes valesti kirjutatud sõna !
- B. Jooni alus ja õeldis, ühenda nooltega !
- Lapsed matkavad. Tiiu kannab kõvera otsaga (kepi, keppi). Juku (võtab, võttab) (seljakoti, seljakotti) seljast. Ta paneb mütsi (seljakoti, seljakotti).
- Reet kannab (koti, kotti) õlal.
- Tee ääres kasvavad (lepad, lepped). (Lepiku, leppiku) ääres õitsevad sinililled.

63. Jütka !

Savi nõõdas (kaidas?) kasulikult, lõbusalt.....
 Ilmad olid (missugused?) paikesepaistelised,.....
 Puhkuse ajal käisime (kus?)
 Lõbusalt veedetud suve meenutasime (millal?)

64. Laienda lauset !

Muitlejad esitasid (kus?).....(mille?)
 (kellele?)
 Anne võtab (mille?)(kust?).....
 (miks?)
 Õpetaja kiidab (keda?)(mille eest?)

 Jaan jutustab (kui?).....(kellele?).....
 (millest?).....

65. Täida lüngad !

Ena abistasmas.

Lapsed tulid (kust?).....Ena keetis(kus?)
(mida?)...../(kelle?)
 kohakesed olid (missugused?).....Lapsed
 rattasid (kellele?)appi. Juri lõhkuo
 (kus?)(mida?)..... ja tassis
 need (kuhu?)..... Leida kooris (mida?)
Ena praadis (mida?).....
 rüüst katsid lapsed(mille?)
 (millal?)pesid nad (mis?)
 ja panid need (kuhu?).....

66. Igas lauses püüab sõna, liise see !

Niimoodi ja ütleski. Heino ja töötavad palaviku-
 liselt. Saavad pingil puhkajailt teeri. Raat
 täiesti sõidukõlbmatuks. Selle põhjalaudades
 suur euk. Jüri põsed voolgi.

67. Laienda lauseid !

-poiss saeb
- Ants püüab
- kardin ripub
- pakane paugub

68. Jooni alus ja öeldis ! Ühenda nooltega !
Kati lahendas ülesannet.

Urmas jooksis õue.

Kuri koer haukus aias.

Aili ei tulnud koondusele.

Puuvill kasvab kaugel Kasahstanis.

Võimas kombain kogub puuvillatupsusid.

69. Ühenda alus ja öeldis nooltega! Täpsusta alust ja
öeldist vastavalt küsimustele !

- (kelle?)^{minu}.....vend pesi (mida?)^{nõnsid}.....
- (missugune?)poiss pühkis (mida?).....
- (missugune?)tüdruk mängib (mida?).....
- (missugused?).....koolid ootavad (keda?).....

70. Ühenda alus ja öeldis nooltega! Leia lausesse iga
küsimuse alla 4 sobivat sõna!

1. missugune?	kes?	mida teeb?	kus?
pikakarvaline	koer	haugub	õues
nõsurinaline			kuudis
must			maja taga
kuri			kuuri ees

2. Kelle?			mida?
.....	ema	koob

3. missugune? kus !
 hiir krébistas

4. missugune ? kus ?
 _____ tuul ulub _____

5. millal? kus? mida ?
 Lapsed mängivad _____

71. A. Kirjuta lünka vajalik sulghäälik (g,k,kk, b,p,pp, d,t,tt)-
- B. Jooni alus ja öeldis, märgi sõnade seosed nooltega!
1. Kõva pa...ane lase... aistei...as püüsi.
 2. Väi...e poiss män...ib palli.
 3. Ihmunud konnad hü...asid ve...e.
 4. Tu...ev tuul re...ib puudelt leh...i.
 5. La...sed män...ivad par...is pei...ust.
 6. Bas...erkosli nu...utea...er esi...as näi...endi.

72. Laienda lauseid !

- 1.sportlane jookseb
- 2. Iill õitseb
- 3.matkajad rändavad
- 4.papagoid käratsesid.....

TEGEVIST TÄPSUSTAV SÕNA.

73. A. Selgita, mille poolist erineb värvimine.

B. Jooni alus ja öeldis, ühenda kokkukuuluvad sõnad nooltega!

- 1. Anne värvib joonistust.
- 2. Ain värvib aeda.
- 3. Maaler värvib seina.
- 4. Kaja värvib pilti.
- 5. Isa värvib katust.

74. A. Jooni öeldis, ühenda noolega seda täpsustav sõna!

B. Kirjuta tegevast täpsustavale sõnale süsinus!
mida?

Ain ja Rein meisterdavad riialit.

Vanaema koob kampsunit.

Ants pühib põrandat.

Pioneerid süütavad lõket.

Reet kastab lilli.

Õpilased kirjutavad kirjandit.

75. Täpsusta tegevust väljendavat sõna !

kaevab(mida?) ← auku

kuulab (mida?) ← raadiot

õnitleb(mida?) ←

õpetavad (keda?) ←

B. Leia sobivaid sobivaid tegevust väljendavaid sõnu!

pühivad
— pörandat

lehitsees
— raamatut

joonistas
— pilti

— riialit

76. Sobita !

kullasepp	ehitab korstnat
lukksepp	valab sõrmeleid
laudsepp	remondib autot
kingsepp	parandab pliiti
pottsepp	toob jalatseid
müürsepp	valmistab mööblit

77. Lõpeta laused !

- Ranstiringis joonistasime(mida?)
- Lapsed mängivad õues (mida?)
- Pimesikk tabab (keda?)
- Sügisel saame ainult (mida?)
- Aivo ja Kalju vaatavad (mida?)
(keda?)
- Nad kirjutavad ümber (mida?)

B. Missuguseid sõnu sa täpsustasid?

78. Kriipsuta sõnad, mis ei sobi tegevast väljendava sõnaga!

- kirjutab - luuletust, raamatut, pliiatsit, kirjandit
- koolan - raadiot, peeglit, laulu, muusikat
- näeb - und, muusikat, sõpra, merd
- loeme - raamatut, ajalohet, paberit, teadet
- võtab - sulopead, kotti naist, maja
- ostan - kino, kleiti, vihikut, joonlauda
- saadan - sõpra, jõge, kirja, laulu
- valmistab - rõõmu, üllatust, kirja, toitu
- kirjutab ümber - joonlauda, harjutust, paberit, raamatut.

TEGEVUS ON LÕPETATUD VÕI TEGEVUS JÄTKUB.

<p>79. P.1 <u>ei tikkimas</u> / Anne tikkis linikat. <u>ei lahendama</u> Üle lahendas ülesannet. <u>koristavad</u> Lapsed koristasid tuba. <u>ema ostmas</u> ema ostis leiba.</p>	<p>P.1 <u>on tikkunud</u> / Anne tikkis liniku. <u>ei lahendunud</u> Üle lahendas ülesande. <u>ei koristatud</u> Lapsed koristasid toa. <u>ei ostnud</u> ema ostis leiva.</p>
---	---

- 1. Võrdle pildipaare !
- 2. Võrdle lauseid !
- 3. Misugune sõna annab lausetele tähendusliku erinevuse ?

- 30. A. Jooni alus ja õeldis !
- B. Kirjuta joonitud sõnale küsimus !

Homme me koristame kooli keldrit. Homme me koristame kooli keldri. Järgmisel nädalal muretseb isa kütet. Järgmisel nädalal muretseb isa kätte. Ülehomme joonistame kunstiringis näärrikaardi. Ülehomme joonistame kunstiringis näärrikaarti.

Pea meeles !

- 1. Kui tegevus jätkub, vaatab tegevust täpsustav sõna küsimusele
- 2. Kui tegevus on lõpetatud või kindlasti lõpetatakse, vastab tegevust täpsustav sõna küsimusele

- 31. Lõpeta lause sõnaga, mis vastab küsimusele keda? või mida?

Müürsepp ladus,.....Teetööline sillutas,..... Ombleja ombleb homme,..... Õpetaja õpetas,..... Emma ja Aili keedavad pühapäeval,..... Kalur püüdis,.....

- 32. Vali sulgudest lünga sõnavorm, mis näitab, et tegevus on lõpetatud !

Värvisime ,, ,, ,, ,,,.....rohelisteks.,..... hoidmiseks sobib klaaskorgiga pudel. Jünes tegi,.....ja kadus puu taha. Viisime,.....ja,.....kuuri. Keiskasime,.....Lugesime läbi huvitava..... (hüpe, hüppe, lipa, lippu, kuubi, kuupi, jutu, juttu, hape, happe, vaadi, vaati, koti, kotti).

33. Täida tabel !

	Tegevus on (mille?)	Tegevus on(mida?)
1. Sepp parandab (vanker)	vankri	vankrit
2. Kevadol valmistavad linnud (pesa)		
3. Ostsime (ümbrik) ja (mark)		
4. Tädi tõi (tort).		
5. Enne ostis (kittel).		
6. Enne avas (aken).		

34. Kirjuta lünka sõnavorm, mis näitab, et tegevus on lõpetatud!

Kõnõsime (paak)vett täis. Aitasin (taat) sauna . Kass tõi (sõak)poegadele. Aitan homme Anul (pakk)jaama viia. Isa pani (aratas)kuuri. Kingsepp parandab homme (king).....

35. Kirjuta lünka sõnad sobivas vormis! Põhjenda !

Kui ema koju tuli, harjasin oma (mantel)Nelle triikis juba õhtul oma (põll)....., (plaus)....., (soelik)....., (rätik).....ja (patsipael) Ain pesi koogis (pott)....., (haldrik).....ja (nuga)..... . Vahetunnil pakustas Arno (taavel), Aune tõi (kriit), Sirjo aga asetask vaasi (nelk)..... Kalju värvis juba ühne (aed) , Homme tahab kogu (aed)ära värvida. Pesin (näga)..... puhtaks.

36. Väljenda sõnaühendiga lõpetatud tegevust !

- kündis ...^{polli}.....
- hüppas üle
- ostis
- saadab välja
- võttis
- värvis
- valmistas

- 87. A. Kriipsuta sõnavormid, mis näitavad, et tegevus on lõpetatud !
 - kirjutas - kirjandit, harjutust, jutu, luuletust.
 - värvis - pilti, aia, põrandat, särki.
 - ostis - leiba, raamatut, kleiti, kingituse.
 - õmbles - ülikonna, kitlit, nätikut, seelikut.
 - keetis - suppi, tee, magustoitu, putru.

- B. Kriipsuta sõnavormid, mis näitavad, et tegevus jätkub !
 - Kudas - kampsuni, soki, kleiti, vaiba.
 - luges läbi - juttu, raamatu, luuletuse, kirjandi.
 - pesi - põranda, taldrikut, kardina, särki.
 - joonistas - pildi, kaardi, jänest, laua.
 - küpsetas - tordi, koogi, piruka, vahvliit.

SÕNA ALVORM !

Sõna on nagu puu. Puu hakkab kasvama seemnest, sõna muutevormid algvormist.

Vastates küsimusele - kes see on ? (mis see on ?) - kasutama sõnu algvormis.

Näiteks (see on) puu, kirves, muna, kukk, tuvi, kivi.

- 88. Rühmita algvormis sõnad küsimuste kes? mis? järgi !
 - kapp, tuvi, laps, taldrik, õpik, sall, ahv, kell, nukk, koer, kass, pliit, sullepea, leevike, siil, maja, poies, kutsikas, pluus, vasikas.

Tea meeles ! järaste sõnade algvorm !

- puder, kohv, taldrik, palitu, osuti, käterätik, kiik, nakk, pluus, lusikas, kasukas, pliit.

- 89. Jooni algvormis sõnad !
 - päike, kevad, jõed, meri, võlukepi, soojus, inimesele, lind, parkide, talv, mari, kobara, metsas, palitu, pliidi, turba, käärid, püksid.

- 90. Leia lausetes sõnad, mis vastavad küsimusele kee? või mis?.

Väljas paukas pakane. Jää kattis veekogusid. Lumevaip kattis maad. Vahel puhus kõle põnjataul ja mõllas tuisk. Külmal ajal koputas tihane aknale. Linnuke tundis nälga. Ka jänes, metskits ja põder vajasis inimeste abi.

91. Kirjuta algvorm !

majani -	lauas -
tahvliit -	aknaat -
toolil -	autosso -
kuuselt -	jöest -
oksele -	seebi -
peast -	kappi -

maed -	vabrikutoo -
sood -	sadamasse -
inimesod -	kaupu -
põldadelt -	naabritega -
rongides -	tööpäevad -
töoga -	lauluga -

92. Kirjuta lünka sõna algvormist puuduv täht või puuduvad tähed !

Fud... podises pliidil. Tassides auras koh...
 Vii taldr.... ja lusi... kööki! Kasu.... ja pali...
 on üleriided, Minu pintsak ja pluu... on ema
 õmmeldud. Nagu köögikaalude osu... näitas, kaalus
 minu püütud anven kaussada grammi. Kii... on
 maja tage. Öht... on käes, vii nüüd nu... magama!

93. Kirjuta lünka - k või kas !

Tceest paremal valendas kassi..., vasakul mustas
 tihe kausi... Jõkti.... ja mura.... kasvavad soos.
 Seal, kus seisab lagunenu hartsil... ja vana
 tuuli..., valisebki alli... Katsi... piilus lauale,
 kus seisab värsket sepi... Iga putu...., mardi....,
 libli...., põrni.... ja eiti.... on olnud kord
 röövi... Vasi... ja mulli.... kasvasid jõudsasti.

Rea meeles !

Algvormis sõna vaatab küalimuselevõi

S Õ N A T U V I

94. Mulle kingitud ilusa raamatu kaanel on tore pält. Loen usinasti oma uut raamatut. Isa kirjutas raamatusse pühenduse. Selles raamatus on ilusaid jutte. Panin raamatule kohe kattepaberi ümber. Ma loen teistelegi oma raamatut lugusid. Keegi oi saa tänapäeval läbi raamatuta. Heade raamatutega pole ialgi igav. Raamatud on meie parimad sõbrad.

1. Kirjuta välja korduva sõna vormid !

2. Leia sõnavormide ühine osa ! Jooni see !
3. Kirjuta algvorm !
4. Võrdle algvormi ja sõnade ühist osa häälikuliselt ja täheliselt !

95. A. Leia ja jooni ühine sõnsosa!
 vihika, vihikul, vihikust, vihikule, vihikuta, vihikusse,
 kotis, kotita, koti, kotile, kotist, kotilt, kotiga, munast, muna, munale, munal, munas, munalt.

B. Mitnest esemest oli juttu harjutases?
Pea meeles !
 Algvorm võib erineda ühisest osast. Ühise osa abil saame teada, millest või kellest on juttu. Ühist eset nimetame tüveks.

96. A. Võrdle lausete tähendust !
 B. Missugune sõnaosa muutis joonitud sõnade tähendust ?
 Antsu sark on kapis. Antsu sark on kapil. Antsu sark võeti kapilt. Antsu sark võeti kapist.

sahtlist -	laualt -
kapist -	kapilt
korvist -	toolilt
kotist -	peenralt
kaurist -	katusest
raamatule	sahtlisse
voodile	paberisse
lauale	majasse
katusele	pudolisse
aknale -	supisse

Pea meeles!

tüvi moodustatakse algvormist. tüve saame moodustada sõna "uue" abil.

- viinik - (uue) vihiku
- siiga - (uue) sea

99. Moodusta tüvi!

mis?	mille?	
pliiats - (uue)pliiatsi	opik -	
raamat -	tänav -	
pinal -	sahtel-	
kardin -	kaustik-	
porand -	tüdruk-	
riiul -	redel -	
kott -	pink -	
kapp -	vend -	
tool -	laud -	
liiv -	ratae -	
kool -	jõgi -	
tain -	loke -	
ema -	voi -	
pesa -	kana -	
puu -	krae -	
kera -	onu -	

100. Moodusta tüvi, lisa lõpp - l, -le, -lt, !
 põrand- (uue)põranda, põrandal, põrandale, põrandalt
 vihik -
 tüdruk -
 ema -
 õde -

101. Moodusta tüvi, lisa lõpp -s, -ssa, -est!
 aken -
 tass -
 õpik -
 ratas -
 maja -

102. Moodusta algvorm ja tüvi! Misita küsimus tüve
 vormile ! mille?

vihikult (see on) vihik-(uue) vihiku
 lambale
 aknast
 tütrele
 kaldal
 kirvega
 võtmata
 tüdrukult
 tahvliilt
 metsani

103. Kriipsuta sõnad, mis ei ole tüvevormis !

kapi, lopa, hüpe, lipu,
 jõe, lao, sai, krac,
 keele, maale, kooli, hüüle
 kase, sääso, kause, lõke
 ükke, mõtte, katte, juttu
 vesi, supi, plausi, pliidi
 hane, lume, habe, kabe
 sõpra, künka, samba, patta

104. Kirjuta sulgudes olev sõna tüvevormis !

(hoop)ots oli tahmasne. Leia (ruut)
külg! Sain (kokk).....küest suure magusa
 (kokk)..... Mis on selle (toit).....nimetus ?
 Kee viis (vaip).....kuivama?

Pea meeles !

Tüvevormis sõna saame kasutada lauses.

105. Moodusta lauseid !

õpiku

tüdruku

sireli

kuldnoke

kepi

varese

laua

106. A. Jooni alus ja öeldis !

B. Leia alust täpsustavad sõnad !

Poisi raamat lebab laual.

Õpetaja laud asetseb akna all

Õunapuu oks murdus tugeva tuulega

Vanaema prillid asetsevad kottis.

C. Kirjuta küsimus alust täpsustavale sõnale.

107. A. Moodusta sõnaühendoid !

tüdruk kott tüdruku kott

vanaema pätik

koer nina

kaak laht

õde sausad

Katrin pink

B. Moodusta lauseid saadud sõnaühenditega.

113. Kirjuta lünka sõna sobivas vormis ja esita ausimas !
 Isa seisab (aken)juures. Poiss tõuseb
 toolilt üles ja läheb ka (aken)juurde.
 (Maja)ees peatus auto. (Mets)
 taga on heinamaa. Punane pall veeres (laud)
 alla. (Korv)seest võis leida maasikaid,
 vaarikaid ja karusmarju.

114. Kirjuta lünka sõna "kott" sobivas vormis ?

Selle ~~lilla~~..... värv on väga omapärane. Anne
 ostis eile endale Kaljusang
 läks katki. Ema ostis moosi keetmiseks
 suhkrut. Kalevikõrval seisis tema
 pinginaaber.

Pea meeles !

Kui sõna vastab küsimusele kelle? mille?
 (on üksuses), võib ta väljendada:

1. Kellele või millele midagi kuulub.

Koti värv, poisi müts,
 Selle koti värv on
 väga omapärane.

2. Et tegevus on lõpetatud
 või lõpetatakse.

ostis koti, lahendab
 ülesande,
 Anne ostis eile endale
koti.

3. Kellele või millele miski
 osa kuulub.

koti sang, kleidi krae,
Kalju koti sang läks
 katki.

4. Kõõtu.

koti suhkrut, purgi
 koort,

Ema ostis moosi keet-
 miseks koti suhkrut.

5. Koos tagasõnaga kohta.

koti kõrval, maja taga,
 Kalevi koti kõrval o
 seisis tema pinginaabri
 kott.

115. Selgita joonitud sõnavormide tähendus !

Anne oli heki taga peidus. Minu oma õmbles Tiule
 kleidi. Mä kirjutusiava sahtlid on alati korras.
 Lapsed mängisid õues Jaagu palliga. Ma soin tüki
 sala ja join klaasi piima.

KOHTA VÄLJENDAVAD SÕNAD JA SÕNAVORMID .

116. A. Kirjuta joonitud sõnale küsimus !
 Kartulid ja jaurvili on keldris, kapsad tünnis,
 õunad kastis, sibulad salvrõis yõrgus. Missugune
 narjutus on sal vihikus ? Koik õppevahendid on
 juba kotis.
- B. Missugune ühine lisatähendus on koigil joonitud sõnael?
- C. Eralda tüvi, kirjuta sõnalõpp roheliselt!
117. A. Täpseste lausoid kohta väljendava sõnaga ! Jälgi sõnalõppu ! Jätka rida !
 Lapsed mängivad (kus?) aias,.....-s,vi,
 Mänguasjad on (kus?) korvis,-s,vi,
 Lilled on (kus?) vaasis,-s,.....vi,
 Paanatuil asetsevad(kus?) sahtlis,.....-s,.....-l,
- B. Eralda, kohta väljendavatel sõnael tüvi ja sõna-
 lõpp !
- C. Missugune sõnaosa kannab põhitähendust, missugune
 lisatähendust ?
118. A. Muuda sõna nii, et ta vastaks küsimusele milles?
 (kus?)!
	(kus?)	(milles?)
klass	(kus?)	klassis
vihik		
ohi		
tass		
kott		
reamat		
- B. Küsimusele millele? (kus?)
	(kus)	(millele?)
peenar	(kus)	peenral
tool		
sein		
tänav		
katus		

119. Kriipsuta sõnad, mis ei vasta küsimusele milles ?
onnis, kinnas, kindas, lammas, vees, soos, peas,
varrukas, vihikus, käes.

120. A. Jooni kohta väljendavad sõnavormid ! Eralda
tüvi, lõpp !
Pöösas oli tihe ja kõrge. Linnupesa oli pöösa.
Mäeveeral valises allikas. Allikas on selge vesi.
Lõrenumuseum on selles vanas purjekas. Purjekas sai
tormis kannatada. Tilgake vett oli lusikas.
Pühi lusikas puhtaks!

B. Eralda tüvi ja lõpp kohta väljendavatel sõnavormidel!

pöösa	- s
.....
.....
.....

121. Kirjuta kohta väljendavale sõnavormile küsimus, eralda
tüvi ja sõaslõpp !

Jehvikad kasvavad soos, kaerad põllul, Jõe oli palju
kala. Jool olid kalamehed paatidega. Aini isa
töötas põllul. õpikud on sahtlis.

Pea meeles !

Kohta väljendavad sõnavormid vastavad küsimusele
.....

122. Kirjuta joonitud sõnale küsimus ! Eralda tüvi ja lõpp!

Vali mässib naku tekisse ja paneb ta vanurisse.
Vello tõstab karud kärusse. Sõidetakse esikusse.
Fürest mängu panevad lapsed asjad sahtlisse.
Ipa tõstis liha vaagnale. Kirjutasime kirjandi
paberilehele. Joan sõitis rattaga põllule.

123. A. Kirjuta niisugune köpp, et sõna vastaks küsimusele millesse? (kuhu?)!

B. Jooni alus ja üldis ! Ohenda kokkakuuluvad sõnad nooltega !

Kulli kirjutab vihiku..... Aili asetab
raamatud sahtli.... Lapsed lähevad võimla.....
Elmor tõstis õe vankri..... Isa istus auto.....

C. Missugust sõna täpsustab kohta väljendav sõnavorm?

124. A. Kirjuta ühe sõnaga !

auto sisse -	pliidi peale
puðeli sisse	riiuli peale
vaasi sisse
tassi sisse
kanna sisse
pesa sisse

B. Moodusta lauseid saadud sõnadega !

125. Täida lünk !

Janesed putkasid tihniku...e, prav puged oma
pe...a. Soitsime Annega pioneerilaagri...e,
Kirjutasin harjutuse vihiku...e. Valasin piima
ta...i.

126. Muuda joonitud sõna nii, et ta vastaks küsimusele kuhu ?

heitis voodi	asetan laud
seidab laager	pillasin põrand
kirjutavad vihik	tõstis auto
tõstab vanker	ronisid katus

127. Moodusta sõna algvormiat tüvi, lisa lõpp, kirjuta saadud vorm !

tüvi + **lõpp**

vihik	vihiku	- le	vihikule
raamat	-sse
maa	-sse
töö	-le
kolhoos	-e

B. Moodusta saadud sõnavormidega lauseid !

Pea meeles !

- 1. Kohta väljendavad sõnavormid võivad vastata küsimusele
- 2. Kui sõna vastab küsimusele millesse, kellesse, millele, kellele (kuhu?), on sõna lõpuks

128. A. Kirjuta küsimus joonitud sõnale! Eralda tüvi ja lõpp ! millelt?
 (...kust?) Veoautolt laaditakse koorem maha. Sünnipäevatoridi ostime (.....)kauplusest,õunad toime aga (.....) turult. Sügisel leidsime nii (.....) metsast kui ka (.....)heinamailt seeni. Tanni algul võtsin õppevahendid(.....) sähtlist lauale.

B. Ühenda kohta väljendavad sõnavormid tegevust väljendavate sõnadega !

129. A. Selgita sõnavormide erinevus tähendusel!

B. Moodusta lauseid iga sõnavormiga !

- katuse^{lt} - katusest
- voistlest - voistle^{stest}
- laua^{lt} - lauast

Pea meeles !

Kohta väljendav sõnavorm võib vastata küsimusele ning siis on sõna lõpuks

130. Kirjuta lünka sobiv lõpp !

Sügisest õpib meie klassi..... uus poiss. Meie klassi.... suhtub direktor suure poolustega. Tuul rapsis põõsa... lehti. Mere... valitses torm. Mee... on rohkesti suhkrut. Lapsed pühkisid poranda... ja riiali... tolmu. Akna... koputasid raheterad. Humala koti.... on kerge võtta.

131. Leia kohta väljendavad sõnavormid ! Bralda lõpu !

Mitu kilomeetrit on Maalt Kuuni ?

Sõitsime Tornast bussiga Muetveoni !
Joudsime laagriplatani viperuateta.

Kodust metsani oli hea tee.

132. Vali sulgudest sobiv sõna ja lõpeta lause !

Salakiri küskis liikuda edasi.....ja

..... Rein jooksis kiiresti,

siis

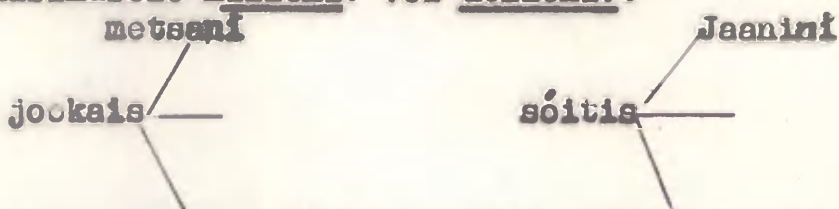
Koduston kaks kilomeetrit, aga

.....

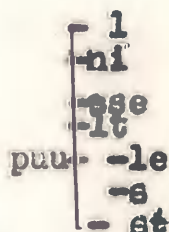
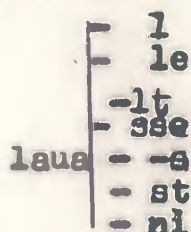
Jalutasimeja

(metsani, koolini, puuni, Jaanini).

133. Kirjuta kohta väljendavaid sõnavorme, mis vastavad küsimusele milleni? või kelleni!?

134. Lisa erinevaid lõppe ja moodusta saadud sõnavormiga lause !

135. A. Täpsusta kohta väljendavate sõnavormidega !

pingile

tänavalt

asetas

vaatas tagasi

B. Leia sobivaid tegevust väljendavaid sõnu !

asetas

hüüpas

pingile

lauani

võttis

kõndis

sahtlist

tänaval

136. Sobita vormid !

istus	pingis
sirutas	pingist
tõusis	pingini
asetas	pingile
hüppas	
rääkis	
jooksis	
ulatas	

137. Jooni alus ja öeldis ! Märki kokkukuuluvad sõnad nooltega !

Linnud otsivad epidunajakesest toitu.

Ena ostis poest leiba.

Isa süütas ahjus tule.

Aune pani raamatu sahtlisse.

Täit jooksis puuni.

138. A. Moodusta noopide järgi sõnavorme !

kausk

+

- kuuse, kauske

- le

- l

- lt

- st

B. Moodusta sõnaühendeid saadud sõnavormidega !

riputavad, tõis, ripuvad, ostis, korjasime,
rääkisime, on

C. Koosta jutake toomal "Näärkausk" ! Kasuta

moodustatud sõnaühendeid !

Kas on meeles ?

1. Missuguse tähenduse annab sõnale sõnatüvi ?
.....
2. Missuguse tähenduse lisab sõnalõpp ?
.....
3. Missugust sõna lauses täpsustavad kohta väljendavad sõnavormid ?
4. Kirjuta kohta väljendavate sõnavormide lõput !
.....
5. Missugustest osadest koosneb ainsuses olev sõna?
.....

139. Joonista iga lause kohta pilt !

A. Lamp ripub laua kohal.

Raamatud on laua peal.

Pall on laua all.

Tool on laua kõrval.

Laua asemel on riul.

B. Maja ees kasvab kaak.

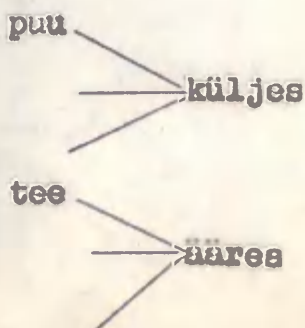
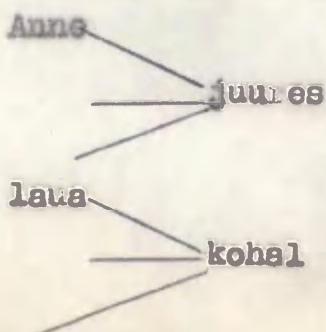
Maja tagant tuli suitsu.

Maja ümber on aed.

Kahe maja vahel on kaev.

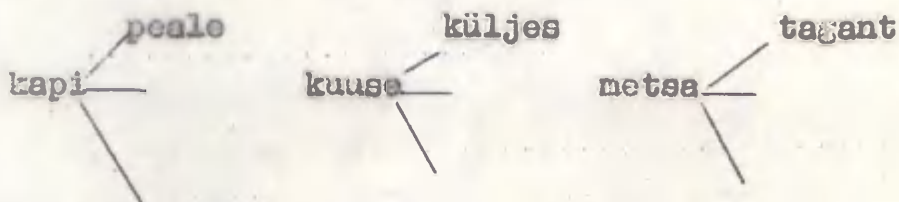
Koer jookseb maja poole.

140. Koosta sõnaühendeid !

B. Selgita nende sõnaühendite tähendust !

141. Leia sobivaid tagasõnu !

142. Utle lühemalt !

kapi sisse -kapi peale -
 kapi sees -kapi peal -
 kapi seest -kapi pealt ✓

143. A. Vali lünka kõik sobivad sõnad !

B. Selgita sõnaühendite tähenduse erinevus !

Lapsed mängisid palli kuuri
 Vares istus kuuse
 Ants käks Mati
 Orav hüppas männi
 Jaan, tule ringi
 Tiit seisis poiste

(vahel, juures, hulgas, otsast, otsa, otsas, poole, jaurde, asenele, järel, all, ees, taga, keskele, kõrvale, kõrval).

144. A. Aseta sulgudes olev sõna õigesse vormi !

B. Ühenda kokkukuuluvad sõnad nooltega !

Pioneerid süütasid (küngas)otsas lõkke.

Nästik roomas (mätas)alla.

Õobik laksutas (toomingas)otsas .

Lapsed jooksid (jõgi)äärde.

Sõitsime peadiga (järv)peal.

Moes kaevas augu (maa)sisse.

148. A. Leia iga lause lõpetamiseks sobiv sõna sulgudest!

- Ulane õitseb kevadel
- Heina tehakse
- Kelguga sõidetakse
- Kartaleid hõpime
- Maasikal käime
- Puude lehed langevad
- (suvel, sügisel, kevadel, talvel).

B. Esite sulgudes olevatele sõnadele küsimus, eralda tüvi ja sõnalõpp !

149. Kirjuta küsimus !

- A. (.....) Vanasti oli tööliste elu raske.
- (.....) Hoodnud nälalal olid ilmad viluud ja jahedad.
- (.....) Pärast laulmist hakkasime joonistama.
- (.....) Veebruaris on kõige külmemad ilmad.
- Juta jõudis koju (.....) kella kaheksa ajal.
- (.....) Tuleval kuul lähemo matkale.
- Kein tõusis (.....) kell kuus.
- (.....) Õpetaja tulekul peab püsti tõusma.
- Juba (.....) lapsena armastas Arno viiulit mängida.

B. (.....) Novembrist õhtuni paistis päike.

- Olime Moskvas (.....) terve nädala.
- Kauged külalised peatusid (.....) näutke aega Tartus. Rein ja Ain sõitsid (.....) kuude ajaks telklaagrisse.
- Kannistasime koolipeoks saali (.....) õhtuni.

Pea meeles!

Aega valjendav sõna või sõnaühend vastab küsimusele
..... või

150. A. Jooni alas ja öeldis ! Aega väljendav sõna jooni lainelise joonega !

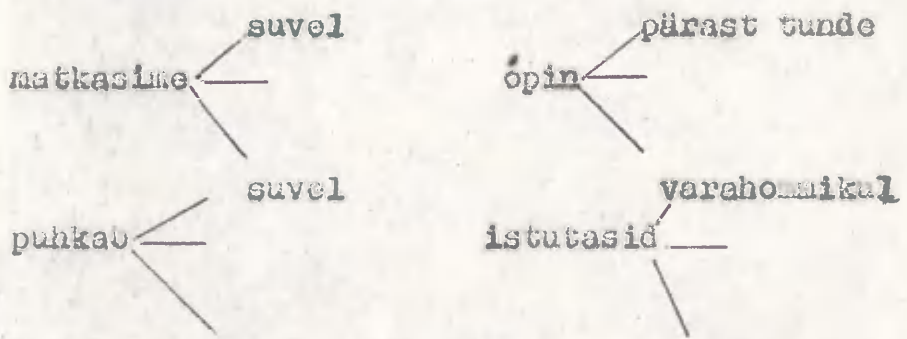
B. Ühenda kokkukauluvad sõnad nooltega!
Vanakriid puhkavad talvel, aga reed puhkavad suvel.

Täna toimub lastevanemate koosolek.

Varsti tulid isa ja ema töölt.

Vahetunnil avab korrapidaja akna.

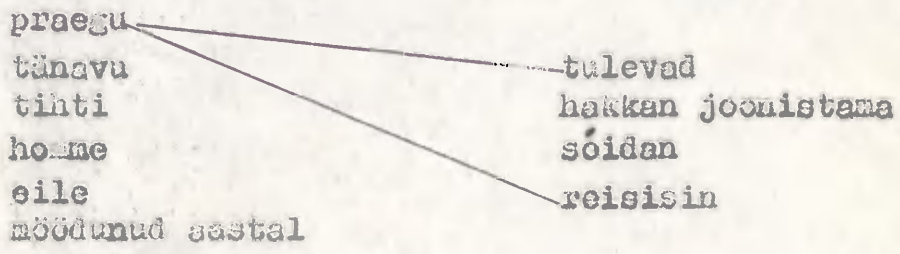
151. Täpsusta aega väljendavate sõnadega !

152. Kirjuta sulgudes olev sõna vastavalt küsimusele !

- Tema kuulab (millal?) (õhtu)raadiot.
- (Millal?) (Täna) on õpilane koolis (kui kaua?) (kell kaks).....
- (Millal?) (möödunud aasta)õppisin ma kolmandas klassis. Kevadkülv lõpetati (millal?) (mai) Kolmas veerand kestab (kui kaua?) (jaanuar, märts)
- Tema tuleb valmis teha (mis ajaks?) (aprill).....

153. A. Sobita tegevust väljendavad sõnad aega väljendavate sõnadega !

B. Koostada saadud sõnaühenditega lauseid !

154. Jooni alus ja öeldis! Ühenda kokkukuuluvad sõnad nooltega!

Kalurid püüavad jaanuaris kala jää alt.

Ma vaatasin pühapäeval televiisorist lastesaadet.

Sooja toitu me söime sööklas lõunaajal.

Praegu ta kirjutab vihikusse harjutust.

Möödanud nädalal me kogusime vanapaberit.

155. A. Muuda sõna nii, et ta väljendaks tegevuse aega!

õhtu, suvi,

nädal, pühapäev,

mai, järgmine nädal,

B. Moodusta saadud sõnavormidega lauseid !

156. A. Moodusta tüvi, lisa lõpp - l,

B. Jooni aega väljendavad sõnavormid ja moodusta nendega lauseid.

päev - päeval tüdruk-

jaanuar- hommik -.....

talv - vahetund -.....

tänav - aed -

157. Lõpeta laused !

Vanaema tuli koju siis, kui

Kelle oli juba üksteist, kui

Näärivana tuleb siis, kui

Ma istusin toas seni, kuni

158. Leia lause lõpetamiseks sulgudest kõik sobivad sõnad või sõnaühendid !

Ta kavatses selle töö valmistada

.....

Ta tegi töö valmis

.....

Ta teeb tööd

Ta alustab uut tööd

(õhtuks, kolme tunniga, homme, eile, täna, praegu, tihti, varsti, nüüd, jaanuaris, tuleval kuul, kell kuus, kella üheksa ajal, kolm korda nädalas, esmaspäevast neljapäevani, päevast päeva, esmaspäevaks).

MITMUSE TÜVI.

159. Ma ei ole ama kohtunud oma vendadega. Mile ma sain vendadelt kirja. Minu vendadel on koolis head hinded. Koolivaheajal ma sõidan oma vendadele külla. Minu vanemast vannast saab õpetaja, aga noorem õpib tšileriks.

Otsusta! 1. Kas joonitud sõnad on ainsases või mitmuses?

2. Leia mitmuses olevate sõnade ühine osa!

Pea meeles!

1) Mitmuses olev sõna koostab ?

tävi

tunnus

lõpp

soppadest	seppa	- de	- st
raamatutele	raamatu	- te	- le

2) Tüvi annab sõnadele põhitähenduse, mitmuse tunnus ja lõpp lisavad lisatähenduse.

õpiku

te

le

→ väljendab kohta

→ jutt on õpikust

↓
õpikuid on mitu

3) Mitmuse tüve saame moodustada sõna "uut" abil.

sepp	- (uut)	seppa
pink	- (uut)	pink

160. Moodusta mitmuse tübi !

A.	sepp	- (uut)	seppa	linn	-
	lepp	-		tass	-
	tikk	-		saun	-
	latt	-		tool	-
	nakk	-		kaal	-
	rott	-		koll	-
	kopp	-		kann	-
	takk	-		konn	-
	kett	-		paal	-
	tekk	-		siil	-
B.	seep		karp
	traat		tort
	vaip		lint
	ait		nurk
	park		hunt
	peet		leht
	paat		meta
C.	vend		kask
	kask		mänd
	laud		jalg
	aed		laul
	siga		rida
	jõgi		ode
D.	kana		kära
	pesa		saba
	muna		taba

Vrdle algvormi ja mitmuse tüve häälikuliselt ja täheliselt!

Pea meeles !

1. Sõnadel, mille algvormi lõpus on ülipikk täishäälik või kaksiktäishäälik, on "uut" abil moodustatud vormi lõpp -d.

puu - (uut) puud
koi - (uut) koid

2. Ülejäänud sõnadel on "uut" abil moodustatud vormi lõpp - t või on vorm lõputa.

- raamat - (uut) raamatut
- koer - (uut) koera

3. - t ja -d on sõnalõpud ja ei kuulu tüve juurde.

- pau - (uut) paud
- koi - (uut) koid
- raamat - (uut) raamatut

161. A. Moodusta mitmuse tüvi! (Eralda lõpp -t või -d) !

raamat - (uut) raamatut	lõke
vihik -	okas
tänav -	ratas
põrand -	mõte
tüdruk -	hüpe
laulik -	porand
peegel -	kapsas
kajakae-	kartul

pau - (uut) paud	hai -
kuu -	töö -
krae -	maa -
või -	trikoo-
sau -	põldpüü -
jää -	koi -
soo -	pea -

162. Kirjuta lünka -d või -t !

Marjade keetmiseks kulub palju suhkrut.... Suusarada kulges mööda lagedat maa... ja soo..., löikas mitu talitset...., riivas jõgede jää..., ja lõppes kingul, kus kasvas mitu kõrget puu....

Autod vedasid kите... Sepp parandab vankri... ja teeb tahmast töö... Töö tugevdab tervis....

163. A. Muuda sõna nii, et ta vastaks küsimusele
keda? või mida?

B. Rühmita sõnad tabelisse !

aasta, nädal, kuu, päev, öö, suu, nina, silm, pea,
tekk, naine, poeg, kohver, mantel, sall, tütar,
krae, vöö, seelik, kaelakee, paat

lõpp - t	lõpp -d	lóputa
aastat	kuud	päeva

164. Aseta sõna õigesse vormi !

Kuidas vältida haigusi ?

Dese igal hommikul oma (nägu, kael).....
jaheda veoga. Ära unusta (käte pesemine)
..... enne (söök) Saunalaval
kasuta (kuum leil) ja (külm vesi)
....., aga pesemisel rõhksti (sepp)
..... Kuivatamisel kasuta karedat (rätt)
Ära unusta koju (taskurätt) Kus pole
(puhtus).....sinna vajatakse (arst)

Pea meeles !

Sõnadel - ema, isa, vanaema, vanaisa, onu, tädi -
ei järgne mitmuse tüve vormile lõppu -d ega - t.

Erandlikult on lõpp -d sõnadel

uni	- unid
lumi	- lumid
tuli	- tulid
mõni	- mõnid
veri	- verd
meri	- merid

155. Kirjuta lünka antud sõnad või sõna koos kõisimusega !

ema, isa

Lilia nägi, et ja pologi kodus.

vanema, vanaisa

Ants teatas, et vanemad olid sõitnud
..... javaatama.

onu, tädi, isa, ema

Lilia ütles, et ta nägi tänavalja
kos palusid ja tervitada.

lumi, talveuni

Sajab laia vaikset, karu magab
.....

tuli

Juba eemalt nägin Aini toe aknas heledat
.....

156. telki, telkidest, telkidele, telkideni, telkides,
telkidesse, telkidel, telkidelt ,

1) Millest on juttu kõikides sõnavormides ?

2) Misseugune sõnaosa seda näitab?

Eralda !

Sõna tüvi annab sõnaletähenduse.

3) Leia sõnavormide lisatähendused !

4. eralda sõnaosad, mis annavad sõnale lisatähenduse !
Lisatähenduse annavad,..... ja

5. mitmuses olev sõna koosneb kolmest osast :

157. Moodusta algvorm ja mitmuse tüvi !
tänaval , tänav, tänavat

- majast, ,
- vennale ,
- aknale ,
- teelt ,
- vihikusse ,
- ketis ,

B. kardinatal	kardin	kardinat
posadest
üübikutelt
vöödale
laudadel
varestale
maadel
kajakatelt
riidades

168. Täida tabel !

Alg- vorm	Mitmuse tüvi	Mitmuse tunnus	Sona- lopp	Saadud sonavorm
vend	venda	- de	-le	vendadele
ema		- de	- lt	
loke		-te	- s	
auto		- de	- ni	
õpik		- te	-sse	
jõgi		- de	- st	
vabrik		- te	-sse	
pesa		- de	- s	
sepp		- de	-le	
kapp		- de	- ni	

169. Täida tabel !

	Alg- vorm	Mitmuse tüvi /uut/	Mitmuse tunnus	Sona- lopp
klassides	klass	klassi	- de	- s
atradel				
puudele				
kappidesse				
riialitel				
tüdrakutest				
emadele				
peeglitel				
vendadele				

170. Rühmita sõnavormeid !

- A. sõbra, sõpra, pinki, pingi, mae, mäge, seepi, seebi, traadi, traati, lukku, luku, pliidi, pliiti, lindu, linnu, venda, venna,
- B. pingi, keppi, peedi, parki, noodi, kepi, pinki, nooti, pargi, peeti.

Ainsuse tüvi	Mitmuse tüvi
sõbra	sõpra

171. A. Moodusta ainsuse ja mitmuse tüvi !

B. Võrdle ainsuse ja mitmuse tüvevorme häälikuliselt ja täheliselt !

kapp	kapi	kappi
mänd
saal
lill
kana
park
kase
siiga
pessa

172. A. Kirjuta lünka sõnevorm, mis väljendab tegevuse jätkumist ja esita küsimus !

Isa lakkis (kapp) Pioneerikoondusel
 õppisime (morse) Vanaisa punus
 (korv), aga mine voolisin puust
 (lusikas)Homme hakkame käsitöö-
 tunnise õmblena (kleit)Põisid aga
 hakkavad (küünlajalg)tegema.
 Kas sa estsid eile (riie)

173. Kirjuta sõna sobivas vormis !

Ema ostis tüki (riie) ja õmbles sellest
 põlle. Anneli ostis kilogrammi (suhkur),
 pool kilogrammi (manna), pudeli (piin)
, pätsi (sai), paki (küpsis)
 ja kaks (sidrun)..... Toin
 raamatukogust lugemiseks kolm (raamat)
 ja kaks (ajakiri) Sõitsime eile
 suuskadel seitse (kilomeeter) Laste-
 aeda viidi terve koorem (liiv) Söö
 natuke (supp) ja (voileib)!

174. Täida lüngad !

Auto sõidab piki (mererand) Lapsed
 jalutavad mööda (tee) Poiss seisis
 kosel (väljak) Arvo sõitis paadiga
 piki (jõgi) Inne (söök)
 pese oma käsi ! Raske on sõita ratastega vastu
 (tuul)

175. Täpsusta !

Antsul ei ole (mida?) pinalit

176. Täida lüngad ! Lopeta laused !

Ma pole veel ostnud seda (raamat)
 milles
 Antsul ei ole (kelk), millel

 Ma ei tundnud seda (inimene), kos

 Ema ei lubanud mulle (korv),, mis

 Meie tänavas ei ole ühtegi (koer),
 kellel

177. Kirjuta lönka sõna "riiul" sobivas vormis !

Homme meisterdame veel tööpetuse tannis
Kooli raamatukogule toodi viis suurt
Lakkasime laua vastu
Minu teas ei ole, vaid on raamatukapp.

Pea meeles !

Kui sõna vastab küsimusele keda? mida?, võib ta väljendada :

1. Tegevuse jätkumist.

meisterdame riiulit ,
joonistavad pilti.
Homme meisterdame ne veel
tööpetuse tannis riiulit.

2. Koos mõõta või hulka
väljendava sõnaga lope-
tatud tegevust.

viis riiulit, koorom liiva,
kooli raamatukogule toodi
viis suurt riiulit.

3. Koos eelneva sõnaga
kohta või aega.

vastu riiulit, mõõda teed,
enne vaheaega, pärast sööki.
Lakkasime laua vastu riiu-
lit. Pärast lõunat lähe-
me jalutama.

4. Püduvat eset või
olendit.

ei ole riiulit, ei ole
kappi,
Minu teas ei ole riiulit,
vaid on raamatukapp.

178. Selgita joonitud sõna-
vormide tähendus !

Vanaema kudas mulle kampsunit. Anne lubas mulle
milla tulla enne lõunat. Kaja ostis kümme vihikut
ja pudeli tinti. Antsal ei olnud müsi peas.
Nall jänes sibas mööda hoinasaad.

179. A. Jooni alus ja öeldis! Ühenda kokkukauluvad sõnad!
B. Liiva küsimus (mis,? mida?) joonitud sõnadele!

Juttu on ühest esemest (olendist)	Juttu on mitmest esemest (olendist)
Jänes näksis <u>porgandit</u>	Tõmbi otsade <u>porgandid</u> maitsevad hästi.
Poiss otsis oma <u>laulikut</u> .	Poiste <u>lauliku</u> asetsevad laual.
Marje loeb <u>raamatut</u> .	Kaja <u>raamatud</u> lebavad riiulil

Juttu on ühest esemest (olendist)	Juttu on mitmest esemest (olendist)
Ma pesin oma kleidi <u>kraed</u> .	Nüüd on kõik <u>kraed</u> puhtad.
Isa kastis väikest <u>puud</u> .	<u>Puud</u> läksid lehte.
Ena ostis Kaietele <u>trikood</u> .	Tüdrukute <u>trikood</u> kuivavad nööri.

130. Rühmita joonitud sõnad lausetest!

Me nügime täna pargis oravat. Oravad hüppasid oksalt oksale. Ootan sooja suvist juunikuud. Koolis käies möödavad kuud kiiresti. Meesti keele tunnis täitsime tabelit. Ka koduseks jäid tabelid väita. Suvel on maad ja metsad täis linnulaulu ja lilleõisi. Isa kaevab maad, aga ema tegi peenradd. Paljud Lead ja Liivid, Jaamid ja Jürid lähevad 1.septembril kooli. Ootasin Lead, et siis temaga koos kimmo minna.

üks keda? mida?	mitu kes? mis?
.....
.....
.....
.....

131. Täida tabel !

üks kes? mis?	üks keda? mida?	mitu kes? mis?
(see on)	(unt)	(need on))
sipelgas	sipelgat	sipelgad
tüdruk
lusikas
kajakas
peoleo
peegel
pea
põldpüü

Pea meeles !

Kui sõna on mitmuses (esemeid, olendeid on palju) ja vastab küsimusele kes? või mis?, on mitmuse tunnus -d.

132. Kirjuta joonitud sõnale küsimus ja küsimuse põhjal lünka -d või -t!

Kanalas.

Kilastasime kolhoosi kanala... Müll oli seal kisa. Kuke... laulsid, kana... koorutasid nii valjusti, et õpetajat ei olnud kuuldagi. Meil on klassis ka mõned kisajad. Isegi need küsisid: "Kas lään kanatalitaja.... ära ei tüüta?" See naeris "Suuremad kisaaja.... on paremad maneja..." Koolis on vastupidi : Head õppijad on enamasti vaiksed õpilase...

Pea meeles !

Sõnadele r kaks, kolm, neli, viis, kuus, seitse, kaheksa, üheksa, kümme mitu, mõned - järgneb eseme või olendi nimetus ainsuses.

- viis õpikut
- mitu tüdrukut
- mõned oravat

133. Kirjuta lünka "õpikud" või "õpikut" !

mõned vihikud	mitmed vihikud.....
mitu vihikut,	viis vihikut,
kolm vihikut,	paar vihikut,
paljud vihikud,	koik vihikud,.....
need vihikud,	mõnia vihikat,

134. Kirjuta -d või -t !

Sajab lun..., mitu kuu..., kaks nädala..., mõned nädala..., kõrgeid hange..., kandsid kõrget krae..., õpime näidendi..., peseme pöranda..., mitu puu..., kõik lapse..., kärjad koera...

135. Kirjuta lünka -d või -t küsimuse abil !

Ma ostsin täna kolm (mida?) raamatu... Kas need on sinu (mis?) õpiku....? minu (mis?) peberi... olid laual. Kas sa loikasid valget (mida?) peberi... ? Vaatlesime (mida?) tabeli... ja kordasime (mida?) reegli... Raeked (mis?) lause... kirjutati tahvlile. Ma panen õhtul (mis?) raamatu... ja vihiku.... järgmiseks päebaks valmis.

126. Kirjuta joonitud sõnale küsimus !

Vihma sadas mitu ööd. Sügisel on ööd pimedad.
Mert punus nahkvööd ja Ene triikis pitskraed.
Vaateaknal olid kleaskeed, nahkvööd, pitskraed.
Eiin on ainult lõputud sood. Arvo nägi esimest
korda sood. Kas sul on kõik tööd tehtud? Ain tegi
hoolega tööd.

127. A. Jooni alus ja öeldis !

B. Kirjuta lünka ~~a~~ või ~~t~~ ja sõnale küsimus !

Vanake tundis soo.... läbivat partisaanide salatee...
Ma keetsin kummelitee... ja lõputasin sellega suu...
Läbi metsa kulgesid kätsed jalgte... Soovin õhtul
emale ja isale head öö... ja varsti ma näen ilusat
un... Futuka... ja mardika... magavad juba talve-
un... Kõik siinsed soo... ja heinamaa... tuleb
kaivendada.

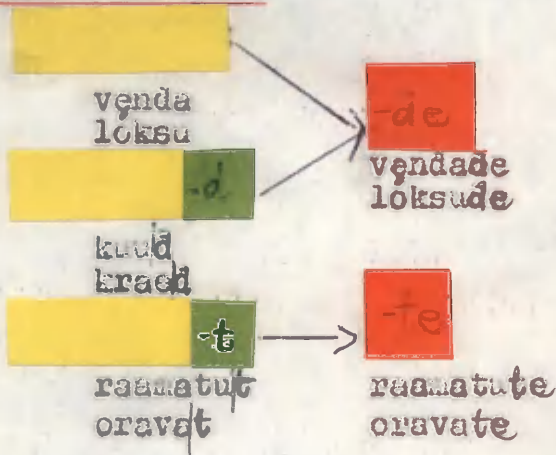
128. Kirjuta sulgudes olev sõna õiges vormis !

- A. (poiss)ütlesid, et nad aitavad (naaber)
.....kes on vana ja halglane. Nende klassi
(pioneer)käivad seal sagodasti. (tüdruk)
.....koristavad tema (korter)
pesevad (põrand), poisid toevad (vesi)
..... ja puid tuppa. Eile olid nad puhas-
tanud (keldar)..... Nüüd panevad nad
(kaalikas), (kartul)..... ja
(porgand)sinna.
- B. (tüdruk)olid läinud vanakesele poest
(suhkur)....., (leib)....., (hoeringas)
....., (piim).....ja (või).....
tooma. Vanake oli palunud (Marje).....ja
(Anne)kogust tuna paar (juturaamat)
..... ning läbiloetud (raamat)
tagasi viia.

189. Paranda viga !

Mõned tüdrukud, kaks tüdrukud, ei olnud raamatud, aitasin emad ja isa, need autod, vaatasin raamatud, puhtad õpikud, kaks ülesannet, kõrged kastanid, punased piniakad, mängisin klaverit, join kakaot, pool kilo mannat, kaks kilo suhkrud, pekk võit.

"ut" abil moodustatud sõnavormi järgi valime mitmuse tunnuse.

190. A. Moodusta mitmuse tüvi, lisa tunnus !

Pesa-	(ut) pesa,	pesade
sepp -,
rida -,
jalg -,
vöö -,
krae -,
koi -,
kaelakee-,
õpik -,
aasta -,
õpilane,
keel -,

B. Moodusta mitmuse tüvi, lisa tunnus ja lõpp -et!

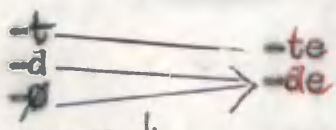
Pasun	-	pasunat,	pasunate,	pasunatest
pink	-
soo	-
nokk
töö	-
raamat	v
okas	-
pögi	-

C. Moodusta lauseid nelja soodad sõnaga !

191. Kasuta skeemi !

A. Moodusta mitmuse tüvi, lisa tunnus !

(uut)

vabrik	vabrikut	vabrikute
tiik
paber
suu
lage
põrand
maa
luuk
number

192. Kirjuta lünka -de või -te !

silmadest, vihiku....sse, pau...le, tee...l,
 hai...st, seepi...l, kinnas...s, kaustiku...le,
 varas...st, mäge...l, hüpe...st, kuu...l, ahju...s,
 voodi...s, sõna..st.

193. Kirjuta lünka mitmuse tunnus -de või -te !

Istutasime tee... äärde puud. Väljakut kaunistas
 lippu.... rivi. Auto sõitis kotti... ja vaati....
 koormaga õue. Aias kerkisid porgandi..., kartuli...,
 kaalika..., kapsas... ja peeti... kaanjad. Kes
 jooksis seal puu... ja pöösas... vahel? Koondusel
 oli õpiku... ja vihiku... ülevaatus.

194. Kirjuta lünga mitmuse tunnus !

Poistel ei olnud muust juttu kui havi...st, säga...st, koha...st, kilu...st ja teistest kala...st. Kana... toidukäna... juures võis sageli näha varblas..., tuvi..., vares... ja hakki... parvi. Vana merences jutustas las...le mere...st ja maru...st, madrus...st ja teistest laevamees...st, hai...st ning meremadu...st. Tuli sügis oma vihma... ja udu...ga, pori... ja halla...ga. Meja oli sammas... ja rodu...ga.

195. A. Täida tabel !

Algvorm	Mitmuse tüvi	Mitmuse tunnus	Sõna- lopp	Saadud sonavorm
silm	silma	- de	-st	silmadest
.....	paberit	- l
vihik	-sse
pau	-le
.....	tiiki	-s
krae	-lt
lagi	-l
tee	-lt
hai	-st
.....	parti	-l

B. Moodusta lauseid viie sõnaga tabelist !

196. Moodusta mitmuse vorm !

<u>Üks (ainsus)</u>		<u>(Litu (mitmus)</u>
numbrit	(uut) numbrit	numbritel
peoleost
käost
ööbikul
põldpüült
varesele
rongale
metsas
maanteel
heinamaalt

197. Kirjuta lünka mitmuse tunnus !

Soo... ja raba.... asemel on nüüd heinamaad. Reinul on suur marki... ja märki.... kogu. Tüdrukul kästi viia toitu algul siga...le ja põrsas...le, siis kana...le, hane...le ja kalkuni...le ning lõpuks ka peni...le ja kassi...le. Tüdruku... kilked kostsid kaugemale.

198. Jooni sõnad, mille mitmuse tunnus on - **de**!

Tera, koi, rike, käbi, tigu, pidu, ehe, udu, võsa, äke, maa, koma, ahi, voodi, hani, hari, raamat, viinik, kägu, sõna, kee, sõna, habe.

199. Leia ja paranda viga joonitud sõnades!

Kuvistel ^{de} matkabel ööbime telkites või onnides, ilusate ilmate, saame käbi ka telkiteta. Seppatele avaldati kiitust. Vanasti mindi jahile vibute ja odatega. Lauad olid kaetud kollaste ja roheliste linatega. Kas te teate siinsete küla ja linna nimesid? Linnas jäid lasde pilgud peatama punastele tramitele ja sinistele trollibussidele. Käitused on alati palju rahvast varrastel kootud kinnasde, sokkide, sallide, mütside, kampsunide ja teiste villaste asjade juures.

Pane tähele !

Brandlik on mitmuse tunnus **-de** järgmistel sõnadel:

auto	autot	auto de
tütar	tütart	tütard e
küünal	küünalt	küünal de
peenar	peenarb	peenar de
kõne	kõnet	kõne de
pere	peret	pered e
aken	akent	akend e
sammal	sammalt	sammal de

200. Kirjuta lünka mitmuse tunnus !

Sõitsime auto...ga Tallinna. Tublidele tüdruku...le avaldati kiitust. Pestud aken...le riputati ette uued kardinaad. Pühapäeval lubas ema minna tütar...ga loonaaeda, aga isa peega...ga kinno. Põlevate künnal...ga ei tohi mängida!

KELLELE VÕI MILLELE MIDAGI TEHAKSE VÕI ANTAKSE.

201. A. Kirjuta küsimus joonitud sõnadele!

Ostsin Jaanile sünnipäevaks huvitava raamatu. Isa ostis pojale jalgratta. Malle teatas Marile, et ta läheb emaga teatrisse. Emma ostis endale talvesaapad. Arno helistas täna Jürile. Panime roosidele talveks lehti ja kuuseoksi peale. Jänesed kipuvad talvel õunapuudele liiga tegema. Õpetaja jaotas õpilastele vihikuid. Andke kassidele ka süüa ! Kinkisin vanaemale naistepäevaks lilli.

- B. Eralda joonitud sõnadel tüvi, tunnus ja lõpp !
- C. Leia, missugust sõna täpsustab joonitud sõna !

Pea meeles !

Sõnavorm, mis väljendab olendit või eset, kellele või millele midagi tehakse või antakse, vastab küsimusolevõija sõnalõpp on

202. A. Leia sõna, mis näitavad, kellele kingitakse, viiakse, ostetakse jne.

B. Moodusta lauseid saadud sõnaühenditega !

203. Leia tegevust väljendavaid sõnu !

204. A. Jooni sõnad, mis näitavad, kellele või millele midagi tehakse või antakse !

Ostis tütrele, istus pingile, lisas supile, kakkus põrandale, ütles õpilastele, viis õunapüüdelo, andis nendele, läks turule, jõudsite laagripitsale, kinkis sõpradele.

B. Nimeta sõnad, millega väljendatakse kohta !

205. Mõttele lüka sõna, mis näitab, kellele või millele midagi antakse või tehakse!

Jüri andis ilused märgid. Me viisimeõunu. Anna see vihik! Laulsime ilusa sünnipäevalaulu. Ants ütles, et ta läheb kinno. Aino ostiskinopileti. Ära unustaostmast ruudulist vihikut! Annajaja süüa!

206. A. Moodusta sõnavormid, mis näitavad kellele või millele midagi antakse või tehakse!

poiss -poisile Jaak andis sellelepoisile oma kinopileti.

- kapp -
- päev -
- lill -
- laud -
- onu -
- autodele -
- Reet -

KUULAVUST VÄLJENDAV SÕNAVORM .

207. A. Kirjuta küsimus joonitud sõnale !

Ule raamatul on puhas kattepaber. Vennal on uus koolikott. Tüdrukutel on peas uued vormimütsid. Vanaemal on kortsus käed. Väikesel poisil on suur punane pall. Kevadel puhkesid õunapuudel roosad õied.

B. Eralda joonitud sõnadel tüvi, tunnus ja lõpp !

Pea meelos !

Kuulavust väljendav sõnavorm vastab küsimusele
võija sõnalõpp on

208. A. Xellel?

.....on lilleline kleit.on pikad kõrvad.on kohev saba.
on traksidega püksid.on pikk nokk.on tantsid jalad.

B. Millgi?

.....on kollased õied.on rohelised okkad.on punased marjad.
on sügisel õunad küljes.
on punane katus.

209. Moodusta lauseid nende sõnavormidega, mis väljendavad kuulavast !

vennal, laual, trepil, naabril, õpetajal,
 riialil, poisil, väraval, kassil, mütsil.

Näide: Minu vennal on uus sinine palitu.

210. Utle teisiti !

Maia kleidil on suured taskud. Majal on kleit, millel Ema kotil on sang kaäki. Ema on kott, millel Poljudel meie klassi tüdrukutel on pikad patsid. Meie klassis on palju tüdrukuid, Aavol on palju marke lennukitest. Aavol on palju marke, Õpilastel peavad olema korralikud soengud. Kaunid on õpilased,

KELLELT MIDAGI SAADAKSE .

211. A. Kirjuta küsimus joonitud sõnale !

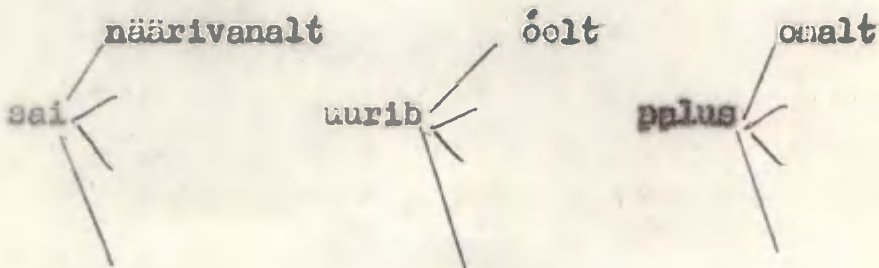
Poeg sai iselt julgratta. Mari kuulis Annelt, et ema on haige. Ene sai õpetajalt raamatu lugemiseks. Miilits võttis autojuhilt load ära. Ema ostis aednikult maasikaid. Vanaema pügas lambalt villa. Trammis küsiti lastelt piletit. Tüdrukud uurisid poistelt saladusi.

B. Eralda joonitud sõnael tüvi, tunnus ja lõpp !

Pea meeles !

Kui sõnavorm väljendab, kellelt midagi saadakse, on sõnalõppja sõna vastab küsimusele

212. Leia sõna, mis näitavad, kellelt midagi saadakse, uuritakse, palutakse !

213. Moodusta lauseid !

- tõi sõbralt
- palus lastelt
- kuulis emalt
- sai vanematelt
- uuris klassikaaslastelt
- küsis vastutaliijalt

214. A. Leia tegevust väljendavaid sõnu !

B. Moodusta lauseid saadud sõnaühenditega!

215. Moodusta lauseid, milles antud sõnavormid väljendavad, kellelt midagi saadakse !

Poistelt, onult, vanemalt, naabrilt, sõpradelt.

Näide: Ma sain poistelt väga huvitavaid marke.

SÕNAVORM, MIS NÄITAB, KELLEGA KOOS MIDAGI TEHAKE.

216. A. Kirjuta küsimus joonitud sõnale !

Ema läks lastega jalutama. Aili läks Zvega kinno.
 Kalle mängib oma sõbraga malet. Villu sõitis
Peetriga pioneerilaagrisse. Mina sõidan horme
vendadega maale.

B. Eralda joonitud sõnadel tüvi, tunnus ja lõpp !

Pea meeles !

Kui sõnavorm näitab, kellega koos midagi tehakse,
 on sõnalõpp ja sõna kohta küsime

217. A. Moodusta sõnaühendeid !

- jalutab (kellega?) õega,,
- vestleb (kellega?) tädiga,,
- mängivad (kellega?) lastega,,
- raägib (kellega?) arstiga,,
- vaidles (kellega?) poisiga,,

B. Leia sobivaid tegevust väljendavaid sõna !

218. Kirjuta lühka sõna, mis näitab, kellega koos midagi tehakse !

- A. Ma sõitsin õega onule külla. Tegime
sõidujooksu ja mina võitsin. Opetaja teeb
.....ekskursiooni plaani. Käisime eile
.....sinililli noppimas. Andres läks
.....jalutama.
- B. Läksin Kalle ja Mardiga loomaaeda. Ena saatis
..... jakirja vanaemale.
Päna õeval lähenjateatrisse.
Mina tahan minna,ja
näitusele.

SÕNAVORN, MIS NÄITAB, MILLEGA TEHAKSE .

219. A. Jooni sõnavornid, mis näitavad, millega tehakse midagi !

Ain ja Kalle mängisid palliga, Tiit klotsidega,
Mari nukkudega, aga Jüri autoga. Minu vanaisa käib
kepiga. Suppi me sööme lusikaga. Minu isa kaevab
maad latidaga, aga Kalle õõa hargiga.

- B. Esita küsimus joonitud sõnadele !
- C. Eralda joonitud sõnadel tüvi, tunnus, lõpp !

Pea meeles !

Kui sõnavora väljendab, mille ja misagi tahakse, vastab ta küsimuseleja sõnalõpp on

220. Jätka rida !

- Kirjutab (millega?) pliiatsiga,,
- sööb (millega) kahvliga,,
- vahtib (millega?) vitsaga,,
- sõidab (millega?) lennukiga,,
- pühib (millega?) lauaga,,

221. Moodusta lauseid!

-joob vett (millega?)
-sõitis koju (millega?).....
-püüavad kala(millega?)
-kirjutasiid harjutust(millega?).....
-loeb raamatut(millega?).....
-riisuvad lehti(millega?).....

222. Kirjuta sõna õiges vormis!

- Vanasti kedrati lõnga(vokk), aga vilja
- koristati (sirp)ja (vikat).....
- Tänapäeval tahakse riie vabrikus(masinaid).....
- põldu küntakse (traktor)....., aga vilja
- koristatakse (kombain)..... lapsed
- sõitsid vanaema poole algul (rong),
- siis (buss)..... ja lõpuks (auto)
- Maa kaevatakse (labidas)ja (hark)
- Onu Pector tõi väikesele kirsipuule
- vett (ämber) ja (kastekann)
- Toime aiast õunu (korv)ja (kott)
-

223. Lõpeta laused !

- Lapsed mängisid autoga, millel
- Vanaema tuli turult korviga, milles.....
- Arno vigastas käe oksaga, millel
- Malle pühib porandat harjaga, millel
- Me viisusime sügislehti rehaga, millel.....

SÕNAVORM, MIS NÄITAB, KUIDAS TEHAKSE.

224. A. Eaita küsimus !

Laps nuttis (kuidas?) valju häälega. Koik õpilased töötasid (.....) hoolega kooliaias. Nad läksid (.....) hea tajuga tööle. Tee tööd (.....) eluga! Ta tegi seda (.....) meelega.

B. Mralda tüvi, sõnalõpp joonitud sõnadel !

C. Hoodusta algvorm !

225. Leia lünga sobiv sõna ning esita küsimus !

Me suhtume oma õpetajasse..... Ära haiguta avatud Ain tegi seda tööd ja/tehtud töö ei õnnostu alati. Koridori oli kuulda, et Anne naeris valju

(austusega, hoolega, naljaga, suuga, armastusega, häälega).

SÕNAVORM, MIS NÄITAB, KILLETA VÕI KELLETA MIDAGI TEHAKSE.

226. Jooni sõnavormid, mis näitavad, killeta või kelleta midagi tehakse või ollakse !

A. Killeta?

Sulepeata ei saa kirjutada, õpetaja ei lubanud vihikuteta tundi tulla. Vana'läks kooli mütsita. Sõja ajal jäid paljud inimesed koduta ja korterita. Kas sa kirjutasid töö viadeta? Ekskursioonile ei minna fotoaparaadita.

B. Kelleta ?

Sõja ajal jäid paljud lapsed äsata ja emaata, paigud emad poegadeta. Sõpradeta on igav elada. Kalev ja Kaja lähevad täna näkuteatrisse vanemateta. Kurb oleks kevad lindudeta !

C. Aralda joonitud sõnadel tüvi, tunnus, lõpp !

Pea meeles!

Kui sõnavorm väijendab kellegi või millegi ilma-olemist (paudumist), vastab ta küsimisele või, ja sõnaloopp on

227. Täida lünk !

Ei ole võimalik õppida (milleta?) Kirjutada me ei saa (milleta?) Võimatu on värvida (milleta?) Ara kasutada õpikut (milleta?) Igav oleks loodus (kelleta?) Tuul jookseb (milleta?) kisub (milleta?).....ja karjub (milleta?)

(raamatud, tint, sullepea, värvid, ümbris, jalad, käed, hääl, loomad, linnud).

228. Kirjuta lünka -ga või -ta , esita sõnale küsimus !

Laagris ei jäeta lõket valve... Loa... ei tohi keegi laagriplatsilt lahkuda. Matkadel käiakse virisejato... Matkaja peab olema varustatud plaani..., kaardi... ja kompassi.... Telgi põhjalane täida kuuse okste...m puu lehtede.... või saabla....

SÕNAVORM, MIS NÄITAB, KELLEKS KEEGI SAI VÕI SAAB.

229! A. Jooni sõnad, mis väljendavad, kelleks keegi sai või saab !

Eha õppis õpetajaks. Tema õpib arstiks. Aivar tahab saada autojuhiks. Jüri ja Jahan kavatsesid õppida visleriks.

B. Naista küsimus joonitud sõnale !

C. Aralda joonitud sõnadel tüvi, tunnus ja lõpp !

Pea meeles !

Kui sõnavorm väljendab, kelleks keegi sai või saab, vastab ta küsimusele ja sõnalõpp on

230. Lõpeta laused !

Mina õpin (kelleks?) Minu pinginaaber tahab hakata (kelleks?) Aime hakkab (kelleks?) Taimi ja Ülle loodavad saada (kelleks?) Reink kavatseb õppida (kelleks?)

231. Ütle teisiti !

Minu emast sai arst. Minu ema sai ~~arstiks~~, õest saab müüja . Õde saab Raili ütles, et temost saan tantsija. Raili tahab saada Poistest saavad lendurid. Poisid saavad Minust saab õmbleja. Mina saan

232. Moodusta lauseid sõnavormidega, mis väljendavad , kelleks keegi saab !

- Kaevur - kaevuriks / Minu isa õppis kaevuriks.
- õpetaja -
- kombainor -
- jalgrattur -
- arst -
- kingsepp -

SÕNAVORM, MIS NÄITAB , MILLEKS MISKI MUUTUB.

233. Talvel muutub vesi jääks. Kartulid keesid pudruks. Keerakutsikad tirisid riide ribadeks. Klaas purunes kildudeks. Saagisime puu tükkideks.

A. Vasta küsimustele !

- 1) mis muutus?
- 2) milleks muutus ?

- B. Jooni sõnad, mis väljendavad, milleks muutus !
- C. Eralda joonitud sõnadel tüvi, tunnus, lõpp !

Pea meeles !

Kui sõnavorm väljendab, milleks miski muutus, vastab ta küsimusele ja sõnalõpp on

234. Lõpeta laused !

- Vanasti kedratõ vill (milleks?) (lõng).....vokiga.
- Kangastelgedel kooti lõng(milleks?) (riie).....
- Lumi sulab soojas ruumis(milleks?) (vesi).....
- Saeveskis saeti jämedad palgid(milleks?)(laud).....
- Vanasti hõõrutati koor(milleks?)(või).....puu-
lusikaga.
- Aime tiris paberi (milleks?) (tükk).....

SÕNAVORM, MIS NÄITAB MILLEKS VÕI MIS AJAKS TEHAKSE.

235. A. Kirjuta küsimus joonitud sõnale !

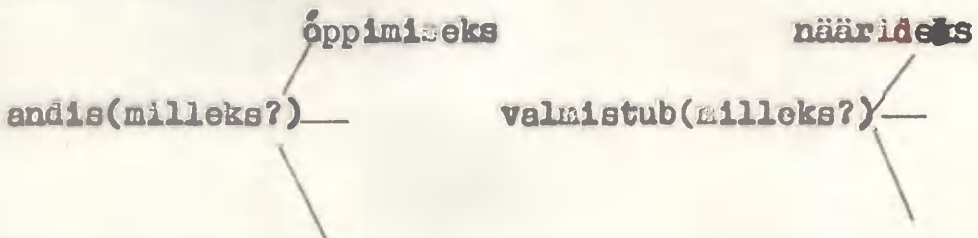
Ima ostis Jaanile sünnipäevaks ratta. Jaan sai preemiaks tahvli sokolaadi. Tana tehti söögiks kartuliputru. Õppisin hoolikalt kontrolltooks. Juta valmistub juba koolipeeks. Kinkisime emale näärideks omatehtud korvi.

- B. Mida väljendavad joonitud sõnad ?
- C. Eralda joonitud sõnadel tüvi, tunnus ja lõpp !

Pea meeles !

Kui sõnavorm vastab küsimusele milleks? või mis ajaks? on sõnalõpp

236. Moodusta sõnaühendeid !

B. Moodusta lauseid saadud sõnaühenditega!

237. Täida lünk !

- Andsin selle raamatu Jaagule (milleks?).....
- Aino ja Kati valmistavad juba teist päeva (milleks?)
- Kinkisime emale ja vanaemale (milleks?)
- lilli. Harjutasime laulu (milleks?)
- Ema valmistas (milleks?).....
- suppi. Minu vanem éde õpib (milleks?)
-

**SÕNAVORM, MIS NÄITAB KELLENA VÕI MILLENA
OLLAKSE VÕI TÖÖTATAKSE.**

238. A. Jooni sõnavormid, mis näitavad kellena või millena olid lepsed karnevalil !

Karnevalile läksin mina Sipsikuna, Mart jänkuna, Tiina kärbseseenena, Mai arstina ja Kai maasikana. Paljud meie klassi lapsed tulid sinililledena ja kullerkuppadena.

B. Esita küsimus joonitud sõnadele !

C. Eralda joonitud sõnadel tüvi, tunnus ja lõpp !

Pea meeles !

Kui sõnavorm väljendab kellena või millena keegi on või töötab , vastab ta küsimusele
 ja sõnalõpp on

239. Lõpeta laused !

A. Minu vend künnab traktoriga põldu. Ta töötab (kellena) Sirje õmbleb kleiti.

Ta töötab (kellena?) Minu ema õpetab õpilasi. Ta töötab (kellena?)
 Tädi Maie müüb kaupluses toiduaineid. Tädi Maie töötab (kellena?) Onu Peeter veab autoga liiva, ta töötab (kellena?)

- B. Minu ema töötab (kellena?)
- Minu isa töötab (kellena?)
- Minu tädi töötab (kellena?)
- Minu onna töötab (kellena?)

240. Kellena?

Leida õppis näitlejaks, nüüd ta juba töötabki
 Minu vend Paul tahab õppida vedurijuhiks
 ja hakata tööle Sõber Jaan õppis
 lenduriks. Huvitav on töötada
 Meie tüdrukud unistavad õppimisest kokaks ja
 töötamisest

241. Täida lüngad !

Minu õde, kes töötab (kellena?) (õpetaja).....
 valmistab praegu toitu. Anne vanaema, kes töötab
 (kellena?) (kokk)....., koob väga ilusaid
 kampsuneid. Tädi Elve, kes töötab (kellena?)
 (arst) õmbleb endale kleiti. Meie
 naaber, kes töötab (kellena?) (müüja)
 sõidab homme spordivõistlustele. Kalevi ja Kaie
 isa, kes töötab (kellena?) (autojuht)
 armastab puhkepäeviti kalal käia.

242. Jooni sõnad, mis väljendavad kellena töötatakse, ja moodusta lauseid !

Arstina, koerana, kokana, lüpsjana, poisina,
 emana, õpetajana, traktoristina, kepina.

K O R D A M I S E K S .

243. Kirjuta lünka sõna "löke" sobivas vormis !

Kas sa oskad (mida?)teha? Mida peab
toama, et (millest?)ei tekiks tule-
kahju? (Mis?)on olnud siiski paljude
suurte tulekahjude põhjuseks? Mida peab jälgima,
kui valid (millele?)kohta? Miks on
vaja(mille?)üंबर kraav kaevata?
Mis tuleb teha (millega?), kui on
vaja selle juurest lahkuda? Missugusel ajal tuleb
(millega?)eriti hoolikas olla? Ara jäta
kunagi(mida?)valveta! Igavad on matka-
õhtud (milleta?)

244. A. Kirjuta sõnalõpp !

B. Solgita, mida väljendavad joonitud sõnad!
Isa istus (kuhu?) auto... ja sõitis ära. Minu
vanem vend käib (kus?) tohase... töö. Laev
sõidab homme (kust?) sadama... välja. Vanaisa
läks (kuhu?) põllu... kapsaid kastma. (Kus?)
mere... mõllas suur torm. Kalamehed tulid hilja
õhtul (kust?) kala... Minu kodust (kuhu?) kooli...
on üks kilomeeter. (Kus?) maja.... taga valises
oja.

245. Millal? Kui kaua? Kui kauaks?

Päes kused naabuvad meile mai... Alates esimesest
septembri... on meil uus õpetaja. Pühapäeva...
lühene ema ja isaga loomaaeda. Varsti sõidame
kolmeks päeva... matkale. Magasin pühapäeva
hommiku... kella kümne... Buss sõidab Tartuist
Tallinna kolme tundi... Pärast lõuna... läksime
klassiga jalutama.

Kirjuta lünka sõna sobivas vormis!

246. A. Maio (kleit)taskus oli kaks küpsist.
Anne (kloit)on lühikesed varrukad ja
suured taskud.

B. Onu Paul õppis (kombainer), aga tädi
 Liis (koka) Leida töötab (lüpsja).....
 aga onu Hein (tislari).....

247. Kirjuta antud sõna sobivas vormis ja selgita
 tähendust

a) õunapu

Külm tegi sellel talvelliigav
 Linnuparv laskus naabrite

b) raamat

Ainion puhas katepaber. Kärbes
 kõndis

c) nädal

.....on seltsse päeva. Me käime kunsti-
 ningis kaks korda

d) vihik

Aili sirvis eesti keele.....Õstsin eile
 kolm Mul ei ole ühtegi ruudulist.....
 Keseton suur tindiplekk.

e) purk

.....kaas kukkus maha. Ema tõi keldrist
moosi.korval olid mõned
 kurgid.põhi vajab hoolikamat
 pesemist. Pesimepuhtaks.

248. A. Kirjuta lünka sõna sobivas vormis!

B. Kiralda tüvi, tunnus ja lõpp. Selgita tähendust!

- 1) Sõitsime (Tallinn) Narvani kolme tunniga.
 Suvevaheaeg kestab (juuni).....augustini.
 Vanaema käks (turg).....mesikaid ostma.
 Kirjutasin täna oma (sõber)pika kirja.
- 2) Suvel õitseb (aas).....väga palju lilli.
 Meie (kool)on oma katseaed. Ema
 sünnipäev on 12. (märts).....
 Isa ja Inno tülid (kala) Sain oma (õde)
huvitava raamatu.
- 3) Lumi sulas toas (vesi)Minu vend õppis
 (autojuht)Valmistan emale (naiste-
 päev)väikese üllatuse.

Töötasime aias hommikust (õhtu)..... Pühapäeval
tasime pika jalutuskäigu (park).....

Onu Jaan õppis juba (laps)klaverimängu.

Anne vanaema töötab (koristaja).....

4. Puid saetakse (saag)ja lõhutakse (kirves)
..... Käisin (sõber)eile kinos. Aivo paistab
silma viisaka(käitumine) Tegin riiuli valmis
kolme (tund)

KASUTATUD KIRJANDUS .

1. Abikoolide programmid 1969/70. õppeaastaks.
Tallinn, "Valgus" , 1969.
2. Galperin, P., Tegutsemise arukusest ja teaduse ainest.
"Sirp ja Vasar" 1974 nr. 18.
3. Karlep, K., Grammatika õpetamise eesmärkidest
abikoolis. "Nõukogude Kool" 1973 nr. 12.
4. Karlep, K., Käändsonade käsitlemisest abikoolis.
"Nõukogude Õpetaja" 1972 nr. 39.
5. Karlep, K., Kõnneilause ja grammatikaküsimus.
"Nõukogude Õpetaja" 1972 nr. 50.
6. Logopeedia alused, koost. Espe, T.,
Tallinn, "Valgus", 1973.
7. Maansoo, V., Miks emakeel raskusi valmistab
(keelest endast, õpilastest, õpikuist ja muustki).
"Nõukogude Kool" 1969 nr. 10.
8. Mihkla, K., Rannut, L., Riikoja, E., Admann, A.,
Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I.
Tallinn, "Valgus" 1974.
9. Rätsep, H., Elementaarlaused eesti keeles.
"Keel ja struktuur" VIII, Tartu, 1973.
10. Rätsep, H., Süvasituatsioonidest ja lausemallidest.
"Emakeele Seltsi Aastaraamat" 18, Tallinn, "Eesti
Raamat", 1972.

11. Vaher, S., Käändefunktsioonide mõistmine abikooli algklaaside õpilastel. Diplomitöö, Tartu, 1973.
12. Valgma, Rimmel, Eesti keele grammatika. Tallinn, "Valgus", 1968.
13. Айдарова Л. Ил. Формирование некоторых понятий грамматики по третьему типу ориентировки в слове. В сб. "Зависимость обучения от типа ориентировочной деятельности" под. ред. П. Я. Галперина, Н. Р. Талыпиной, М., Изд. МГУ, 1968.
14. Аксенова, А. К., Методика преподавания русского языка во вспомогательной школе. М., Изд. "Просвещение", 1966.
15. Белова-Давид Р. А., Причины недоразвития импрессивной и экспрессивной речи детей дошкольного возраста. В сб. "Нарушение речи у дошкольников", сост. Р. А. Белова-Давид, М., Изд. "Просвещение", 1972.
16. Виноградов В. З., Русский язык (грамматическое учение о слове), М., Изд. "Высшая школа", 1972.
17. Гнездилов М. Ф., Методика русского языка во вспомогательной школе, М., Изд. "Просвещение", 1965.
18. Головин В., Язык и статистика, М., Изд. "Просвещение", 1971.
19. Жинкин Н. И., Интеллект, язык и речь. В сб. "Нарушение речи у дошкольников", сост. Р. А. Белова-Давид, М., Изд. "Просвещение", 1972.
20. Зодотова Г. А., Очерк функционального синтаксиса русского языка. М., Изд. "Наука", 1973.

21. Корнев И. П., Изучение основных грамматических категорий во вспомогательной школе в связи с развитием логического мышления учащихся. В сб. Вопросы олигофренопедагогики", под. ред. проф. А. Н. Граборов, М., Изд. АПН РСФСР, 1949.
22. Коровин К. Г., Усвоение основных грамматических категорий слабослышащими детьми в процессе изучения элементарного курса грамматики. В сб. "Изучения слабослышащих детей в процессе обучения", под. ред. Р. М. Боскис, М., Изд. "Педагогика", 1972.
23. Палей И. Р., Очерки по методике русского языка, М., Изд. "Просвещение", 1965.
24. Петрова В. Г., Анализ словаря письменной речи умственно отсталых школьников, Ж. "Дефектология", 1971, № 5.
25. Петрова В. Г. О некоторых особенностях актуализации знания при решении грамматической задачи учащимися вспомогательной школы. В сб. "Умственное развитие учащихся вспомогательной школы", под. ред. Ж. И. Шиф, М., Изд. АПН РСФСР, 1961.
26. Речевое развитие младших школьников, под. ред. Рождественского, М. Изд. "Просвещение", 1970.
27. Смирнова Л. А., Нарушение понимания речи у младших умственного отсталых школьников, Ж. "Дефектология", 1972 № 1.
28. Ушинский К. Д., Родное слово. Книга для учащихся. В сб. "Избранные педагогические произведения", М., Изд. "Просвещение", 1968.
29. Феофанов М. П., Усвоение учащимися письменной речи, М., Изд. АПН РСФСР, 1962.